

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

TOMUS CXXXII.

**HUNGARIA
SZEGED
2011**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Szerkesztő bizottság:

DR. ALMÁSI TIBOR, DR. CSERNUS SÁNDOR, DR. KOSZTA LÁSZLÓ,
DR. KÖVÉR LAJOS, DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. TOMKA BÉLA, DR. ZIMONYI ISTVÁN

A kötet az MTA-SZTE-MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport
kiadványa, megjelenését a
Szegedi Tudományegyetem Kutatási és Művészeti Alapja támogatta.

Redeagerunt:

DR. LÁSZLÓ BLAZOVICH
DR. FERENC PITI

Szerkesztette:

DR. BLAZOVICH LÁSZLÓ
DR. PITI FERENC

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

SZABADOS GYÖRGY

Magyar államalapítás a IX. században Államszervezési modellek a „De Administrando Imperio” szövegében

A magyar államiság kezdeteit Szent István királyságától keltezi a történeti köztudat, holott a kutatás korábbi, pogány államisággal is számol. A magyar történettudomány a XIX. század közepétől nyomon követhetően minősíti államnak a X. század politikai szervezetét;¹ az újabb külföldi szakirodalomból Walter Pohl hasonló nézetét érdemes itt felidézni. Az osztrák történész szerint Közép-Európában a hunok, az avarok és a X. századi magyarok steppei típusú birodalmi a római jellegű kormányzat alternatíváját nyújtották, és a koraközépkor „nem-római” államiságát alkották.² Indokolt hát e kifejezés használata.

Az első magyar államalapítás legkorábbról ismert előadását a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) szerkesztette didaktikus munka tartalmazza: az utókor által a *De Administrando Imperio* (*DAI*) címmel ellátott mű, amely a X. század közepén keletkezett. Jelen tanulmányom két mozzanatot kíván felidézni ebből a fontos forráshelyből, az első magyar nagyfejedelem személyét és az etelközi pogány államalapítás körülményeit. Előbbit érintőlegesen, utóbbit részletezve; mindenekelőtt ki-
térve a *DAI* keletkezési körülményeire.

Már Katona István hangsúlyozta, hogy a munka írása nem abban az évben fejeződött be, mint amelyikben elkezdődött, mivel a benne elszórt időrendi utalások között ellentmondás feszül.³ Wenzel Gusztáv úgy ítélte, hogy ez nem annyira történeti, mint politikai és statisztikai mű; Szabó Károly szintén felismerte, hogy a császár nem akart történelmet írni.⁴ Marczali Henrik szerint három forrásból eredhettek a vonatkozó értesülések: magyarokhoz küldött köve-

---

¹ SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története. I. Lipcse, 1852. 49.; SZABÓ KÁROLY: Bíborbanszületett Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akadémiai Értesítő 1 (1860) (továbbiakban: SZABÓ 1860.) 65.; HÓMAN BALINT: Östörténetünk keleti forrásai. Századok 42 (1908) 879.; SZEKFÜ GYULA: A magyar állam életrajza. Budapest, 1917. 24.; KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995. 124–127.

² POHL, WALTER: A non-Roman empire in Central Europe. In: Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. Eds. GOETZ, HANS-WERNER–JARNUT, JÖRG–POHL, WALTER. Leiden–Boston, 2003. 572–573.

³ KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata.* Pestini, 1778. 5–7.

⁴ WENZEL GUSZTÁV: Eszmetörődék a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum 1 (1850–1851) 492–493.; SZABÓ 1860. 166.

tektől, az udvarban tartózkodó magyaroktól, s „régibb követi jelentésekből”.⁵ Moravcsik Gyula érdeme a *DAI* kritikai kiadása. A neves magyar bizantinológus mérte fel a szövegbeli következtetések okait: különböző eredetű és különböző időkből való kútfők (krónikák, követjelentések, útleírások, stb.) adataiból merített a császár. Az anyaggyűjtést munkatársak bevonásával végezte Konstantin, és az összeállításakor híven közölte forrásait, nem törekedve az ellentmondások kiküszöbölésére.⁶ Az általános filológiai eredmények köztörténeti tanulságait újabban Kapitánffy István vonta le. A 38–40. fejezet szentelő előadást a magyarság eredetének, politikai szerveződésének, további fontos híradások pedig elszórtan olvashatóak a *DAI* különböző részeiben.⁷ Kapitánffy szintén hangsúlyozza a mű gyűjtemény-jellegét, befejezetlenségét: erre az aránytalanságok, következtetések, hiányok vallanak (pl. a bolgárokról alig szól). A magyarokkal foglalkozó nagyobbik részt Termacsu, Bulcsú, illetve Gyula konstantinápolyi látogatásából szokás eredeztetni, vagyis X. század közepi elbeszélésekből. A genealógiai felsorolás biztosan innen is van, viszont kérdés, „hogyan ez a datálás kiterjeszhető-e a magyarokkal foglalkozó három fejezet többi részére is.” Egy „bizonyos régi emlékeket” soroló szakaszból Kapitánffy István úgy véli, hogy bizonyosan bizánci forrásra (követjelentés, földrajzi leírás) megy vissza. „Ebből az a fontos következtetés adódik, hogy a vizsgált szöveget részint a Bulcsúéktól szerzett új információkból, részint más, irattári vagy irodalmi anyagokból szerkesztették össze. Ha ezt elfogadjuk, számolnunk kell azzal, hogy a magyarok korai történetére vonatkozó tudósítások nem a 10. század közepén Bizáncba látogató magyarok elbeszélésén alapulnak, hanem korábbi följegyzéseken.” Ezen felvetését úgy indokolja, hogy a X. század közepén a magyaroknak nem volt ily jelentős szerepük a bizánci külpolitika alakulásában, a kapcsolatok is lazábbak voltak. Más volt a helyzet 895 előtt, amikor a magyarok Etelközt lakták, ahol 950 táján a besenyő törzsek éltek. Következtetése szerint, ha a 895 előtti események leírása nem a 950 táján Konstantinápolyba látogató magyar előkelők elmondásaira megy vissza, akiknek szavait akár az emlékezet torzulása, akár személyes szándékaik (így az Árpádok dinasztikus érdekei) befolyásolhatták, hanem IX. századi kortárs bizánci adatgyűjtés áll mögöttük, akkor ez növeli értéküket.⁸ Kapitánffyval szemben Kristó Gyula úgy érvelt, hogy a 38. fejezet „egy szövevből készült”,

---

⁵ MARCZALI HENRIK: Byzanci Történetírók. Bevezetés. In: A magyar honfoglalás kútfői. Szerk. PAULER GYULA–SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1900. 97.

⁶ MORAVCSIK GYULA: Előszó. In: BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest, 1950. (továbbiakban: *DAI*) 7.

⁷ MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988.² (továbbiakban: *ÁMTBF*) 35–51.

⁸ KAPITÁNYFFY ISTVÁN: Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. BORDÁS GYÖZÖ. Újvidék, 1997. (továbbiakban: *KAPITÁNYFFY* 1997.) 38–42.

„magva magyar talajból való” és „ellentmondásai, botlásai és torzításai ellenére is sok elemében magán viseli annak a 9–10. századnak a viszonyait, amelyet tükröz és megtestesít, és ezt helyenként oly mély belső igazságtartalommal jeleníti meg, amire csak belső keletkezésű forrás képes.” Okfejtése részint kronológiai, részint stíluskritikai természetű. A 38. fejezet követjárásokból való eredeztethetőségét azzal utasítja el, hogy éppen a Bizáncot érdeklő magyar-bizánci kapcsolatokról nincs szó benne, vagyis a birodalomtól független információkra épül. Sajátos belső kronológiai rendet lát az utalásokban, amely szerinte a IX. századi magyar történelem főbb csomópontjaihoz igazodik. A filológiai egyszövetűséget abban látja, hogy egy-egy új értesülést minden esetben egy meghatározott kifejezés vezet be.⁹ A *DAI* forrásproblémáinak felgöngyölítése bizantinológus szakemberek feladata, ám a szöveg tartalmához eseményrendi megközelítésből is hozzá lehet szólni, remélve azt, hogy a felötlő szempontok hasznosnak bizonyulnak a további filológiai vizsgálatok számára.

A 38. fejezet szerfőlött érdekes előadása taglalja a magyar monarchia kialakulási körülményeit. „*A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéől Levedianak neveznek, amely vajdát tulajdonnevén Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának hívták. Ezen a helyen, az imént említett Levedianban folyik a Chidmasz folyó, melyet Chingulusznak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szávantü őszfalúnek neveztek. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket.*” Az elbeszélés logikai menete itt megtörik, és a kangar-besenyők támadásáról olvasni, aminek következtében a magyarság két részre szakadt, az egyik rész keletre, Perzsia vidékére, a másik Levedi vezetésével nyugatra, Etelközbe vonult. Mire az előadás fonalát újra felveszi a *DAI*, már megváltozott hatalmi állapotban tűnik elének Levedi. „*Kevés idő múltával az a kagan, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzájuk első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kaganjához, tudakolta, hogy mi okból hivatta őt magához. A kagan azt mondta neki, hogy: »Azért hivattunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közt az első, nemzeted fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi sza-*

---

⁹ KRISTÓ GYULA: A *DAI* 38. fejezetének forrásáról. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXII. Szerk. MAK FERENC–PITI FERENC. Szeged, 2005. 6–8.

vunknak és parancsunknak.« Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy: »Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.« Megtetszett annak a kagannak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért, valamint vitézségéért, s rátermett volt erre a tisztségre. Így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig az ő nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.»¹⁰

E szöveghely két alapvető problémát vet fel. Itt csak röviden utalhatok az egyikre, az első magyar nagyfejedelem személyére. Anonymus *Gesta Hungarorum*a határozottan állítja, hogy a magyarok feletti egyeduralkodás kezdete Álmos megválasztásához kötődik.¹¹ Ily módon a későbbi (valószínűleg XIII. század eleji), de hazai lejegyzésű hagyomány ellentétben áll a tudós császár közlésével. Álmos vagy Árpád? Negyed évezreden keresztül húzódo vitát gerjesztett ez a két ellentétes adat, mindkét oldalra további érvek sorakoztak fel, ám mára már nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy – többek között a *DAI* Árpád melletti indoklásának valószínűtlensége miatt – a magyar gesztáíronak van igaza, amikor Álmos fejedelmi elsőségét hirdeti.¹² Nem kis hiba, amit a bizánci szöveg tartalmaz, mindenképpen fokozott forráskritikai éberséget követel. Ennek jegyében szükséges az első magyar államalapítás bizánci verzióját újonnan kiértékelni.

Áthidalhatatlan ellentét feszül a *DAI* két idézett részlete között. Előbb egy független, arisztokratikus irányítású szövetségi „elő-állam” rajzolódik ki, amely egyenrangú fegyvertársa a Kazár Kaganátusnak; utóbb egy kazár ihletésre és emiatt kazár fennhatóság alatt létrejövő monarchia. Levedit előbb eme arisztokratikus vezetői testület „első az egyenlők között”- rangban álló *voevodosaként*; utóbb egy alávetésre szánt monarchikus szervezet kijelölt (de hivatalába nem lépett) *arkhonjaként* látjuk viszont. Akár a kétféle hatalmi állapot közötti átmenetként is értékelhetnénk az esetet, hogyha nem ékelődnek közbe a kangar-besenyő epizód. Így viszont a bizantinológia ama régi

---

¹⁰ *DAI* 170–173.

¹¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum. Edendo operi prae fuit SZENTPÉTERY, EMERICUS. I. Budapestini, 1937. 39–40.*

¹² Összefoglalását I. SZABADOS GYÖRGY: Az első magyar nagyfejedelemről. Egy negyed évezredes historiográfiai vita tanulságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban.* Szerk. FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY. Pécs, 2010. 203–227.

meglátása igazolódik e példán is, hogy VII. Konstantin műve inkább szerkesztett, semmint írott munka. Kristó azon meglátásával, amely a 38. fejezet megkomponáltságát domborítja ki, azért nem lehet mit kezdeni, mert a *formai* szempontok nem írhatják felül a *tartalmi* ismérveket. Bármennyire is jól szerkesztett egy elbeszélés, ha egyik állítása tagadja a másikat, ráadásul nyilvánvaló képtelenségekkel terhelt, akkor egyértelmű, hogy a benne foglaltak több kútfőből származnak. Az önellentmondások ténye pedig makacs dolog; esetünkben arra lehet gondolni, hogy a császár vagy valamelyik munkatársa egy több forrásból eredt, így mondandójában már meghasonlott, ám kész szöveget használt fel. Mindenesetre két ellentétes állítás nem lehet egyszerre igaz: a kettő érvényét vagy időben kell eltávolítani, vagy az egyiket, mint valótlan, el kell vetni.

Ami Levedi előfordulását illeti, amit a kangar-epizód kettéválasztott, az időbeli eltávolítás csak korlátozott mértékben lehetne elképzelhető, különben meg kellene kettőzni Levedi személyét. Erre Ungváry Jenő gondolt, egy jóval Álmos előtt élt „I. Levedit” és egy Álmossal korosztályos „II. Levedit” feltételezve, ám e nézetét alapos cáfolatban részesítette Makk Ferenc.¹³ Logikusabb következtetésre jutott Deér József és Dümmerth Dezső. Előbbi kutató szerint Levedi a VIII. század második felében élhetett, utóbbi úgy vélte, hogy a VII. században.¹⁴ Fenntartva Deér és Dümmerth elméletének létjogosultságát, a kétféle politikai helyzetképre érdemes figyelniük. Az első, mármint a független és laza szövetségen alapuló elő-állam leírása Levedi vitatott életidején túlmenően semmilyen más problémát nem vet fel. Igaz, hogy Kristó már ekkor is kazár fennhatósággal számolt,¹⁵ de a 38. fejezetből vett első kitétel értelmében ebbéli ítélete téves: az, hogy „sem saját, sem idegen fejedelem” alatt nem éltek, valamint hogy az első vajda „vitéztségért és szövetségért” kapott kazár feleséget, tanúsítja, hogy a magyar szövetségi elő-állam és a Kazár Kaganátus egyenrangú politikai tényező volt. Levedi házasságából sem következik alávetett jogállás. Az első szemelvényből egyedül az gyanús, hogy a magyarok „*együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal*”, ám a fegyvertársi viszony minőségéről megint nem szól a *DAI*. Nincs tudomásunk egy olyan kazár erőhatalomról, amely bábállamba tudta volna szervezni a magyarokat. Alább kimutatom, hogy ennek a lehetőségnek mennyire nem volt haderőfedezete. Itt

---

¹³ UNGVÁRY JENŐ: „Πρώτος βοεβοδος”. Magyar Nyelv 94 (1998) 188–191.; MAKK FERENC: Levedi fővajda. In: A középkor szeretete. Történelmi tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. KLANICZAY GÁBOR–NAGY BALÁZS. Budapest, 1999. 189–196.

¹⁴ DEÉR JÓZSEF: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80 (1945–1946) 7–9.; DÜMMERTH DEZSŐ: Álmos fejedelem mítosza és valósága. Filológiai Közlöny 17 (1971) 411.

¹⁵ KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980. (továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 81.

és most egy szövegen belüli párhuzamra szeretnék rámutatni, amely a „kagáni ajánlat” történetének „irodalmi” előképéhez vezet.

A DAI 29. fejezete Dalmáciáról, valamint az ott lakókkal szomszédos népek státusáról értekezik. *„Amikor a rómaiak birodalma az akkori uralkodók hanyagsága és együgyűsége folytán, kivált az amórioni Dadogó Mihály alatt, már-már szinte a semmivé zsugorodott össze, a Dalmácia városaiban lakók függetlenekké lettek, úgyhogy sem a rómaiak császáranak, sem senki másnak nem voltak alávetve, sőt még az ottani népek, a horvátok, szerbek, zachlúmok, terbunióták, kanaliták, diokleciánuszok és paganok is, lerázván a rómaiak uralmának jármát, önállókká és függetlenekké lettek és senkinek sem voltak alávetve. Mint mondják, ezeknek a népeknek nincsenek saját fejedelmeik, csak zsupánjaik, öregeik, mint ahogyan ez a többi szklavin vidékeken is szokásban van. Továbbá e szlávok nagy többsége meg sem keresztelekedett, hanem sokáig kereszteleetlen maradt. De Vazulnak, a krisztusszerető császárnak az idejében követeket küldtek, kérvén és könyörögvén, hogy közülük azokat, akik kereszteleetlenek, keresztelejék meg, és hogy, mint eredetileg is, a rómaiak birodalmának legyenek alávetve, s a megboldogult dicső császár meghallgatván őket, császári megbízottat küldött papokkal együtt és megkeresztele mindazokat, akik az említett népek közül kereszteleetlenek voltak, s megkeresztelekedésük után azokat tette fejedelmeikké, akiket ők akartak és választottak, abból a nemzetségből, amelyet ők kedveltek és szerettek. Attól fogva mostanáig fejedelmeik ugyanazokból a nemzetségekből valók, és nem másból.”*¹⁶

A dalmáciai népek és az etelközi magyarok politikai megszervezése között olyannyira szembeszökő a motívumhasonlóság, hogy azt nem lehet véletlen egyezés számlájára írni. A két térség népei érdekes módon az eltérő kulturális környezet dacára (emitt romanizált, városias dél-európai közeg, amott a kelet-európai steppe) egyforma államfejlődési jegyeket produkálnak: 1. minden monarchia hatalmától független közösségek; 2. nincs saját fejedelem; 3. egy külső monarchikus erő (itt a császár, ott a kagán) ad saját fejedelmeket; 4. e közösségek maguk jelölhetik ki, mely nemzetségből legyenek a fejedelmek; 5. ezek a nemzetségek adják azóta is a fejedelmeket. Mindazonáltal a két esettanulmány váza több helyütt eltér. Alapvető különbség mindjárt az, hogy a magyarok eleve függetlenként kerültek a birodalmi politika látókörébe, míg a dalmáciaiak eredeti állapota a római (bizánci) fennhatóság volt, amelynek elhanyagolása eredményezett átmeneti függetlenséget. Más játssza a kezdeményező szerepet is: a balkáni népek maguk folyamodnak a császárhoz, a magyarokat a (tulajdonképpen emitt a császár funkcióját betöltő) kagán akarja rávenni a vazallus monarchia létrehozására, mégis engedi, hogy maguk között döntsék el, ki legyen a fejedelem. A „kagáni ajánlat” történetének sokkal kevesebb ér-

---

¹⁶ DAI 124–127.

telme van, mint amikor a folyamodókon gyakorol kegyet a császár, mert itt a kagán eleve lemond egy általa létrehozandó bábállam belső irányításáról: nem ő jelöli ki az „alárendelt” közösség neki felelős irányítóját, hanem rögtön rábólint Levedi kifogásaira, ráadásul azt is rábízza a magyarokra, kit válasszanak apa és fia közül. A keresztelés és a papok küldése újabb többlete a 29. fejezetnek, amely a 38. fejezetből értelemszerűen ki kellett, hogy maradjon, hiszen a kazár kagán tudvalevőleg nem volt keresztény. Olybá tűnik ezért számomra, hogy a 29. fejezetből idézettek kerekesebb és több elemű cselekményt képeznek, mint amik a 38.-ban olvashatóak.

Ebből azt a következtetést vonhatom le, hogy VII. Konstantin udvarában a magyar politikai szervezettségnek két fokozatát ismerték: a vajdák „többfejű” kormányzatát és Álmos egyeduralmát. Az archaikus állapotból Levedi személyes tekintélye, valamint kazár házassága révén egy monarchikus irányú fejlődés bontakozhatott volna ki, ám a ténylegesen megvalósult „egyfejű” államkormányzat már egy másik nemzetség tagját találta a fejedelmi székben. Hogy igazából mi történt és mennyi idő telt el a Levedi és az Álmos nevével fémjelzett állapot között, az ma már ki nem deríthető. Erős a gyanúm, hogy ezt Bíborbanszületett Konstantin és „kutatócsoportja” sem tudta, ezért a magyar államiság kétféle fejlettségi szintjét a dalmát történet kaptafájára készült átvezető szöveggel kapcsolta össze.

Szemponktunkból az fontos, hogy a 38. fejezet második szemelvénye megállja-e helyét. Ugyanis a magyar államiság két fejlődési szakasza közé írt átvezető szöveg két olyan elemi hibát hordoz, amely a magyarázat mesterkéltségét bizonyítja. Az első hiba Levedi önkéntes „lemondása”. Ezt Györffy György tette jogos kritika tárgyává: nem tartotta hihetőnek, hogy egy nomád fejedelem saját alkalmatlansága miatt saját nemzetségét mellőzve egy másik fejének adta volna át a hatalmat.¹⁷ Györffy meglátását az igazolja, hogy a steppei uralkodók körében nem az apa-fiú öröklésrend dívott, ennél fogva Levedi gyermektelensége nem zárhatta ki egész nemzetségét a hatalom átszármaztatása lehetőségéből. A másik hibát is láttuk: Álmos fejedelmi elsőségének oly módon való eltagadását, hogy Árpád tekintélyesebbnek minősült saját apjánál. Az idézett részletek alapján az a kettős következtetés vonható le, hogy egyfelől sem Levedi, sem Álmos magyarjai nem álltak kazár főség alatt, másfelől a *DAI* 38. fejezetét nem lehet egyetlen forrásra visszavezetni.

A magyar-kazár kapcsolat minősítésében kizárólag a 38. fejezet első szemelvényét tudom hitelesnek elfogadni: a magyarok Levedi rangban első vajda alatt három évig együtt laktak és szövetségesként együtt harcoltak a kazárokkal. Hogy ez mikor lehetett, nem tudni. Ugyanúgy nem igazolható az a régóta fel-felbukkanó törekvés, amely a „három esztendeig” tartó magyar-

---

¹⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. (továbbiakban: GYÖRFFY 1959.) 159.

kazár együttélést 30, 33, sőt 200, 203, 300 évre kívánja tágítani. Már Szabó Károly felemelte szavát a más adattal nem indokolható időszakasz-tágítás ellen, és a német August Ludwig Schlözer tényleges magyarellenességének lenyomatát látta benne. Szabó szerint ez a magyar-kazár szövetség (*symmachia*) 884–887 között állhatott fenn.¹⁸ Ennek ellenére másfélszáz évnyi, a IX. század derekáig tartó kazár uralommal számol Hóman Bálint, legalább kétszáz évet gondol Györffy György, Vásáry István pedig két-három évszázadot feltételez.¹⁹ Czeglédy Károly ugyanakkor a *DAI* három évét azon indoklással fogadja el, a IX. század számos politikai fordulata zárja ki a kazárokkal történt hosszú együttlakást. Czeglédy és László Gyula ezt az időt 886–889 közé teszi.²⁰ Kristó Gyula a forrásadathoz közel maradván a IX. század közepe (Álmos megválasztása) előtt csak másfél évtizedes kazár függést valószínűsít.²¹ Révész László a három esztendőnél évtizedekkel hosszabb szoros kapcsolat lehetőségét a kazároknak tulajdonított „szaltovo-majaki” kultúra magyarságra gyakorolt hatásával indokolja.²² A közelmúlt régészeti szakirodalmából két állítást fontos kiemelni. Bálint Csanád azt hangsúlyozta, hogy a három esztendő betűvel van kiírva,²³ ezért a számnév félreolvasásának lehetősége valószínűtlen. Türk Attila pedig arra a következtetésre jutott, hogy a szaltovo-majackaja kultúra egyfelől „nem feleltethető meg körültekintés nélkül a Kazár Kaganátus régészeti hagyatékával”, másfelől csak elenyésző kapcsolat mutatkozik a Kárpát-medence X. századi leletanyagával, ami régészetileg nem támogatja azt az elképzelést, hogy a magyarok 100–150 évet töltöttek szaltovói területen.²⁴ Magam abból indulok ki, hogy a Levedikorabeli hároméves együttlakással szemben nincs sem kontrolladatunk, sem szóba jöhető érvünk. Deér és Dümmerth feltevése viszont, amely Levedi életidejét a IX. század elé helyezi, egyszeriben nem csak történeti, hanem attól függetlenül régészeti támaszhoz jut: Levédiát nem kötelező immár a 800-as évek első felébe és a kazárok tőszomszédságába szuszakolni, mert nem tudjuk, hogy *mikor* állt fenn Levedi „első vajda” szövetségi elő-állama. Mivel a *DAI* egyértelműen *Levedi*hez köti ezt a három évig tartó szoros kazár szövetséget, ezért az *Álmos* fémjelezte 880-as éveket ki kell zárnunk. E sokat idé-

---

¹⁸ SZABÓ 1860. 113–115.

¹⁹ HÓMAN BÁLINT: Magyar történet. I. Budapest, 1935. (továbbiakban: HÓMAN 1935.) 67–68.; GYÖRFFY 1959. 78–79.; VÁSÁRY ISTVÁN: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993. 153.

²⁰ CZEGLÉDY KÁROLY: Árpád és Kurszán (Az Árpád-ház megalapításához). Zalai Tükör 1975/II. 50.; LÁSZLÓ GYULA: Árpád népe. Budapest, 1986. 6.

²¹ KRISTÓ 1980. 116.

²² RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest, 1999. (továbbiakban: RÉVÉSZ 1999.) 26–27.

²³ BÁLINT CSANÁD: Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai) Századok 140 (2006) 279.

²⁴ TÜRK ATTILA: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: Középkortörténeti tanulmányok. 6. Szerk. G. TÓTH PÉTER–SZABÓ PÁL. Szeged, 2010. 283–284.

zett időszakasz a Kazár Kaganátus felemelkedésétől (Peter B. Golden ezt a 630-as évektől számítja)²⁵ az Álmos előtti nemzedék idejéig, a IX. század elejéig, vagyis két évszázadon belül bármikor elképzelhető. Ez a bizonytalanság arra int, hogy a folyamatos magyar államiságot csak Álmostól kezdve tudjuk nyomon követni.

Úgy látom, hogy az Etelközben megalakult magyar állam eredendően független volt. Újító állításnak tűnhet, holott Szabó Károly és Harmatta János révén komoly képviselője van.²⁶ Kazár fennhatósággal széleskörű szakmai közmegegyezés számol, eltérő nézetek csak annak időtartamáról és mértékéről fogalmazódtak meg.²⁷ Mindazonáltal további, különböző természetű érvek az általam kínált régi-új lehetőség felé mutatnak. Eleve sokat mond az, hogy VII. Konstantin államkormányzati összefoglalása mily keveset mond a kazárokról. A 9–12. fejezet annyit tart fontosnak rögzíteni, hogy kikkel lehet sakkban tartani Kazáriát: az alánok végig tudják dűlni mind a kilenc kerületét, a kaganátus képtelen kétfrontos háborút viselni, de „Fekete Bulgária” is meg tudja támadni a kazár államot.²⁸ Igaz, ebből nem derül ki, milyen időre érvényes ez a „geopolitikai környezet”, mert ez a forrás eredeti rendeltetéséhez híven megint statikus és nem dinamikus képet tár elénk; de annyi bizonyos, hogy a fenti részekből a Kazár Kaganátus egy könnyen megszorítható országgént tűnt elő, amelyről bajos elképzelni, hogy több oldali fenyegetettség közepette bábállam szervezésével foglalkozzék.

Sajátosan minősíti a kazár államot mindjárt a *DAI* 39. fejezete a kabarok magyarokhoz történt csatlakozásáról. „*Tudnivaló, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és beháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással, és holmi kabaroknak nevezték el őket.*”²⁹ A kabarok a Salzburgi Évkönyvek szerint 881-ben a magyarok szövetségeseiként

---

²⁵ GOLDEN, PETER: The people of the south Russian steppes. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. SINOR, DENIS. Cambridge, 1990. (továbbiakban: GOLDEN 1990.) 264.

²⁶ SZABÓ 1860. 115., 127–128.; HARMATTA JÁNOS: A honfoglalás mai szemmel. Magyar Nyelv 94 (1998) (továbbiakban: HARMATTA 1998.) 138–139.

²⁷ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1987.⁴ 99.; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest, 1997.² (továbbiakban: RÓNA-TAS 1997.) 258–259.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Szövetség vagy vazallitás? (Megjegyzések a magyar–kazár kapcsolatokhoz) In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. PITI FERENC. Szerkesztőtárs SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2000. 637–654.; ZIMONYI ISTVÁN: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Gayhānī-hagyomány magyar fejezete. Budapest, 2005. (továbbiakban: ZIMONYI 2005.) 97., 250–259.

²⁸ *DAI* 62–65.

²⁹ *DAI* 174–175.

harcoltak Bécs környékén.³⁰ Feltűnő, hogy a kazárok semmit sem tettek a lázadó kabarok befogadása ellen: egyetlen kútfő sincs arról, hogy a Kaganátus megkísérelte volna megakadályozni, vagy legalább megtorolni e legyőzöttségében is jelentős harcértékű néptömeg elpártolását.

A *DAI*-t tovább olvasva a IX. század első feléből a kazárok megszorított-ság-érzésének újabb jele tűnik elénk. Theophilos császár (829–842) a kagán kérésére megépíttette Sarkel erődjét.³¹ Tény, hogy a 42. fejezet nem szól arról, pontosan kik ellen akart védekezni a Kazár Kaganátus, de a magyar történettudományban régóta honos az a nézet, hogy ez a tudósítás összekapcsolható a X. század első negyedéből való, Ibn Ruszta neve alatt ismert kitételrel. „*Azt mondják, hogy a kazárok régebben körülzárták magukat a magyarok és az országukkal szomszédos más népek ellen.*”³² Pauler Gyula, Hóman Bálint, Czegléd Károly, Györffy György, Kristó Gyula, Peter B. Golden, Róna-Tas András, illetve Révész László elfogadja a bizánci és a muszlim értesülés egybevetettségét,³³ Zimonyi István és Bakay Kornél viszont elveti e két adat kapcsolatát. Zimonyi azzal támadja a muszlim szöveg hitelét, hogy nem sáncról, hanem körülárkolásról van szó, a körülárkolás-motívum pedig a Koránból vett toposz. Sarkel építése tehát, amint azt 1996-ban kijelentette, nem hozható összefüggésbe a magyarokkal.³⁴ Rá hivatkozva, de régészeti megfontolásból (is) Bakay arra gondolt, hogy a kazár állam az egyre támadóbb kedvű ruszvarégek féken tartása végett emeltette Sarkelt.³⁵ Zimonyi István arab filológiai munkásságát Ormos István tette alapos kritika tárgyává. A körülárkolás-motívum esetében rámutatott arra, hogy Zimonyi nem bizonyította a szöveg-hely toposz-jellegét, s annak dacára utasította el a kazár sánc/árokrendszer-építés lehetőségét, hogy a régészek pontosan feltárták a Sarkelt övező árokrendszer maradványait, sőt a befejezetlenül maradt sáncrendszert is; arról nem beszélve, hogy az árokásás és a sáncépítés egymással logikusan összefüggő

---

³⁰ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. XXX/II. Lipsiae, 1934. 742.; Vö. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1995. (továbbiakban: HKÍF) 209. (TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ fordítása)

³¹ DAI 182–185.

³² A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 2002.⁴ (továbbiakban: MEH) 88. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása)

³³ PAULER GYULA: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 14., 132.; HÓMAN 1935. 60–65.; CZEGLÉDY KÁROLY: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv 41 (1945) 42.; GYÖRFFY 1959. 79.; KRISTÓ 1980. 20–21.; GOLDEN 1990. 267.; RÓNA-TAS 1997. 259.; RÉVÉSZ 1999. 27.

³⁴ HKÍF 34. (50. jz.); ZIMONYI ISTVÁN: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajháni-hagyomány. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 1996. 57.

³⁵ BAKAY KORNÉL: Östörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, 1998. 128–131.

cselekedet.³⁶ Ormos okfejtése meggyőző, hiszen az írott és a régészeti kútfők egy irányba tartó tanulságai előtt semmifajta nyelvészi hiperkritika nem állhat meg. Bakay indoklása Sarkel rendeltetésére viszont logikai problémát vet fel. Nem világos, a kazár alávetettség ellen érvelő Bakay Kornél miért vitatja annak lehetőségét, miszerint a kazár erőd a magyarok ellen épült volna, holott ezt éppen saját véleménye mellett állíthatná csatasorba. A muszlim és a bizánci értesülés jól kiegészíti egymást: Sarkel felépítését ekképpen kézenfekvő továbbra is a magyaroktól tartó kazárok védekezési kényszerének jeleként értékelni. Természetesen nem lehet a bizonyosság erejével fogalmazni, amint arra Polgár Szabolcs figyelmeztetett. Miután a besenyők elleni védekezést kizárja, a rusz és a magyar támadás lehetőségét fenntartja, szóvá teszi, hogy a bizánci kútfők (a *DAI*-n kívül két XI. századi író, Ioannes Skylitzes és Georgios Kedrenos szól Sarkelről) hallgatnak az építés okairól, ezért úgy véli, nem kell okvetlenül ellenséget keresni Kazária számára. Felveti, hogy a „*ki ellen épült Sarkel?*” kérdést a „*miért épült Sarkel?*” irányba érdemes fordítani.³⁷ Hanem az ekképp feltett kérdés sem változtat azon a tényen, hogy Sarkel *erőd* volt és nem más: felépítésének ténye háborús célt szolgál, így a valamiért és a valami ellen együtt értendő; marad a magyarok elleni védekezés lehetősége. Ám a pozitív adatokra épülő, ennél biztosabb hadtörténelmi természetű érvek a muszlim kútfőkhöz vezetnek.

Említettem, hogy a magyarok feletti kazár főhatalom lehetőségének mennyire nem volt haderőfedezete a IX. század folyamán: erre a sereglétszámok összevetése, az adatok újraértékelése révén nyerhetünk bizonyosságot. „*A magyarok a turkok egyik fajtája. Vezérük 20.000 főnyi lovassal vonul ki. Vezérük neve Kunda (=Kündü). Ez a név királyuk címe. Annak a személynek, aki parancsol nekik, a címe Julia (=Gyula). Minden magyar hallgat arra, amit a Julának nevezett vezérük mond nekik a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.*”³⁸ Annak dacára, hogy Dzsajháni bokharai államférfi 920 körüli műve csak más szerzők révén maradt fenn, megállapítása – a szintén X. századi Ibn Ruszta hagyományozásában³⁹ – korai hadtörténelmünk legbecesebb adata.

Ehhez képest a kazárokról az alábbiakat tudjuk meg. Isztahri a X. század közepén „A birodalmak útvonalainak könyve” című munkájában ezt írja: „*Királyuk zsidó; udvara állítólag négyezer férfit számlál.*” A fejedelmi kíséret erején túl a központi hadsereg létszámáról is közöl adatot: „*A királynak*

---

³⁶ ORMOS ISTVÁN: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. Hadtörténelmi Közlemények 118 (2005) 772–774.; Vö. ZIMONYI 2005. 252–253.

³⁷ POLGÁR SZABOLCS: Sarkel. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk. MÁRTON ALFRÉD. Budapest, 2001. 106–126.

³⁸ HARMATTA 1998. 135. (HARMATTA JÁNOS fordítása)

³⁹ HARMATTA 1998. 135.; ZIMONYI 2005. 13–33.

tizenkétezer főből álló hadserege van, ha a legénység közül valaki meghal, mást állítanak helyére.”⁴⁰ Világos, hogy a fegyverbíró férfiak ennél többen voltak, hiszen a tartalékból fel lehetett tölteni a létszámkiesést; vagyis ez a leírás egyfajta „halhatatlan tizenkétezer” harcost örökít meg. A kazárok államkormányzatáról az alábbi olvashatni Ibn Rusztától: „Van nekik egy királyuk, akinek ‘j.sád a neve, de a kazár nagyfejedelem valójában a Kazárkagán. A kazárok azonban csak névleg engedelmeskednek az utóbbinak. A valóságos hatalom az ‘j.sád kezében van... a nagyfejedelem zsidó vallású, ugyanúgy az ‘j.sád is...” A hadászati kérdésekre visszatérve Ibn Ruszta így ír egy tekintélyes kazár seregről és annak vezényletéről: „(Az ‘j.sád) 10000 lovassal vonul ki, akinek egy része katonaköteles és zsoldot kap, a másik részét pedig a gazdagok állítják ki, akiket (az ‘j.sád) kötelezett erre.”⁴¹ Ennek értelmében az Isztahrinál 12000 emberrel kilovagló „király” nem más, mint az ‘j.sád, akit Ibn Ruszta csak 10000 lovas élén láttat. Azért fontos ezt külön hangsúlyozni, mert ebből az következik, hogy Isztahri és Ibn Ruszta adata nem egymással összeadandó, hanem ugyanazon központi seregre némi eltérő létszám-meghatározása. Maszúdi, a 956-ban elhunyt arab utazó egy kazár kötelékben harcoló muszlim seregről értesít, ám annak mozgósíthatósága feltételekhez volt kötve. „Valamint, amikor a kazár király muszlimokkal keveredik háborúba, a többitől elkülönítve maradnak táborában, nem harcolnak hitsorsosaik ellen, hanem vele együtt a többi hitetlenek ellen. A királlyal jelenleg mintegy hétezer nyílas harcol vértben, sisakban és páncélingben; vannak közöttük dárdások is, a muszlimoknál használatos fegyvernemek szerint.” Igaz, a rusz hadjáratot 15000, javarészt muszlim zsoldos torolja meg, de ez egyszeri alkalom.⁴² A számokkal mérhető egységek sorát a burtászok zárják. Ők Ibn Ruszta szerint „a kazár királynak engedelmeskednek; tízezer lovas vonul közülük harcba.”⁴³ Mindezen túl Ibn Fadlán, aki 922–923 között a volgai bolgároknál tartózkodott követként, úti beszámolójában leírja, hogy a kazárok fennhatóságot gyakorolnak a bolgárok felett, s taglalja a függelmi viszony tételeit: adófizetés, dinasztikus kényszerkapcsolat, engedelmisség.⁴⁴ Csakhogy Ibn Fadlán listájáról hiányzik a katonaillesztési kötelezettség nevesítése, emiatt a kazárok alá rendelhető bolgár sereg nagyságáról nem tudunk meg semmit.

---

⁴⁰ KMO SKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2. Budapest, 2000. (továbbiakban: MÍSN FI I/2. 28. (KMO SKÓ MIHÁLY fordítása)

⁴¹ MEH 89. (CZEGLEDY KÁROLY fordítása)

⁴² MÍSN FI I/2. 171. (KMO SKÓ MIHÁLY fordítása) Vö. uo. 176.

⁴³ KMO SKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/1. Budapest, 1997. 205. (KMO SKÓ MIHÁLY fordítása)

⁴⁴ IBN FADLÁN: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta SIMON RÓBERT. Budapest, 2007. 82–83., 107.

Ellentmondásos kép az, ami a Kazár Kaganátus fegyveres erejéről elénk tárul; ami annál inkább szembeszökő, mivel az idézett muszlim írók egyazon korban, egyazon kulturális környezetben éltek. Adataik alapján nemrég Zimonyi István és Torma Béla Gyula vállalkozott a kazár, illetőleg a magyar haderő összehasonlítására. Zimonyi itt alapvetően Dieter Ludwig bölcsészdoktori értekezésére támaszkodik. Annak egyik fejezete a kazár haderőre vonatkozó számadatokat közli a 420-as évektől kezdve 1064-ig. A disszertáció e fejezete nem tér ki a kazárokkal érintkező független államok, törzsszövetségek sereglétszámaira, csak a kazár kötelékbe tartozók fegyveres erejére, mint például a burtászokéra. Sokat mond, hogy Dieter Ludwig adat-sorának IX–X. századi tételeiből hiányoznak a magyarok, vagyis a német szerző nem érzékeltetett a magyarok felett kazár hadi főiséget.⁴⁵

Zimonyi István szerint a kazár uralkodó közvetlen vezérlete alá előbb 10000 (Ibn Ruszta), majd 12000 fős (Isztahri) nehézlovasság állhatott.⁴⁶ Ebbe a 10000–12000 fős seregbe értette bele a testőrséget, úgy, hogy az előbb 4000 (Isztahri), majd 7000 emberből (Maszúdi) állt. Értelemszerűen külön számlálta a 10000 burtász katonát (Ibn Ruszta). A kaganátust uraló volgai bolgárok részéről legkevesebb 10000 harcost feltételezett. S mivel a magyarság feletti kazár uralmat egészen a Kárpát-medencébe költözés idejéig képzelte Zimonyi (dacára annak, hogy a kazároktól elszakadt kavarak már 881-ben a magyarok fegyvertársaiként küzdöttek),⁴⁷ a 20000 magyar lovas is részese lett a kazár seregszámlának. Egyéb, ismeretlen létszámú kaukázusi népcsoportok figyelembe vételével úgy találja, hogy a kazárok jelentős hadi ereje elérhette a 40000-et,⁴⁸ holott az általa végzett számítások alapján már rég 50000 fölött járunk. Hanem ennél nagyobb következetlenség is terheli Zimonyi István okfejtését. Áttekintése során ókori és XIII. századból való, kifejezetten belső-ázsiai adatokra hagyatkozva a 'tümen' fogalmát elemzi. A tümen egy elvileg 10000 fős hadszervezeti egység, ám a gyakorlatban nem mindig tett ki ennyi harcost: volt, hogy jóval kevesebbet. „A magyar haderő 20 ezer harcosa feltehetőleg két tüment tett ki, mindazonáltal nehéz eldönteni, hogy ez a két tümenyi haderő ténylegesen ennyi harcost jelentette-e [! – Sz. Gy.], hiszen erre vonatkozólag a 13. század előtről nincs adatunk.” Igaz, a gyanúsán kerek sereglétszámok jogos kétkedésre adhatnak okot, viszont Zimonyi István ugyanezt a kételyt elfelejtette megfogalmazni a „kazár király” lovassága és a burtász segédcsoport láttán! Holott Ibn Rusztát alapul

---

⁴⁵ LUDWIG, DIETER: Struktur und Gessellschaft das Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen. Münster, 1982. 211–223.

⁴⁶ ZIMONYI 2005. 83–85.

⁴⁷ ZIMONYI 2005. 97., 250–259. Más vonatkozású kritikájára l. MAKK FERENC: „Sátorlakó nép” (Monográfia az etelközi magyarokról) In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXV. Szerk. ALMÁSI TIBOR–MAKK FERENC. Szeged, 2007. 21–41.

⁴⁸ ZIMONYI 2005. 85. Táblázatba foglaltan l. uo. 84.

véve mindkét harci egység 10000–10000 főt, ilyenformán „feltehetőleg” egy tüment tett ki. Nos, ha afelől nem lehetünk bizonyosak, hogy a magyar tümen ténylegesen tízezer harcost számlált, akkor a vele egykorú kazár vagy burtász tümen kapcsán miért nem merült fel nála ez kérdésként? Azt sem bizonyítja (akár Ludwiggal szemben), hanem adottnak veszi, hogy a magyarok fegyveres ereje a Kazár Kaganátusán belül számítandó – így könnyű a hadi potenciált 40000-es (50000-es) nagyságrendig feltornászni! Sőt, még azon túlra, amidőn Zimonyi a magyar seregnagyságot steppei „számadatok” összefüggésében véleményezi. „A steppe jelentős részét egyesítő türk, ujgur, kazár és a mongol birodalmak hadereje, amelyek esetenként elérhették a 100 ezer főt is, azonban jóval jelentékenyebbek voltak.”⁴⁹ Ez a korokon és tereken átszáguldo értékelés tetszetős, csak éppen adós marad annak kimutatásával, hogy a kazár állam hadereje konkrétan mely hadtörténelmi pillanatban közelítette meg a százezres nagyságot. Igaz, a magyarok fegyveres erejét mégis elégnék tartotta ahhoz, hogy „a Kárpát-medence elfoglalása után több mint fél évszázadig rettegésben tartsa a frank utódállamokat és időnként Bizáncot is. A kereszténység felvétele utáni évszázadokban pedig továbbra is meg tudta őrizni nagy hatalmi pozícióját Kelet-Európában [! – Sz. Gy.]” Zimonyi okfejtését követve már-már regényes teljesítmény bontakozik ki előttünk egy, a szállásváltásáig függésben élő, majd a besenyők által a Kárpát-medencébe kényszerített népesség vitézi megtáltosodásáról!

Torma Béla Gyula hadtudományos összehasonlítása fegyvelmezettebb benyomást kelt. Noha a 20000 magyar lovast folytonosan fegyverben álló, egy táborba összefogott seregként ő sem tudja elképzelni az ellátás nehézségeit feltéve, de a magyar, kazár, alán és horaszáni haderőt hasonló nagyságrendűnek ítéli. Torma úgy látja, a kazár uralkodónak 10000–12000 zsoldos állhatott rendelkezésére, amelynek egy része (7000) volt folyamatosan fegyverben, a másik részt alkalmanként kellett kiállítani. A Maszúdinál olvasható tizenötezernyi harcos egyszeri előfordulását hangsúlyozza, ami nem fogadható el „nyilvántartott harcértékként”, mert ekkorra önkéntesek, azaz „nem szervezetszerű elemek” csatlakoztak.⁵⁰ Ha VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) „Taktika” című írását idézzük fel, jogos Torma aggálya, miként lehetett egy 20000-es sereget ellátni. „*Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint sokaság látszatának kelteése végett... türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.*”⁵¹ Úgy vélem azonban, hogy mivel a magyarok birtokában álló etelközi legelők termőerejét nem érdemes alábecsülni, egy-

---

⁴⁹ ZIMONYI 2005. 91.

⁵⁰ TORMA BÉLA GYULA: A 907. évi pozsonyi csata katonapolitikai háttere és hadművészeti modellezése. In: Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. TORMA BÉLA GYULA–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 2008. 62–68. Táblázatát l. uo. 64–65.

⁵¹ ÁMTBF 19–21. (MORAVCSIK GYULA fordítása)

egy alkalmoszerű mozgósítás szintjén a 20000-es haderő-nagyságrend (ami akár 40000–60000 lovat jelenthetett) elfogadása nagyon is életszerű.

Révész László vetette fel azt a kérdést, hogy ez a sokat emlegetett 20000 lovas a teljes magyar haderőt jelenti-e.⁵² Erre mintegy feleletül a számadat lényeglátó újraértelmezését megint egy hadtörténész, Nagy Kálmán végezte el. Ezt a húszezres létszámot „*a katonai főparancsnok, a gyulafejedelem közvetlen rendelkezésű, állandóan fegyverben álló, azonnal mozgatható és alkalmazható*” erejeként határozza meg.⁵³ Nagy ezzel nem kevesebbet állít, minthogy a Magyar Nagyfejedelemségnek csak a *központi* seregete tett ki 20000 lovas, a *teljes* magyar haderő ennél jóval nagyobb kellett, hogy legyen.

Ibn Ruszta kazár és magyar tárgyú adatait összevetve ki kell mondanunk: *a központi magyar hadsereglétszám kétszerese volt a központi kazár hadsereglétszámnak* (20000, illetve 10000 harcos). Isztahri figyelembe vételével a tanulság úgy módosul, hogy *a központi magyar hadsereglétszám közel kétszerese volt a központi kazár hadseregének* (20000, illetve 12000 harcos). A számok személytelen mondanivalójának fényében képtelenség, hogy egy alávett állam feje kétszeres haderővel rendelkezék a felette főhatalommal bíró uralkodóhoz képest! Ezzel szemben joggal merülhet fel az, hogy a kazár kagán az alávett katonai segédnépek haderejét is mozgósíthatta volna a magyarokkal szemben. Kérdés, hogy a volgai bolgárok és a burtászok fegyveres hűsége oly töretlen volt-e, hogy folyamatos, magától értetődő támaszt jelentsen a Kazár Kaganátus számára. A volgai bolgárok esetében a kételyt forrásaink táplálják: a *DAI* rövid 12. fejezete értelmében „Fekete Bulgária” szintén képes a kazárok megtámadására. Ezen ország fekvéséről a 42. fejezet utalásai alapján – Dnyeper folyó, oroszok említése – a dunai bolgár állam nem jöhet szóba, hanem kizárásos alapon a volgai Bulgáriára kell gondolni.⁵⁴ Mindezek láttán a kazár és a magyar haderő összevetésekor érdemes a központi sereg létszámára szorítkozni, mert a belső erőviszonyok dinamikusan változtak; legyen elég újra a kabarok kiválására utalni. Érdemes továbbá a kazár és a magyar állam magatartása közötti lényeges különbségre rámutatni, mert ez a fentiekkel egybevág. Egyik oldalon a kazárok megszorítottság-érzete (Sarkel felépítése) és erővesztése (a kabarok megtorlatlan elpártolása), míg a másik oldalon a magyarok katonai vonzereje (kabar csatlakozás) áll, valamint az a hódító harciasság, amit Ibn Ruszta és Gardézi így jelenít meg: „*(Állandóan) legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat.*”⁵⁵

---

⁵² RÉVÉSZ 1999. 207.

⁵³ NAGY KÁLMÁN: A honfoglalás korának hadtörténete. Budapest, 2007. 44.

⁵⁴ *DAI* 64–65., 186–187.

⁵⁵ MEH 88. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása)

Összegzésül az alábbiakat kívánom hangsúlyozni. A IX. századi magyar államalapítás alapvető hírforrása a *DAI*. Ez akkor is így van, ha a kutatók régóta nyilvánvalóvá tették: ez a didaktikus mű nem egy „Igazság-monolit”, hanem egy jól-rosszul egybeszerkesztett irat. Nem történelmi oknyomozás végett készült (még ha Theophanes világkrónikájából emel is át részleteket), hanem avégett, hogy praktikus diplomáciai tudnivalókra tanítsa a császári trón örökösét. Államkormányzati irányultsága révén statikus és nem dinamikus képet nyújt. Előnye, hogy az utókor tudatának formálását nem tűzi ki céljául, hátránya, hogy a dinamikus folyamatokat statikus ábrává kimerévítve egymásba csúsztatja az időrétegeket. Erre a 38. fejezet kiáltó példa. A korai magyar államfejlődés két fokozatát kétszeresen képtelen történettel (Álmos mellőzése, Levedi méltóság-áthárítása) kapcsolja össze. Ez a körülmény arra mutat, hogy ezt a fejezetet több, egymástól független forrás táplálta. A „kagáni ajánlat” mint államszervezési modell „irodalmi” előképe a *DAI* 29. fejezete. A Levedi-korabeli arisztokratikus irányítású magyar előállam, és a „három évig” tartó szoros kazár–magyar szövetség a 630-as évektől a 830-as évekig bármikor elképzelhető. Levedi és Álmos között legkevesebb egy nemzedéknyi idő, de meglehet, hogy kétszáz év telt el – ezt a feltételezést az írott kútfők értelmezésén (Deér, Dümmerth) túl az újabb régészeti megfigyelések gyámolítják. Az bizonyos, hogy a magyar monarchikus államberendezkedés Álmostól számítandó. Ennek körülményeit Konstantin és Anonymus eltérően tárgyalja. A fejedelemválasztás tekintetében a magyar gesztának kell hitelt tulajdonítanunk. A *DAI* ellentmondásait kiemeli a muszlim kútfők bevonása, s vele a hadtörténeti szemléletmód erősebb érvényesítése. A IX. század során a kazárok többször védekezni kényszerültek, Ibn Ruszta alapján tényyszerűen a magyarok ellen is. A kabarok elpártolását szintén nem tudták megtorolni. Sarkel felépítése (830-as évek) és a magyarokkal együtt harcoló kabarok Bécs környéki feltűnése (881) az események rendjét időben körülhatárolhatóvá teszi. És noha a IX–X. századi magyarság teljes hadi potenciálját nem mérhetjük fel, egyértelmű, hogy a központi seregtest (közel) kétszerese volt a kazár uralkodóénak. A különböző eredetű adatok egy irányba vezetnek: az első magyar állam megalapítása mindenféle külső hatás nélkül, belső és természetes politikai fejlődés révén ment végbe a IX. század közepén, Álmos nagyfejedelem megválasztásával.

GYÖRGY SZABADOS

Hungarian state-foundation in the IXth century Modells of state-constructing in „De Administrando Imperio”

'State' is a term that is also used comprehensively on the history of the Hungarian before the first millennium. The Hungarian historical research has a considerable tradition which recognizes the being of the Hungarian statehood before King Stephen I. This study gives a reinterpretation on the questions of the first Hungarian state-foundation in Etelköz through Emperor Constantine VII's „De Administrando Imperio” (DAI). Chapter 38 of DAI says that the first great Hungarian monarch was Árpád chosen by the Chazars to lead a vassal state. This statement can not stand against the proof of criticism. On one hand the Hungarian monarchy started with Álmos (Árpád's father) according to the Hungarian written sources. On the other hand the Hungarian state was created by inner inchoation, not by external will, therefore it was independent from its beginning.

The state-organizing modell of Chapter 38 of DAI is an ahistorical transplantation of the Dalmatian case described in Chapter 29. The criticism is strenghtened by the contemporary Muslim sources revealing the fact that the Hungarian monarch had almost twofold military force compared with the Chazar Kagan. Therefore the Hungarian state-foundation in the IXth century was not inspired by a foreign force and will. On the contrary, the heathen Hungarian state was founded in Etelköz only by inner development and started with the election of great monarch Álmos.

HALMÁGYI MIKLÓS

Beleknegini-Sarolt és társnői Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában

Amikor Thietmar, Merseburg püspöke az 1010-es években tollba mondta krónikáját, néhány mondattal megemlékezett a magyar fejedelemszszonyról is, akit *Beleknegini*nek nevezett. Beleknegini valószínűleg a magyar források Saroltjával azonos. Személyével és nevével kapcsolatban számos tanulmány látott már napvilágot, köztük Szegfű László érdekes elmélete.¹ A jelen dolgozatban a főbb vélemények rövid vázolásán túl Thietmar krónikájának tágabb összefüggésében vizsgálom a Belekneginiről szóló krónikarészt. Az összehasonlítás lehetőséget ad Szegfű László Sarolttal kapcsolatos elméletének felülvizsgálatára. Ezenkívül összevetem Belekneginit a krónika más nőalakjaival, választ keresek rá, miben hasonlít a magyar fejedelemszszony a krónika egyéb nőalakjaihoz, és miben különbözik tőlük. Lesz szó harcban részt vevő hölgyekről, és találkozunk imádságos életű, alamizsnát osztó aszszonyokkal is. Ellenszenvesnek ábrázolt nők és példaértékű hölgyek egyaránt megelevenedek a krónika lapjain.² Lássuk azonban először a magyar fejedelmnőről szóló krónikarészt és annak szövegkörnyezetét.

Thietmar a krónika vége felé megemlékezik a pannóniai király kegyességéről. Nem nevezi meg őt, de nyilván itt Szent Istvánról van szó. Annál sötétebb képet fest a király apjáról, *Deuix*ről,³ és annak feleségéről. Róla ekként ír: „*Felesége Beleknegini, azaz szlávul mondva szép úrasszony pedig mértéktelenül ivott, és katona módjára ülve meg a lovat egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban tenné e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, és őrzöngő lelkét türelemmel megfékezne.*”⁴

¹ SZEGFÜ LÁSZLÓ: Sarolta. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. HORVÁTH JÁNOS–SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1974. (továbbiakban: SZEGFÜ 1974.) 239–251.

² FRANZ JOSEF SCHRÖDER: Völker und Herrscher des östlichen Europa im Weltbild Widukinds von Korvei und Thietmars von Merseburg. Münster, 1974. (továbbiakban SCHRÖDER 1974.) 60. is kiemeli, hogy a X–XI. századi szerzőkkel összevetve Thietmar nagy teret enged nők bemutatásának.

³ Deuix a magyar forrásokból ismert Géza fejedelemmel azonosítható. CZEGLÉDY KÁROLY: Géza nevünk eredete. Magyar Nyelv 52 (1956) 325–333.; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Budapest, 1997. 179.

⁴ Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Thietmar von Merseburg: Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von WERNER TRILLMICH. Darmstadt, 1974. (továbbiakban: THIETMAR) VIII. 4. „*Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Sclavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quandam virum iracundiae nimio fervore occidit. Manus haec polluta fustum melius tangeret et mentem vesanem patientia refrenaret.*” Fordítása THOROCZKAY GÁBORTól in: Az államalapítás korának írott forrásai.

A magyar források Szent István anyját Saroltnak nevezik.⁵ Karácsonyi János szerint azonban Saroltot csak a magyar krónikások találták ki. Szerinte I. Mieszko lengyel fejedelem nőrokona, Adelheid volt Szent István anyja. XIII. századi lengyel források ugyanis ezt állítják. Karácsonyi érvelésében szerepet kapnak a *Proci* és a *Waic* névalakok is. Thietmar a pannóniai király anyai nagybátyját nevezi Proci-nak. (Őt a magyar krónikás hagyományban szereplő Gyulával szokás azonosítani.) Belekneginihez hasonlóan a Proci is szláv szóalak. Szintén Thietmar művéből ismerjük *Waic* nevét, amit Szent István pogány neveként tartunk számon.⁶ Karácsonyi nyomós érvek tekintete, hogy a Beleknegini és a Proci szláv alakok, és a Waic nevet is szlávnak tartotta. Elmélete szerint a lengyel herceglányt eredetileg Beleknegininek hívták és a keresztségben kapta az Adelheid nevet. Szerinte Proci is lengyel előkelő lehetett.⁷

Wertner Mór szerint Gézának két felesége volt, előbb Sarolt, majd az ő halála után Adelheid.⁸ Vajay Szabolcs úgy vélte, Géza politikai okokból eltaszította első feleségét, Saroltot, hogy aztán a lengyel Adelheiddal

---

Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1999. (továbbiakban ÁKÍF) 113.; Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Herausgegeben von ROBERT HOLTZMANN. Berlin, 1935. (továbbiakban: HOLTZMANN 1935.) <http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/vorrede.html>. – A *domina* és a *knegini* magyar megfelelőjének tekinthetjük az alán eredetű asszony szót, mely eredetileg úrnőt, fejedelemnőt jelentett. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I. Budapest, 1984.² 189. A kortárs Querfurti Brúnó szintén erőskezű asszonyként írja le a magyar fejedelem feleségét, bár Brúnó nem adja meg sem az asszony, sem a fejedelem nevét. Lásd THOROCZKAY GÁBOR in: ÁKÍF 83. A Sarolt és Gizella alakja közti párhuzamról lásd MAKK FERENC: Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez. Aetas 26 (2011/1) 141.

⁵ *Saroltu, Sarolt*. Anonymus: Gesta Hungarorum. Ed. DESIDERIUS PAIS. In: Scriptorum Rerum Hungaricarum. I. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937. 69.; *Sarolth*. Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Ed. ALEXANDER DOMANOVSKY. In: Uo. 312. Lásd még MELICH JÁNOS: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1929. (továbbiakban: MELICH 1929.) 48–50.

⁶ Valószínűleg a török *bay* szóból ered, mely gazdagot, hőst jelent. Ehhez járult a *-k* kicsinyítő képző. NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közzéteszi BERTA ÁRPÁD. Budapest, 1991.² 281–282.

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent István anyja. András király atyja. Új eredmények. Turul 24 (1906) (továbbiakban: KARÁCSONYI 1906.) „*Mesko habuit sororem nomine Atleyden, quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem. Quae, cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi. Ista post visionem per beatum Stephanum protomartyrem sibi reuelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie.*” Karácsonyi szerint a *soror* ebben az esetben unokatestvért jelent. A források (az Annales Kamenses, Annales Silesiaci compilati és Annales Heinrichovienses) szerzői szerinte korábbi, hiteles munkából merítettek.

⁸ WERTNER MÓR: Az Árpádok házassági összeköttetései. Turul 3 (1885) 151.; Uő: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 25–31.

köthessen házasságot.⁹ Vannak azonban olyan elméletek is, melyek a Beleknegini és Sarolt neveket próbálják megfeleltetni egymással.

A török *Šary aldy* szókapcsolat jelentése fehér vad, fehér menyét.¹⁰ A Beleknegini nevet szláv nyelvek alapján fehér úrnőnek lehetne fordítani. Tehát mindkét név magában hordja a fehér szót. Ez alapján már egymás megfelelőjének lehetne tekinteni a két nevet. Melich János szerint azonban a *běla* szó az óoroszban mókust jelentett. Így szerinte a Beleknegini név mókusúrnőt jelent, ami megfelel a fehér menyét jelentésű Sarolt szónak.¹¹

---

⁹ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. I. Főszerk. FITZ JENŐ, szerk. KRALOVSZKY ALÁN. Székesfehérvár, 1967. (továbbiakban: VAJAY 1967.) 71–81.; FEHÉR MÁTYÁS JENŐ részben Vajay Szabolcs elméletére építi a sajátját (Beleknegini viking eredete. In: Ósmagyarok és vikingek. Szerk. UŐ. Buenos Aires, 1974. 135–152.). Elfogadja egyrészt, hogy Beleknegini a lengyel forrás Adelheidjával azonos, másrészt, hogy első férje Géza testvére, Mihály volt. Ehhez kapcsol egy másik elméletet – hivatkozva H. JÄNICHEN: Die Wikinger im Weichsel- und Odergebiet. Leipzig, 1938. 89.-re –, miszerint Beleknegini anyja viking származású. Ennek alapja Adelheid testvérének, Mieszko fejedelemnek állítólagos viking származása lehet. A XI. század 2. felében készült másolatban fennmaradt ugyanis egy X. századi oklevél, melyben Dagome *iudex* feljánlotta az országát Szent Péternek, vagyis a pápaságnak. Dagome *iudex*et Mieszko fejedelemmel lehet azonosítani. Felmerült olyan nézet, hogy a fejedelemnek kettős neve volt (Mieszko és Dagome), utóbbi pedig a Dagobert rövidítése. Erre építhető az az elmélet, miszerint a fejedelem nem szláv, hanem viking lett volna. Ha Mieszko viking, akkor testvére is az, ha Beleknegini Mieszko testvére, akkor Beleknegini viking. Érezhető, hogy Beleknegini viking származásának elmélete feltevések láncolatára épül. Fehér M. Jenő Beleknegini harcias jellemét, nevének 'fehér' jelentését és az Árpád-családban előforduló szökeséget is említi, mindez azonban nem csak skandináv származással magyarázható. A tanulmány nagyobb része amazonokkal foglalkozik. Dagome *iudex*hez lásd Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta BAGI DÁNIEL. Budapest, 2007. I. 4. (cap. 96.) Vikingek bizonyára éltek a korai lengyel állam területén – lásd TOMASZ JUREK: Die Migration deutscher Ritter nach Polen. In: Das Reich und Polen. Ed. THOMAS WÜNSCH. Ostfildern, 2003. 243–276. –, ez azonban még nem jelenti, hogy a lengyel uralkodócsalád is skandináv lett volna. BOGYAY TAMÁS: Stephanus Rex. Budapest, 1988.² (továbbiakban: BOGYAY 1988.) 20–21. nem cáfolja azt a nézetet, hogy a fejedelem eltaszíthatta Saroltot, és Adelheidot vette el, sőt hozzáteszi, hogy ilyen eltaszítások akkoriban szokásosak voltak keresztény uralkodók körében is.

¹⁰ Lásd MELICH 1929. 45–50. Települések is őrzik ezt a régi nevet: a Küküllő vidékén *Sarold* falu, Hevesben *Sarud*, Sopron környékén *Sarród*. GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest, 2000.³ 60.

¹¹ MELICH JÁNOS: Belecnegini és Procui. Magyar Nyelv 23 (1927) (továbbiakban: MELICH 1927.) 493. Belekneginiről való gondolataira l. még MELICH 1929. 247–253. BENKŐ LORÁND: Észrevételek Erdély déli részének korai Árpád-kori történetéhez. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Kolozsvár, 2001. 18. szerint a Procui és Beleknegini nevek egyaránt Thietmar alkotásai. Arra is rámutat, hogy Thietmar nem tudhatott törökül, így nem lehetett tisztában a Sarolt névben rejlő 'fehér asszony' jelentéssel. Thietmar nyilván tudott szlávul, de magam nem tartom életszerűnek, hogy a latinul író száz püspök szláv neveket alkotott volna. Azt elképzelhetőnek tartom, hogy a Procui ragadványnév lehet, amit Thietmar felhasznált a krónikájában. Beleknegini esetében Melich alapján azt tartom valószínűnek, hogy Magyarországon lehettek olyan – szlávul és törökül egyaránt tudó – emberek, akik a

Thietmar egyébként a *bele* szót következetesen fordítja szépnek. A *Belegora* helynevet így adja vissza: „*pulcher mons*”, azaz szép hegy. Thietmar német monográfusa, Lippelt szerint a püspök nem tudott jól szlávul, és a fehér jelentésű *bele* szláv szót az későlatin *bellus* hatására fordította szépnek.¹² Valószínűbbnek tűnik azonban Melich elgondolása: szerinte létezhetett olyan szorb nyelv, melyben a *bele* szépét jelentett.¹³

Magam nem tartom elképzelhetetlennek,¹⁴ hogy Gézának lehetett Adelheid nevű felesége. A Thietmarnál szereplő Beleknegini és a magyar források Saroltja azonban nyelvileg meggyőzően azonosíthatók egymással, így Sarolt és Beleknegini minden bizonnyal ugyanaz a személy.

Beleknegini és Sarolt alakját a fentiekől eltérő módon azonosította Szegfű László. Ő arra mutatott rá, hogy Thietmar szép úrnőnek fordítja a Beleknegini szót. Szegfű szerint arra kell odafigyelnünk, hogy Thietmar mit érthetett ez alatt a név alatt. Szegfű László a „*pulchra domina*”, szép úrnő megnevezést a magyar hitvilág búbajos alakjával, a szépasszonnal hozta kapcsolatba. Arra is rámutatott, hogy a szépasszony és a menyét a hiedelemben gyakran ugyanazt jelentette. Elméletében szerepet kap az orsó említése is. Thietmar szövegéből az derül ki, hogy Beleknegini nem forgatta az orsót. A magyar néphagyományban pedig orsót tesznek az ól köré, hogy a menyétet távol tartsák, vélvén, hogy a menyét nem szeret fenni. Szegfű László elméle-tében tehát a Beleknegini (szép úrnő) és a Sarolt (fehér menyét) alakok tartal-milag ugyanazt jelentették.¹⁵ A néprajzi adatokkal alátámasztott ötletes elmélet megérdemli az alaposabb vizsgálatot. Ehhez érdemes áttekinteni, hogy a krónika egésze alapján hogyan vélekedik a merseburgi krónikás a menyétről, az orsóról és a boszorkányokról.

---

török nevet lefordították szlávra. Ez a szláv alak kerülhetett aztán a merseburgi krónikás fülébe. Benkő szerint a Proci neve mellett álló *senior* szó Proci életkorára vonatkozik (idősebb). Thietmar művében azonban a *senior* urat jelent; pl. egy szláv uralkodót így említ: „*Mistizlavum seniore*”. THIETMAR VIII. 5.

¹² HELMUT LIPPELT: Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist. (Mitteldeutsche Forschungen 72.) Köln–Wien, 1973. (továbbiakban: LIPPELT 1973) 86.

¹³ MELICH 1927. 493.; KARÁCSONYI 1906.

¹⁴ BOGYAY 1988². 20–21.; KRISTÓ GYULA: Szent István király. Budapest, 2001. (továbbiakban: KRISTÓ 2001.) 29. szerint Gézának valamennyi gyermeke Sarolttól született. „A kései, 12. század második fele utáni lengyel forrásokon alapuló azon feltételezések, hogy Gézának Saroltot követően második felesége lett volna Adelheid, Mieszko lengyel fejedelem nővére, és ő térítette volna keresztény hitre Gézát. nem állják ki a történeti kritika próbáját.” Azt azonban nem tartja kizártnak, hogy Sarolt nem az első felesége volt Gézának. Más kutatók (pl. Pauler Gyula, Nagy Géza, Hóman Bálint, Döry Ferenc – lásd SZEGFŰ 1974. 240–245.) tagadják Gézának Adelheiddal való házasságát. GYÖRFFY 2000. 61. sem említi Adelheidot, és Makk Ferenc sem fogadja el Géza és Adelheid házasságának meglétét. In: KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc: A kilencedik és a tizedik század története. Budapest, 2001. 188–189.

¹⁵ SZEGFŰ 1974. 245–249.

Thietmar számos állatot szerepeltet a krónikájában,¹⁶ menyétről viszont nem ír. Különbféle európai népek régi hitvilágában azonban fontos szerepet kapott a menyét. A II. századi Apuleiusnál is megjelenik egy boszorkánytörténetben. Több nyelvben nőként becézik.¹⁷ Egy finn rege az orsóval is kapcsolatba hozza: három lány fonásának eredményeképpen keletkezik a menyét.¹⁸ Hogy Thietmar ismerte volna a magyar hitvilágot, kevésbé valószínű. A fenti párhuzamok alapján azonban elképzelhető, hogy valamely más forrásból a szász krónikás is tudott a menyét bűbajos szerepéről való hiedelmekről. Az a tény, hogy Thietmar nem említi a menyétet, nem cáfolja Szegfű véleményét, de nem is erősíti.

Szegfű László elméletének másik fontos pontja a nő és az orsó kapcsolata. Beleknegini történetén kívül Thietmar krónikájának másik pontján is feltűnik a nő és az orsó. Miután leírja Liudgardnak, I. Ottó lányának halálát, megemlíti, hogy a Mainzban eltemetett asszony sírja fölé felakasztották az ezüstor-sóját.¹⁹ Eszünkbe juthatnak a Példabeszédek könyvének sorai a derék asszonyról: „*Derék asszonyt ki talál? Értéke a gyöngyét messze meghaladja. .... Kinyújtja a karját a guzsaly után, és a kezével megfogja az orsót.*”²⁰ A német felfogásban a férfioldalról való rokonságot kard- vagy lándzsarokon-

---

¹⁶ SCHRÖDER 1974. 95–106.

¹⁷ Több nyelvben tabuneve van a menyétnek: az olaszban *bella donna* (szépasszony), a törökben *pelinvgik* (fiatalasszony), a szerbben *kuma* (keresztanya), a portugálban *papalva* (*papo*: nyak, *alba*: fehér). A finnek, észtek a háziállatok védőszellemének tartják a menyétet. Lásd Magyar néprajz. II. Gazdálkodás. Főszerk. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, szerk. SZILÁGYI MIKLÓS. Budapest, 2001. 51. Magyar néprajz. VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. DÖMÖTÖR TEKLA, szerk. HOPPÁL MIHÁLY. Budapest, 1990. 540.; MATTI HAIKO: Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition. Helsinki, 1956. (továbbiakban HAIKO 1956.) 20–23., 52–55.; MUNKÁCSI BERNÁT: Menyét, mint a menyasszony jelképe. Ethnographia 11 (1900) 45–47.; APULEIUS: Aranyznamár. Ford. RÉVAY JÓZSEF. Budapest, 1964. II. 48. – Középkori egyházi előírások tiltották az olyan főzet evését, melyben egér vagy menyét volt. CARL JOSEPH VON HEFELE: Conciliengeschichte. III. Strassbourg–München–St. Louis, 1877.² (továbbiakban: HEFELE 1877.) 511.; Reginonis Abbatiss Prumensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis. Ed. F. G. A. WASSERSCHLEBEN. Lipsiae, 1840. (továbbiakban: REGINO) II. 339. (cap. 377.); SZEGFÜ 1974. 249–250. hivatkozik rá, hogy a magyar krónikáshagyomány elbeszélése szerint a mogyoródi csatában (1074) is megjelent a menyét. Thietmar gondolat-világát azonban ez aligha befolyásolta. A csata állatkájához lásd JÁNOS BOLLÓK: Tiersymbolik als litterarisches Stilmittel. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 41 (2001) 193–198.; Képes Krónika. Ford. BOLLÓK JÁNOS., jegyz. SZOVÁK KORNÉL–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 2004. 205. (520. jz.) Bollók mutatott rá, hogy Sevillei Izidor Etymologiarum libri c. művében (XII. 7.) a sárkánykígyó legyőzője a menyét.¹⁸ HAIKO 1956. 82–92.

¹⁹ „*Cum autem vitam hanc finiret, in ecclesia Christi martiris Albani in Mogoncia flebiliter est sepulta; cuius fuscum argentum in eius memoria ibidem est suspensum.*” THIETMAR II. 39.

²⁰ Példabeszédek könyve. 31, 10. és 31, 19. In: Biblia. Öszövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, 1976. (BibliaTéka CD-ROM)

ságnak mondták (Schwert- oder Speermagen), a nőoldalról valót orsó- vagy guzsalyrokonságnak (Spindel- oder Kunkelmagen).²¹ A német gondolkodás számára tehát amíg a kard és a lándzsa a férfi ismertetőjele, addig a nőé az orsó és guzsaly. A Liudgard sírja fölé tett orsóra persze más magyarázat is elképzelhető. Wormsi Burchard Dekrétumában elítéli azt a szokást, hogy karóval átszúrják a szülésben elhunyt asszony és a halva született gyermek holttestét, nehogy visszajárjanak.²² Nem kizárt, hogy az orsó felakasztása a sír fölé hasonló célzatúnak tekinthető, csak szelídebb formában.²³ Liudgard nyughelye: Mainz a Birodalom nyugati részén feküdt, Worms szintén. Hogy éppen orsót tettek a hölgy sírja fölé, az mindenesetre abból adódhat, hogy az orsót a nőiség jelképének tarthatták. Ide illő párhuzamot Hérodotosznál is találunk. A görög történetíró elbeszélése szerint egy északi nép, a hüperboreusz szüzeket küldött Délosz szigetére, hogy áldozatot vigyenek oda, ám a lányok meghaltak a szigeten. A déloszi lányok, mielőtt férjhez mennének, Hérodotosz szerint „*levágott és orsóra csavart hajfürtöt tesznek a hüperboreusz sírja...*”²⁴ Itt is jelen van tehát a sírba tett orsó, ráadásul nők sírjával kapcsolatban. Maga az orsó azonban ebben az esetben nem az elhunyt nőiségére, hanem a halott előtt tisztelgő lányokra utalhat, hiszen az ifjak inda köré tekert hajfürtjüket tették a sírba.

Thietmar megemlíti a Liudgard sírja fölé akasztott orsót, de a jelenséget nem értelmezi. A krónikájában feltűnő orsókkal kapcsolatban mindenesetre elmondható: Beleknegini úgy jelenik meg, mint aki nem forgatja az orsót, Liudgardnak ezzel szemben ismertetőjegyeként tűnik fel ez a tárgy, hisz sírja

---

²¹ HEINRICH BRUNNER–ERNST HEYMAN: Grundzüge der Deutschen Rechtsgeschichte. München–Leipzig, 1921. 9.; Meyers Großes Konversations-Lexikon. XIII. Leipzig–Wien, 1908.⁶ 62. A mesékben is gyakran találkozunk az orsóval és a fonással. A Csipkerózsika meséjében ott az álomba ejtő szúrás fordulata. BÄRBEL KERKOFF-HADER: Spinnen, Spinnrad. In: Enzyklopädie des Märchens. XII. Berlin–New York, 2005. 1057–1060.

²² Burchardi Wormaciensis Ecclesiae episcopus: Decretorum liber decimus. Lib. XIX., cap. V. In: J.-P. MIGNE: Patrologia Latina. (továbbiakban: PL) CXL. Parisiis, 1853. 974–975. A IX. századi Reimsi Hinemar és a X. századi Regino prűmi apát is beszámoltak hasonló szokásokról. Lásd GEORGES DUBY: A nő a középkorban. Budapest, 2000. (továbbiakban DUBY 2000.) 111–112. A grönlandi vikingeknél is szokás volt karót szúrni a sírba. Amikor a szigetre keresztény papok érkeztek, a karót kivették és a helyére szentelt vizet öntöttek, majd elvégezték a temetési szertartást. Erik-saga, 6. cap. In: The Vinland Sagas. The Norse discovery of America. Translated with an introduction by MAGNUS MAGNUSSON and HERMANN PALSSON. Harmondsworth, 1973. 90.; L. PETZOLDT–O. HAID: Lebender Leichnam. In: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. XVIII. Hrsg. HEINRICH BECK–DIETER GEUENICH–HEIKO STEUER. Berlin–New York, 2001. 167.

²³ Szegfű László szóbeli közlése.

²⁴ „...a déloszi ifjak pedig egy növényindára tekerik rá egy levágott hajfürtjüket, s azt teszik a sírba.” HÉRODOTOSZ: A görög–perzsa háború. Ford. MURAKÖZI GYULA. Budapest, 1998. IV. 33., 34. cap. 277.; Uo. 731. (21. jz.) szerint általános szokás volt a görögöknél, hogy a lányok férjhez menetelük, fiúk nagykorúságuk előtt hajfürtöt áldoztak.

főlé orsót akasztanak. Az orsó tehát Thietmar gondolkodásában valószínűleg a nőhöz illő életforma megjelenítője lehetett.

Szegfű László szerint Thietmar bűbajos nőalakként, szépasszonyként tünteti fel Belekneginit. Lássuk, hogyan gondolkodott Thietmar a varázshatalommal bíró asszonyokról, boszorkányokról. A krónikában egy olyan rész ismerek, melyben a boszorkányság lehetősége felmerül. Egy napfogyatkozás leírásakor megjegyzi, hogy ezt nem rossz nők okozzák, hanem a Hold.²⁵ A cáfolat nyilván árulkodik mások elképzeléseiről, akik szerint asszonyok (boszorkányok) okozzák a napfogyatkozást. Thietmar ezt tudós módon cáfolja, Macrobiusra és más bölcsekre hivatkozva.²⁶ A varázslásban, rontásban való hit jelen volt Thietmar korában. Jó példa erre a X. század elejéről Regino prümi apát munkája,²⁷ a XI. század elejéről pedig Burchard wormsi püspök Dekrétuma.²⁸ Az elbeszélő források közül megemlíthető a X. századi Liudprand Antapodosisában szereplő varázsló,²⁹ vagy éppen a XI. század első felében alkotó Chabannes-i Adémar krónikájának boszorkányhistoriája.³⁰ Thietmar művében számos csodás jelen-séggel találkozunk, mérgezési

---

²⁵ „Anno dominicae incarnationis DCCCCLXXXVIII sol defecit XII. Kal. Novembris et V. diei hora. Sed cunctis persuadeo christicolis, ut veraciter credant, hoc non aliqua malarum incantatione mulierum vel esu fieri vel huic aliquo modo seculariter adiuvari posse, sed Macrobius testatur caeterique sapientes fieri asserunt, et id de lune.” THIETMAR IV. 15. (Theophanu halála kapcsán) Ráolvasás és megevés tehát egyaránt szerepelt a hiedelmekben a nap eltűntetésének lehetőségei közt.

²⁶ TRILLMICH 131. (63. jz.)

²⁷ REGINO, Lib. II. cap. 371. 334–336. Egyesek azt képzelték magukról, hogy éjszaka Dianával és más asszonyokkal különféle állatok hátán lovagolnak. Regino szerint a papoknak prédikálniuk kell, hogy mindez ördög sugallta képzelődés. Lásd KLANICZAY GÁBOR: Boszorkányüldözések kialakulása Európában. Rubicon 2005/7. 7–8.

²⁸ BURCHARD, cap. 1. 831. „*Illud etiam non omittendum, quod quaedam sceleratae mulieres retro post Satanam conversae, daemonum illusionibus, et phanasmatis seductae, credunt se et profitentur nocturnis horis, cum Diana paganorum dea, vel cum Herodiade et innumera multitudine equitare super quasdam bestias...*” A jósokat, jósnőket utasítása szerint megalázó módon ki kell vetni az egyházközsegből.

²⁹ LIUDPRAND: Antapodosis. III. 29. JURKOVICH EMIL, GOMBOS F. ALBIN és GAÁL LAJOS fordításait felhasználva ford. SÜTTŐ SZILÁRD. In: PETER CLASSEN–CREMONAI LIUDPRAND: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Budapest, 2005. 404. Liudprand szerint Simeon bolgár uralkodó egyik fia, „*Baianus állítólag oly igen megtanulta a varázslást, hogy emberből hirtelen farkassá vagy akármi egyéb vadállattá látták átváltozni.*” Liudprand adata azért is figyelemre méltó, mert ő is püspök volt, akárcsak a néhány évtizeddel később alkotó Wormsi Burchard és Merseburgi Thietmar.

³⁰ MONICA BLÖCKER: Ein Zauberprozess im Jahre 1028. Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 29 (1979) 533–555.; Ademari Cabannensis Chronicon. Ed. P. BOURGAIN-R. LANDES–G. PON. Turnhout, 1999. III. 66. 185–187. Vilmos, Angoulême grófja, miután 1028-ban hazatért jeruzsálemi zarándoklatáról, rosszul lett. Egy asszonyt megvádoltak, hogy elvarázsolta Vilmost. Istenítéletszerű párbaj következett. Vilmos gróf lovagja legyőzte az asszony bajnokát. Az asszony ellen más nők is tanúskodtak, így elítélték. Vilmos gróf nem engedte

esetről is tudósít, boszorkánysággal kapcsolatos dologról azonban csak abban az esetben ír, amikor a napfogatkozás említésénél a nők közreműködését *cáfolja*. Ettől persze még hihetett Thietmar bűbájos asszonyokban, a krónika alapján azonban bennük való hite nem bizonyítható.

A krónika tágabb összefüggése alapján nem tartom igazolhatónak, hogy Thietmar a magyar hitvilág szépasszonyával azonosította volna Belekneginit. Nem igazolható, hogy ismerte volna a menyét hitvilágban betöltött szerepét, sem az, hogy hitt volna a boszorkányokban. Az orsó pedig inkább a helyénvaló női viselkedés jelképe lehet Thietmar művében. A merseburgi püspök mindenestre véreskezű, iszákos, ellenszenves nőként szerepelteti Belekneginit.³¹ A következő gondolatmenetben azt vizsgálom, mennyiben különbözik a magyar fejedelemtől a krónika többi nőalakjától.

A merseburgi püspök harcias, szilaj nőszemélynek ábrázolja a magyar fejedelem feleségét. Harcban részt vevő asszonyok másutt is jelen vannak a krónikában, ám ők némileg különböznek Beleknegini harciasságától. A róluk szóló beszámoló a német-lengyel háborúk világába vezet minket. II. Henrik német király és Vitéz Boleszló lengyel fejedelem három ízben is háborúztak egymással (1003–1005, 1007–1013, 1015–1018). A harmadik háborúban Boleszló fia, Mieszko megostromolta a német kézen levő Meissen várát. Az ellenség már két helyen felgyújtotta a várat. Thietmar leírása szerint a védelmet irányító Hermann gróf ekkor Krisztushoz és Donatus vértanúhoz imádkozott, majd a nőket is segítségül hívta: az asszonyok fölmentek a bástyákra, köveket hordtak a férfiaknak, és víz híján méhsőrrel oltották a tüzet.³² A krónikás a védők, tehát a németek oldalán áll. Hálát ad Istennek, amiért sikerült lecsillapítani az ellenség haragját. Míg az erőszakos, gyilkos Belekneginiről elmarasztalóan ír, a Meissen védelemben részt vevő nők harciasságát nem rosszallja Thietmar. Igaz, ezek az asszonyok nem támadásban, hanem védelemben se-

---

bántani a szerencsétlent. A gróf azonban nemsokára meghalt, utóda pedig máglyán elégettette az asszonyt.

³¹ Lovagoló, nyilazó, italozó steppei nőkre lásd: Julianus barát és a napkelet felfedezése. Budapest, 1986. (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. Ford. GY. RUITZ IZABELLA. 4. cap. 112.; Rubruk útleírása 1255-ből. Ford. UÓ. II. 7. cap. 210. és VI. 4. cap. 218.) Lásd még BOGYAY 1988. 19. Harcias nőkkel a viking mondák világában is találkozunk. Kérdés, mennyiben adnak hiteles képet ezek a mondák a viking hölgyekről. Sawyer rámutat arra, hogy ezek a nők a társadalom felsőbb rétegéhez tartoznak, kivételes jelenségnek tekinthetők, a mondákat pedig irodalmi hatás és propaganda jellemzi. B. SAWYER: Frau VII. Skandinavien. In: Lexikon des Mittelalters IV. 4. Zürich–München, 1988. 860–861. A keresztény Nyugat-Európa mondáiban szintén feltűnnek harcias hölgyek, ám elmondható, hogy nyugaton nem a szilaj amazon jelentette a nőről való eszményt. DUBY 2000. 138.

³² „*Hirimannus vero comes videns auxiliatores suos admodum paucos iam defecisse, Christi pietatem et eius incliti martyris Donati intercessionem sanctam prostratus postulans mulieres ad succurrendum hortatur. Quae propugnacula attingentes lapidibus viros adiuvant, ignem inpositum, quia defecit aqua, medone extingunt et, Deo gratias!, inimici furorem et audaciam munuunt.*” THIETMAR VII. 23.

rénykedtek. Arról sincs szó a szövegben, hogy megölték volna valakit, a krónikás annyit ír, hogy a nők a férfiak segítésére vitték a köveket.³³

A férfias magatartás II. Ottó császár özvegyével, a bizánci Theophanuval kapcsolatban is felmerül. Emlékének tisztelettel adózik a krónikás: megjegyzi, hogy bár nemére nézve gyöngé volt, férfi módra örizte fia birodalmát.³⁴ Beleknegini leírásával összevetve figyelemre méltó ez a megállapítás, hisz mindkettejük jellemzésében hangot kap a férfias viselkedés. Míg a magyar fejedelemlő alakját sötét színekkel ecseteli a merseburgi püspök, a császárnéről inkább elismeréssel ír. Igaz, Beleknegini gyilkos volt, Theophanu esetében ilyesmiről nincsen szó. Theophanu előnyös megítélését Thietmar püspökségéhez, a merseburgi püspökséghez való hozzáállása is magyarázza. Az özvegy császárné ugyanis arra intette fiát, III. Ottót, hogy apja lelki üdve érdekében alapítsa újra a II. Ottó által feloszlatott püspökséget.³⁵

Belekneginit ellenszenvesnek mutatja a szászországi krónikás. Más nőalakok is feltűnnek a művében, akiket a szerző kifejezetten sötét színekkel ábrázolt, ilyen a konstantinápolyi császárné. Thietmar cselszövő császárnénak nevezi, akinek tanácsára egy katona megöli a császárt, majd a gyilkos katona emelkedik a birodalom élére.³⁶ A név nélkül említett asszony Theophanu, aki természetesen nem azonos II. Ottó német császár feleségével. Előbb II. Romanosz (959–963) császár felesége volt, majd annak halála után a sikeres idős hadvezért, Nikephoros Phókast (963–969) választotta férjéül. Később egy fiatalabb hadvezérrel, Jóannes Tzimiskésszel (969–976) szövetségessé válik Niképhoros ellen. Tzimiskés emberei megölték Niképhorost, és a hadvezér elfoglalhatta a császári trónt.³⁷ Kérdés, miért nem említ neveket a krónikás az esemény elbeszélése során. Lehetséges, hogy ismeretei voltak hiányosak.

---

³³ A meissenai nők joggal emlékeztetik a magyar olvasót Eger hős asszonyaira. Róluk lásd TÍ-NÓDI SEBESTYÉN: Eger vár viadaljáról való ének. Egri históriának summája. In: UÓ: Krónika. Szerk. SUGÁR ISTVÁN. A bevezetőt írta SZAKÁLY FERENC. Budapest, 1984. 279., 307–308. Harccal kapcsolatban említi Thietmar a „szaracén királynét”, akit a Luna közelében aratott győzelem után (1016) keresztény harcosok elfogtak és lefejeztek. THIETMAR VII. 45.

³⁴ „Haec, quamvis sexu fragilis, modestae tamen fiduciae et, quod in Grecia rarum est, egregiae conversationis fuit regnumque filii eius custodia servabat virili, demulcens in omnibus pius terrensque ac superans erectos.” THIETMAR IV. 10. Az idézet magyar fordítását lásd PIERRE RICHÉ: II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Budapest, 1999. 135.

³⁵ THIETMAR IV. 10. Thietmar Theophanu halála kapcsán ír a napfogyatkozásról, amit azt fent már említettük (UÓ. IV. 15.) A püspökség újraalapítását végül is nem III. Ottó, hanem utódja, II. Henrik vitte véghez 1004-ben. Theophanu hasonlóképpen intette a fiát, ahogyan a IX. századi Dhuoda is figyelmeztette gyermekét az ősökért való megemlékezésre: „Én, aki meg fogok halni, megparancsolom neked, hogy imádkozz minden elhunytért, de különösen azokért, akiktől származol.” Idézi DUBY 2000. 109.

³⁶ „dolosaeque imperatricis” THIETMAR II. 15.

³⁷ A pátriárka azonban ragaszkodott hozzá, hogy Tzimiskés száműzze a palotából Theophanút, és büntesse meg a gyilkosokat. Tzimiskés csak ezután léphetett be a templomba, hogy a pátriárka

Ellenszenvesnek mutatja az alsó-lotharingiai Balderich gróf feleségét is, akit második Heródiásnak nevez. Akárcsak a bizánci császárnénak, a német grófnénak sem említi a valódi nevét. Más forrásból tudható, hogy az illető asszonyt Adélnak hívták³⁸ és szász származású volt.³⁹ Az elbeszélés szerint Balderich viszályba keveredett a vesztfáliai Wichmann gróffal. Wichmann késznek mutatkozott a megbékélésre és meghívta magához korábbi haragosát, Balderichet. Balderich később visszahívta Wichmannt, ám (a történet szerint) felesége sugallatára csapdába csalta vendégét. Wichmannt megmérgezték, majd miután harcosait visszatartották, Balderich egyik szolgája megölte a magára hagyott Wichmannt.⁴⁰ Balderich feleségének ellenszenves ábrázolása azt példázza, hogy Thietmar nemcsak külföldi nőt tud ellenszenvesnek ábrázolni, hanem a birodalom területén élő asszonyt is. Eszerint nem idegenellenesség mozgatta az ítéletét, hanem inkább erkölcsi elvek. Figyelemre méltó, hogy a császárnét (Theophanüt) és Balderich feleségét (Adélt) Thietmar nem nevezi néven, Belekenginit azonban igen.

Szólunk a Thietmar által ellenszenvesnek ábrázolt nőkről, említjük meg azokat is, akiket példaértékűnek mutat be. Nőkről alkotott eszményképének azok a hölgyek feleltek meg, akik férjükért imádkoznak és jótettekkel ékeskednek.⁴¹ Közéjük tartozik Matild, I. Henrik német király második felesége (Henrik első feleségét Hatheburgh-nak hívták). Matild királyné Thietmar szerint nemcsak a szegényeknek adott alamizsnát, hanem a madarakat is etette.⁴² A krónika szerint Matild Henrik halála után férje lelki üdvéért jótékonykodott,⁴³ miként Judit, I. Henrik bajor herceg özvegye is. Henriket (I. Ottó fivérért) kegyetlen emberként mutatja be Thietmar. Judit

---

császárrá koronázza őt. GEORG OSTROGORSKY: A bizánci állam története. Budapest, 2001. 243–249.

³⁸ Vita Meinwerci episcopi Patherbrunnensis. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Recognovit F. TENCKHOFF. Hannover, 1921. Imed és Adél (Athela) házasságából született Meinwerk. Adél második férje volt Balderich. Adélról és Balderichről lásd ROBERT HOLTZMANN: Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900–1024). Berlin, 1955.³ (továbbiakban: HOLTZMANN 1955.) 461–467.

³⁹ HOLTZMANN 1955. 461.

⁴⁰ THIETMAR VII. 47. Az alsóbb néposztály lenézése jelenik meg abban a megfogalmazásban, hogy Wichmannt szolgálja őli meg (*miserabiter servili presumptione*). ANNAROSE SCHNEIDER: Thietmar von Merseburg über kirchliche, rechtliche, politische und ständische Fragen seiner Zeit. Archiv für Kulturgeschichte 44 (1962) (továbbiakban: SCHNEIDER 1962.) 68.; HOLTZMANN 1955. 464.

⁴¹ LIPPELT 1973. 129.

⁴² „*non solum pauperibus, verum etiam avibus ministrans*” THIETMAR I. 21.; SCHNEIDER 1962. 69.; SCHRÖDER 1974. 99.

⁴³ Egy történetet is elbeszél, mely szerint egy asszony halottnak hitt férje üdvéért miséket mutatott be. A férj végül élve hazakerült. THIETMAR I. 21.; LIPPELT 1973. 130.; Sancti Gregori Magni Dialogorum Libri IV. De Vita et Miraculis Patrum Italicorum. In: PL LXXVII. Parisiis, 1896. Lib. IV., cap. 57. 424.

könnyekkel és alamizsnákkal vezekelt férje bűneiért.⁴⁴ A példák sora gyarápítható.⁴⁵ Ezek az esetek érzékeltetik Thietmar szemléletét: illő, hogy a nőknek gondjuk legyen megholt férfitrokonuk üdvösségére. Külön megemlítendő még az az eset, amikor az ellenséggel szemben gyakorol irgalmasságot egy asszony. Thietmar szól Villásszakállú Sven dán király Anglia elleni hadjárataról. Svnt Anglia földjén érte a halál. Thietmar elbeszélése szerint Aethelred angol király el akarta pusztítani a dán uralkodó holttestét, egy helybéli asszony azonban elmenekítette Sven földi maradványait a dánok északi hazájába.⁴⁶ A halottak testének megmosása, a gyászszertartás megszervezése a középkori szellemiség szerint a nők dolga volt.⁴⁷ Georges Duby megfogalmazása alapján mondhatjuk, hogy a nő úgy tűnik fel a korabeli felfogásban, mint az anyaföld: „a termékeny talajhoz hasonlóan belőlük fakad az élet, és amikor az élet kialszik, hozzájuk tér vissza, a befogadó földhöz.” Az „anyai szerep és a gyász”, az újszülöttekkel és a halottak testével való törődés egyaránt a nő feladatkörébe tartozott.⁴⁸ A Thietmar történetében szereplő asszony az ellenséges vezér holttestével gyakorol irgalmasságot, amikor Sven már nem árthat senkinek.

Zarándoknőkről,⁴⁹ remetenőről,⁵⁰ szent életű asszonyról,⁵¹ derék apátnőről⁵² és tanult hölgyekről⁵³ egyaránt hírt ad a krónikás. Tiszteletre méltó höl-

---

⁴⁴ THIETMAR II. 40.

⁴⁵ Gero gróf emlékére a gróf lánytestvére: Tetta és a gróf felesége alapítanak kolostort. Az alapítást más forrás szerint még maga Gero tette. A szöveg mindenestre példázza Thietmar szemléletét. THIETMAR III. 10.; LIPPELT 1962. 130. Lásd még THIETMAR VI. 43., VI. 86., VI. 75.

⁴⁶ THIETMAR VII. 37. Az Encomium Emmae reginae című, 1041–1042 körül keletkezett forrás szerint a haldokló Sven arra kéri fiát, Knutot, hogy amint visszatér a szülőföldjére, vigye magával az ő testét is: „...pater orat filium, ut si quando nativitatis suae rediret ad terram, corpus paternum reportaret secum...” Cnutonis regis gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho Sancti Bertini. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 19. Annales aevi Suevici. Hannover, 1866. I. 5. 514.

⁴⁷ DUBY 2000. 111–112.

⁴⁸ DUBY 2000. 112.

⁴⁹ THIETMAR II. 25. Hidda útját említi, aki Jeruzsálemben halt meg.

⁵⁰ THIETMAR VIII. 8.; SCHRÖDER 1974. 99. Sisu, aki I. Ottó idejében vonult a Harz-hegységbe remetének, ahol önmegtartóztató életet élt.

⁵¹ Asfried felesége, Hereswind. THIETMAR IV. 34.; SCHRÖDER 1974. 97. Ansfried a felesége halála után szerzetes lett, majd Utrecht püspökévé emelkedett.

⁵² Ansfried utrechti püspök holtteste fölött viszálykodás támadt, hogy kié legyen az ereklye. Az apátnő (Ansfried lánya) a szemben álló felek közé vetve magát megakadályozta a harcot. THIETMAR IV. 35–37.; SCHNEIDER 1962. 69.; SCHRÖDER 1974. 99.

⁵³ Thietmart eredetileg nagynénje, Emnilda nevelte, aki apáca volt Quedlinburgban. THIETMAR IV. 16. A krónikás rokona, Lidgard (nem azonos Ottó császár hasonló nevű lányával) halála előtt zsoldárt imádkozott. Úgy jellemzi, mint férje életének és lelkének örét. Imádkozott, böjtölt, alamizsnát osztott érte. THIETMAR VI. 84–85. Liudgard halálának említése egyébként azért is fontos, mert ennek segítségével határozható meg, mikor kezdhette írni

gyek halálával kapcsolatban Thietmar megemlékezik a korabeli modern nőkről is, akik szerinte illetlenül öltözködnek. Elítélően szól korának erkölcséről, házasságtörésekről.⁵⁴ Összességében azonban elmondható, hogy a krónika bővelkedik a példaértékű hölgyek ábrázolásában.

Beleknegini mellett számos uralkodófeleség jelenik meg a krónikában.⁵⁵ Magyar szempontból megemlíthető Vitéz Boleszló második felesége, akinek nevét nem jegyezte fel Thietmar.⁵⁶ Uralkodófeleségeken és más előkelő

Thietmar a krónikáját. A Merseburgi Necrologium (halottaskönyv) szerint Liudgard 1012-ben hunyt el. Thietmar ugyan részletesebben csak a krónika hatodik könyvében említi meg Liudgard halálát, de rövidebben már az első könyvben utal rá. Tehát 1012-ben kezdte írni (diktálni) krónikáját, amin 1018-ig, halála évéig dolgozott. Liudgard első említése: THIETMAR I. 13. A krónika datálásáról lásd Robert HOLTZMANN 1935. XXVIII.

⁵⁴ THIETMAR IV. 63. VIII. 3. 2.

⁵⁵ I. Ottó első felesége Edit (THIETMAR II. 1.), második neje Adelheid volt. Thietmar ír egy szláv fogolynőről is, akitől Vilmos, a későbbi mainzi érsek született. Megemlíthető II. Henrik király felesége, Kunigunda, továbbá a cseh Dobrava, aki megtérítette férjét, a lengyel Mieszko fejedelmet. THIETMAR IV. 55. A rusz Vlagyimirt bizánci felesége térítette meg. THIETMAR VII. 72. Skandináv-lengyel kapcsolatokra világít rá Thietmar krónikájának az a része, melyben Villásszakállú Sven feleségéről, Mieszko lányáról szól. A név nélkül említett hölgyet a szöveg alapján Knut anyjának tarthatjuk. THIETMAR VII. 39. – Erről a hölgyről a XIII. századi Snorri Sturlusson is ír. Az ő művében a hölgy neve Gunhild, Burizlaf vend uralkodó lánya, Nagy Knut anyja. Burizlaf a lengyel Boleszlóval azonosítható. Az emlékezet nyilván összekeverte a lengyel uralkodókat, és Mieszko lánya, Boleszló testvére helyett Boleszló lányáról kezdett szólni a monda. King Olaf Trygvesson's saga. In: SNORRI STURLUSSON: Heimskringla. Part one. The Olaf Sagas. I. Translated by SAMUEL LAING. London, 1978. (továbbiakban: SNORRI I.) 38. cap. 34–35., 80. (3. jz.) A sagák szerint Gunhild halála után Sven újra nősült, és Gógös Sigridet, a svéd Harcias Toste (Skögul Toste) lányát vette el. A sagák szerint Sigrid korábban Győzelmes Erik svéd királynak volt a felesége: tőle született Olaf svéd király. Erik halála után ment hozzá a dán Villásszakállú Svenhez. Nagy Magnus sagája szerint egy Astrid nevű nő testvére volt Nagy Knutnak apai részről (mert Sven az apjuk) és testvére Olaf svéd királynak anyai részről, Sigrid révén. Ez a saga tehát arra is rámutat, hogy Knutnak nem Sigrid volt az anyja. King Olaf Trygvesson's saga. In: SNORRI STURLUSON: Heimskringla. Part two. Sagas of the Norse Kings. Translated by SAMUEL LAING. London, 1978. 98. cap. 80.; Earl Hakon. In: Uo. 6. cap. 122.; Magnus the Good. In: Uo. 22. cap. 143. – A XI. század második felében alkotó Brémai Ádám szintén megemlíti, hogy Sven feleségül vette Erik svéd király özvegyét. Az asszony Erik királynak szülte Olafot, a későbbi svéd királyt, Svennek pedig Knutot. Brémai Ádám azonban nem árulja el sem az asszony nevét, sem a származását. Adamus Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Berlin, 1998. (CD-ROM) II. 37. Ádámnál mintha összemósódna Gunhild és Sigrid alakja. Felmerült az a gondolat, hogy Sigrid csak a képzelet szülötte. Amennyiben valóban létezett, mondabeli megformálására hatással lehetett Brunhilda mondája. Lásd King Olaf Trygvesson's saga. In: SNORRI I. 80. (2. jz.) Az izlandi és a kontinentális hagyomány különbségeire lásd Uo. I. 80. (1. jz.) A Sven házasságáról (házasságairól) szóló források ellentmondása emlékeztet a Géza fejedelem házasságával (házasságaival) kapcsolatos vitás helyzetre.

⁵⁶ Boleszló első felesége Rigdag meissenai örgróf lánya volt, ám őt hamarosan eltaszította Boleszló. Másodszorra vett feleségül egy magyarországi nőt, akinek Thietmar sem a nevét, sem a származását nem említi: „*ab Ungaria sumpsit uxorem.*” THIETMAR IV. 58. A XV. századi

asszonyokon kívül azonban egyszerűbb sorból való nőket is megismerhetünk Thietmar művéből. Egyikük egy magdeburgi polgár, Uffo felesége: Gelsusa.⁵⁷ A másik Willigis mainzi érsek édesanyja. Őt szegény asszonyként (*paupercula*) mutatja be Thietmar, a nevét sem említi meg. Némi előítéletet tükröz minősítése: szegény, de jó („*quamvis paupercula, tamen ... bona*”). A leendő érsek születését a krónikás elbeszélése szerint csodajelek előzték meg. Az asszony azt álmodta, hogy napot szül, majd, miután világra hozta a fiát, házában minden marhának kölyke született. Thietmar, úgy látszik, szükségét érzi csodával ellensúlyozni az asszony alacsony társadalmi helyzetét, az Apostolok cselekedeteit idézve megjegyzi azonban, hogy Isten nem személyválogató.⁵⁸ A várandós asszony látomása arról, hogy napot szül, más életrajzokban is megjelenik: Bobbioi Jónás hasonlóképpen beszélte el Szent Columba

---

lengyel krónikás, Jan Długosz szerint az illető Géza fejedelem lánya volt, és Juditnak hívták: „*Boleslaus filius Myeczislai Judith virginem, Geisae Hungariae ducis filiam accepit in uxorem.*” Johannes Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. I. Kraków, 1873. A XIX. századi lengyel kutató, Balzer szerint azonban Długosz a XI. század második felében élt Ulászló-Hermann fejedelem Judit nevű feleségével keverhette össze Vitéz Boleszláv nejét. Ezeket idézi VAJAY 1967. 65. (10. jz.) Vajay Szabolcs ennek megfelelően elutasítja, hogy a magyar asszonyt Juditnak hívták volna, ám elfogadja, hogy a hölgy Géza fejedelem lánya lehetett. Thietmar szövege azonban a magyar nő származását sem említi, így nem zárható ki, hogy Boleszláv más magyar nagyúr lányát vette feleségül. KRISTÓ 2001. 28–29. Thietmartól tudjuk, hogy a magyar asszonytól született Boleszló Beszprim nevű fia. Magyar feleségét is eltaszította magától, harmadik házasságára 987-ben került sor. Ekkor szláv nőt vett el, egy Dobromir nevű fejedelem lányát, Emnildát. THIETMAR IV. 58. Boleszló negyedik alkalommal is megházasodott: ezúttal a meissenai Ekkehard lányát, Odát választotta. THIETMAR VIII. 1.

⁵⁷ A Szentírásra hivatkozva a törvényes házastársi együttélést nem tartja bűnnek, a tiltott napokon való együttélést azonban elítéli. Két elbeszélést is felhoz ennek szemléltetésére: I. Henrik király és Matild, valamint Uffo magdeburgi polgár és felesége, Gelsusa történetét. Mindkét történetben a kezdeményező részeg férj szerepel bűnösként. A büntetés és a kegyelem egyaránt szerepel ezekben az elbeszélésekben: Henrik és Matild fiát, Henriket születése után megkeresztelik, így nem hal meg, ám lázadó ember lesz belőle. Az ő családjából származik azonban a szent életű II. Henrik király. THIETMAR I. 24.; STEPHAN WEINFURTER: A „Henrikék dinasztiaja”, Gizella családja. In: Gizella királyné (985 k.–1060) Főszerk. GÉCZI JÁNOS, vendégszerk. KOSZTA LÁSZLÓ–HOMONNAI SAROLTA. Veszprém, 2000. 7–8.; Uffo aprószentek ünnepén volt együtt feleségével. Nyomorék gyerekük született, aki azonban a keresztlő után otthagya a földi világot és az ártatlan gyermekek (aprószentek) egyike lett. Uffót megfeddte a felesége. Thietmar tehát nemcsak azt tartja helyesnek, ha a feleség imádkozik férjéért, hanem azt is, ha fegyelemre inti. THIETMAR I. 25. Az arisztokratikus szemléleten való felülemelkedést érhetjük tetten abban, hogy a királyi család történetét a polgárcsaláddal állítja párba a krónikás. SCHNEIDER 1962. 68.

⁵⁸ THIETMAR III. 5.; SCHNEIDER 1962. 69., 66–67.; SCHRÖDER 1974. 97–98.

születésének előzményét.⁵⁹ Annak említtése, hogy az asszony házában állatok vannak, arra utal, hogy a leendő érsek anyja nem élt mélyszegénységben.

A krónika több, emlékezetes nőalakjának felidézése után kanyarodjunk vissza a magyar fejedelemnőről szóló sorokhoz. Figyelmet érdemel a Belekneginiről hírt adó krónikarész szövegahagyománya. Thietmar munkájának fennmaradt az eredeti változata (igaz, sérült állapotban, ezt ma Drezdában őrzik) és az eredetinek egy későbbi, korvei átdolgozása is (ennek Brüsszel ad otthont).⁶⁰ Ez az átdolgozás a Belekneginiről szóló részt némileg továbbfejleszti, hisz a fejedelemasszony gyilkos eszközét is megadja: Beleknegini karddal öl meg egy férfit.⁶¹ Ezt a krónikahagyományt használta Johannes Stiltinus (Jan Stiltinck) németalföldi jezsuita szerzetes is a Szent Istvánról 1747-ben kiadott könyvének írásakor.⁶² Később is találkozunk olyan forrásidézetekkel, melyek a korvei átdolgozást is alapul vevő Thietmar-kiadásra vezethető vissza.⁶³ A változott szövegahagyomány azonban irodalomtörténeti érdekessége is van. Jókai Mór 1854-ben novellát jelentetett meg Saroltról.⁶⁴ A kalandos elbeszélésben megjelenik mindaz, amit a források alapján tudhatunk a fejedelemnőről és férjéről. Sarolt együtt iszik Kupa vezér embereivel, jól lovagol, majd karddal öli meg ellenfelét, a bolgárok [!] vezérét. Jókai lábjegyzetben a forrását is

---

⁵⁹ Idézi SÉBASTIEN ROSSIGNOL: Die Spuckgeschichten Thietmars von Merseburg. Überlegung zur Vorstellungswelt und zur Arbeitsweise eines Chronisten aus dem 11. Jahrhundert. *Concilium medii aevi* 9 (2006) 63. (99. jz.)

⁶⁰ BERNARD HEINZELMANN: Die Überlieferung der Chronik Thietmars von Merseburg. In: *Geschichte und Geschichten*. II. Hrsg. MARIA NÜHLEN. Merseburg, 2002. 12–14. Az 1120 körül, a korvei kolostorban készült átdolgozás eredetiben nem maradt ránk, de a XIV. század közepén másolat készült róla. Ez 1612-ben a paderbomi jezsuita kollégiumba került, a XVII. században Antwerpenbe jutott a bollandisták könyvtárába, majd 1827-től Brüsszelben található.

⁶¹ Az eredetiben „*quendam virum iracundiae nimio fervere occidit.*” HOLTZMANN 1935. 498. A korvei átdolgozás szerint „*quendam quoque virum iracundie furore gladio occidit.*” HOLTZMANN 1935. 499.

⁶² „*Uxor vero ejus Beleknegena (ibid. Beleknegini), id est, pulchra domina, dicta, potibus immoderatis deserviebat, & in equo virili more sedebat: quemdam quoque virum iracundiae furore gladio occidit.*” JOANNES STILTINGUS: *Vita Sancti Stephani Regis Hungariae*. Cassoviae, 1741. 41. Amikor Stiltinck alkotott, a korvei átdolgozást Antwerpenben őrizték, így az antwerpeni szerzetes joggal írhatta, hogy a „*mi Thietmar-kéziratunk*” alapján közli a szöveget: „*Verba dabo ex Ditmaro nostro Ms...*”. Ismerte azonban a korábban kiadott változatot is. Stiltinck műve révén vált ismertté hazánkban Szent István pogány neve, a Vajk. SZABADOS GYÖRGY: *A magyar történelem kezdeteiről*. Budapest, 2006. 171.

⁶³ „*Quondam virum iracundiae fervere gladio occidit.*” JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. Erster Theil. Neu übersehen und verbessert. Wien, 1813. 98. Engelnél a *gladio* szintén jelen van. Ugyanakkor a Thietmarnál meglevő *fervere* helyett a korvei átdolgozásban *furore* áll, Engel pedig azon a helyen a Thietmarnál található *fervere* kifejezést hozza. Eszerint tehát Engelnél keveredik Thietmar eredeti kéziratának és a korvei átdolgozásnak a szövege.

⁶⁴ JÓKAI MÓR: *Az amazon*. Vasárnapi újság, 1854. június 4. 112. Kritikai kiadása: UŐ.: *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. I. Szerk. TÉGLÁS TIVADAR–VÉGH FERENC. Budapest, 1969. 49–51., 355–356., 380.

megnevezi, Julius Franz Schneller grazi professzor könyvére hivatkozik. Ebben a következő áll: „... die Christinn Sarolta, welche mit den Männern in die Wette ritt und trank, und mit eigenem Schwert zümend einen Feid erschlug.”⁶⁵ Itt is szerepel tehát a kard. Az osztrák szerző nem hivatkozik forrásra, ám bizonyára az ő leírása is a korvei átdolgozás szövegére vezethető vissza.

Ha Thietmar művének Belekneginiről szóló részét a krónika egészének ismeretében vizsgáljuk, hasznos megállapításokat tehetünk. Úgy vélem, a krónikás nem tartotta bűbajos alaknak a magyar fejedelemasszonyt, az orsó a krónikában inkább a nőhöz illő viselkedés jelképe. Nem Beleknegini a krónika egyetlen harcias, férfias hölgye: Meissen asszonyai is kivették a részüket városuk védelmében, és Theophanu, II. Ottó özvegye is férfiasan igazgatta kisleány birodalmát. Ők pozitív alakjai a krónikának, a gyilkos Belekneginit azonban ellenszenvesnek ábrázolja a szerző. Nem a magyar fejedelemasszony az egyetlen nő, akit visszataszítónak tüntet fel: a bizánci császárnőt, valamint Balderich gróf feleségét hasonlóan ellenszenvesnek mutatja be. Balderich felesége ráadásul nem idegen, hanem a Német Birodalmon belülről való. Thietmar tehát nem az idegenellenesség mozgatta, inkább erkölcsi elvek alapján ítélte. Ezt igazolják a pozitívan ábrázolt külföldi nőalakok. A krónikás érthető módon elsősorban előkelő asszonyokat, fejedelmnőket szerepeltet (közéjük tartozik Beleknegini is), ám az alsóbb néposztály asszonyai sem maradnak említés nélkül a krónikában. A szöveghagyomány vizsgálata szépirodalmi érdekesség magyarázatára is lehetőséget ad. Thietmar nőképe aránylag kiegyensúlyozottnak mondható. Vannak ellenszenves nőalakjai, azonban példászerű hölgyek (feleségek, anyák, szerzetesnők) is megelevenednek krónikája lapjain. A széles látókörű krónikáspüspök művéből a korabeli élet más területei mellett az ezredforduló korának hölgyeit is jobban megismerhetjük.

---

⁶⁵ FRANZ JULIUS SCHNELLER: Staatsgeschichte des Kaiserthums Oesterreichs von der Geburt Christi bis zum Sturze Napoleon Bonaparte's. Erster Theil. Ungarns Alleinsein. Graz, 1817. 26.

Beleknegini-Sarolt und ihre Gefährtinnen
Frauengestalten in der Chronik des Thietmars von Merseburg

In der Arbeit untersuche ich den Text über Beleknegini im breiteren Zusammenhang der Chronik des Bischofs von Merseburg. Das gibt die Möglichkeit, die Theorie von László Szegfű über die ungarische Fürstin Sarolt (Beleknegini) zu kritisieren. Die ungarische Chronik-Tradition nennt die Fürstin Sarolt, Thietmar nennt sie Beleknegini. Sarolt bedeutet auf einer türkischen Sprache weißes Wiesel, Beleknegini kann auf slawisch Eichhörnchen-Fürstin bedeuten. Szegfű gleicht die Fürstin mit der zauberhaften Figur der ungarischen Glaubenswelt, nämlich mit der Schönen Frau (Szépasszony). Diese Frauengestalt kann nach der Volksglaube auch als Wiesel erscheinen. Man stellt vor dem Hühnerstall eine Spindel, da das Wiesel nach der Aberglaube nicht spinnen mag. Nach Thietmar bedeutet Beleknegini schöne Herrin („*pulchra domina*“), und sie hat nicht gesponnen. So wäre die Theorie von Szegfű logisch. Thietmar erzählt aber auch über Liudgard, über deren Grab ihre silberne Spindel gehängt wurde. Nach dieser Erzählung kann die Spindel eher die gebührende Frauen-beschäftigung symbolisieren. Bei der Erwähnung einer Sonnenfinsternis widerlegt Thietmar die Meinung, dass sie von Hexen verursacht wurde. Sonst redet Thietmar nicht über Hexen. Über Wiesel schreibt er auch nicht. Meiner Meinung nach kann man mit dem breiteren Zusammenhang der Chronik nicht unterlegen, dass Thietmar Beleknegini zu einer zauberhaften Figur gehalten hat.

Im zweiten Teil der Arbeit vergleiche ich Beleknegini mit den anderen Frauengestalten der Chronik. Beleknegini ist eine kriegerische Frau, damit steht sie in der Chronik nicht ganz allein. Die Verteidigerinnen von Meissen und die als Regentin tätige Theophanu wurden von Thietmar positiv dargestellt, Beleknegini verurteilt er aber als Mörder und Säuferin. Unsympathische Frauen gibt es in der Chronik auch neben Beleknegini: die byzantinische Kaiserin Theophanu und die Frau von Balderich (Adele) stellt der Chronist auch mit dunklen Farben dar. Die Frau von Balderich lebte sogar im Lotharingen, also im Reich. So beeinflusste das Urteil des Chronisten nicht der Fremdenhass, sondern moralische Motivation. Musterhafte Frauen, die für ihre Männer beteten und ehrenhafte Nonnen werden in der Chronik auch lebendig. Thietmar berichtet vor allem über vornehme Frauen, aber er erzählt auch über Frauen aus niederer Schicht. Mit der Untersuchung der Textüberlieferung kann man eine Stelle in einer Novelle von Mór Jókai erklären.

B. HALÁSZ ÉVA

Adalékok a körösi comes terrestrisek tevékenységéhez a XIV. században

„Nos Petrus Chirke vicebanus regni Sclavonie et comes Crisyensis ac Andreas filius Martini comes terrestris de eodem memorie commendantes significamus, quibus expedit universis ...”¹ Ezekkel a szavakkal kezdődik a Horvát Tudományos Akadémia Levéltárában D-VI/33-as jelzet alatt őrzött dokumentum. Az *intitulatió*ban szereplő két személy közül az elsőről, Csirke Péterről viszonylag széles körű ismeretekkel rendelkezünk: az Aba nem Széplaki (Csirke) ágából származott, Cudar Péter familiárisa volt. Ura első szlavón bánsága idején (1369–71) körösi *comes* volt, második bánsága alatt (1373–81) az ispáni tisztség mellett a vicebáni feladatokat is ellátta. A dokumentum másik kiadójáról, Márton fia: Andrásról keveset tudunk, ami nemcsak személyére, hanem az általa viselt hivatalra is vonatkozik. A továbbiakban ezt a tisztséget, a körösi *comes terrestris* feladatait és a XIV. században hivatalt viselt személyek életét szeretném bemutatni.

A *comes terrestris* kifejezés első tagja a középkori magyarországi latin-ságban általában a vármegyéék vezetőjét, az ispánt jelenti. Második tagjának jelentése: földhöz tartozó, (száraz)földi. Ezért a szerkezet magyar fordítása egyértelműnek látszik: földispán vagy területi ispán. Bartal Antal szótárában nem csak az egyes alkotórészeket, hanem a teljes kifejezést is megtaláljuk. Bartal a szó szerinti fordítás helyett értelmezte a szerkezetet, a következőképpen: „törzs és nemzetségi nemesek választott bírāja.” Példaként a szepesi szászok élén álló *comes terrestris*re vonatkozó okleveles adatot hozott.² Más meghatározás szerint a *comes terrestris (terrigena)* „meghatározott területen lakó nemesek választott bírāja (iudex electus nobilium in certo territorio habitantium).”³ Ezen szótár a példáit széles körből merítette, első adata 1244-ből való. Dolgozatomban a továbbiakban a tisztség latin nevét fogom használni, mivel a lehetséges magyar fordítások nem adják vissza azt megfelelően.

A szlavóniai *comes terrestris*ekkel a magyar kutatók közül eddig kevesen foglalkoztak. Wertner Mór a Századok 1905. évfolyamában ismertetést írt Emil Laszowski okmánytáráról, amiben a dokumentumok teljes szövegü

¹ 1376. nov. 17.: Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti (továbbiakban: A.HAZU) D-VI/33. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (továbbiakban: DF) 230588. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Scalvoniae. Eds. T. SMIČIKLAS–M. KOSTRENCIĆ et alii. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990. (továbbiakban: CDCr) XV. 172.

² BARTAL ANTAL: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae, 1901. 145.

³ BORONKAI IVÁN et alii: Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára. I–V. Budapest, 1987–. II. 191.

közlése mellett egy archontológiai rész is helyet kapott. Wertner kritikájában külön kitért a zágrábi (és egyáltalán a drávántúli) *comes terrestris*ekre. Véleménye szerint a *terrestris* jelző esetükben csak annyit jelent, hogy a kérdéses személy az adott megyéből származott. Fordítására a 'másod-főispán' kifejezést javasolta.⁴ Pesty Frigyes művében az általános vonások felvázolásán túl minden egyes *comitatus*szal külön foglalkozott. Kőröst meglehetősen röviden tárgyalta, csak az oklevelekben szereplő várföldeket gyűjtötte össze. Adatai nem terjedtek tovább a XIII. század végéig.⁵ Csánki Dezső úgy foglalt állást, hogy Szlavóniában a várjobbágyság intézménye a középkorban mindvégig létezett, akkor is, ha az általuk lakott terület egyházi vagy világi urak kezére került. A XIV–XV. századból erre a következőkben tárgyalandó Kőrösön kívül is hozott még példákat.⁶ Bónis György úgy fogalmazott, hogy a magánkézbe került volt királyi földeken élő szlavón nemzetségek addigi fejei – akik a nemzetség legvagyonosabb családjának legtekintélyesebb emberei voltak – a közös birtokok felügyelői, egyfajta gazdasági ispánok lettek és őket hívták *comes terrestris*nek.⁷ A várjobbágysággal legfrissebben foglalkozó Zsoldos Attila monográfiájában többször is rámutatott, hogy a szlavóniai várjobbágysággal és történetükkel nem kíván foglalkozni, mert ahogyan a Drávától északra és délre fekvő területek nemessége között is voltak különbségek, úgy a várjobbágysággal kapcsolatban is elmondhatjuk ugyanezt.⁸

A Szlavóniában működött *comes terrestris*ek közül a túrmezeiek (zágrábmezeiek) ismertek a leginkább. Azonban a tisztséget a XIV. században megtaláljuk a nagykemléki várnagy,⁹ a marócsai,¹⁰ a rojcsai,¹¹ a kamarcsai¹² és a hraschinai ispán¹³ mellett is. Ha szemügyre vesszük ugyan-

⁴ WERTNER MÓR: Monumenta historia nobilis communitatis Turopolje olim Campus Zagrabienensis dictae. Collegit et sumptibus eiusdem communitatis. Ed. Emilius Laszowski. I. (1225–1466) Zagrabiae, 1904. (recenzió) Századok 39. (1905) 556.

⁵ PESTY FRIGYES: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Budapest, 1882. (továbbiakban: PESTY 1882.) 301–303.

⁶ CSÁNKI DEZSŐ: Körösmegye a XV-ik században. Budapest, 1893. 120–122.

⁷ BÓNIS GYÖRGY: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Budapest, 2003. 245–246.

⁸ ZSOLDOS ATTILA: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Budapest, 1999. (továbbiakban: ZSOLDOS 1999.) 77., 79.

⁹ „Georgius filius Benk filii Budizlay comes terrestris de eodem Kemluk” 1355. ápr. 28.: CDCr XII. 218.

¹⁰ „Thomas filius Gregorii comes terrestris de eadem Marowcha” 1335. aug. 17.: CDCr X. 166. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk. ALMÁSI TIBOR–BLAZOVICH LÁSZLÓ–GÉCZI LAJOS–KÓFALVI TAMÁS–KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–PITI FERENC–SEBŐK FERENC–TÓTH ILDIKÓ. Budapest–Szeged, 1990–. (továbbiakban: Anjou-oklt.) XIX. (1335) 517. sz.

¹¹ „Lubenum terrestrem comitem de Royche” 1341. aug. 2.: CDCr X. 447. Anjou-oklt. XXV (1341) 540. sz.

¹² „Iwan filium Pauli comitem terrestrem de eadem [Kamarcha]” 1351. dec. 5.: CDCr XII. 39.

akkor a XIV. századi Magyarországról készült térképeket, az említett megyéket hiába keressük. Ezek ugyanis a korábbi századokban fennállt várispánságok maradványait őrzik, amelyek területe a fejlődés folyamán integrálódott a kialakuló Zágráb, Kőrös és Varasd megyékbe.¹⁴ A Drávától északra fekvő részeken a várispánságok a XIII–XIV. század fordulóján elvesztették létalapjukat a hozzájuk tartozó várföldek eladományozásával, és a területükön élő várjobbágyok (egyéni sorsuknak, szerencsájüknek függvényében) vagy a nemesek, vagy a jobbágyok közé kerültek.¹⁵

Más a helyzet a Drávától délre eső részeken. Itt a várispánságok a XIV. században is fennmaradtak és a várjobbágyokat is megtaláljuk. A területen ugyanakkor kialakult a két, viszonylag nagy területtel rendelkező megye, Kőrös és Zágráb, valamint a jóval kisebb területű Varasd, amelyek magukba olvasztották a várispánságokat, melyek azonban megőrizték korábbi önállóságuk legalább egy részét. Kőrös várispánság vezetője a XIV. században a *comes terrestris* címet viselte. A tisztségviselőt a várjobbágyok maguk közül választották, ezért feltételezhető, hogy a közösség legtekintélyesebb, minden bizonnyal legvagyonosabb családjaiból kerültek ki. Forrásaink tanúsága szerint nem élethossziglan viselt méltóság volt. A ténylegesen hivatalban lévő tisztségviselő esetében, más oklevéladó oklevelében kiírták a *comes terrestris* összetételt, a méltóságától megvált személyt csak *comes*ként emlegették élete további részében.¹⁶ Arra nézve, hogy a választást milyen időközönként tartották és hogyan bonyolították le, nem rendelkezünk adatokkal. Ahogyan a forrásainkból megállapítható, a volt és a jövőbeni *comes terrestris*ek tevékenyen részt vettek a megye életében, többször báni, illetve ispáni emberként szerepelnek határjárásoknál, vizsgálatoknál.¹⁷

A *comes terrestris*ek joghatósága az adott vár várjobbágyaira terjedt ki, esetünkben a kőrösiekre. Ha az eléje járuló felek a várjobbágyok közül kerültek ki, akkor saját nevében adott ki oklevelet, amelyben teljes joggal intézkedett. Ha a felek egyike nem várjobbágy volt, hanem más társadalmi csoport-hoz tartozott, akkor a *comes terrestris* már nem járhatott el önállóan. Ezekben az esetekben bevonták a kőrösi ispánt is és az oklevelet kettejük nevében

---

¹³ „*Gurke filii Branich comitis terrestris de eadem Hraschina*” 1336. dec. 14.: CDCr X. 218. Anjou-oklt. XX (1336) 484. sz.

¹⁴ Az Árpád-korban a XIV. századi megyék területén a következő várispánságok feküdtek: Varasd: Hraschina és Varasd; Zágráb: Marócsa, Podgorje, Zágráb, Oklics; Kőrös: Kemplék, Kőrös, Rojcsa, Garics, Gordova, Gerzence, Csezmice. A szlavóniai megyék történetére lásd PESTY 1882. és KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. 305–330.

¹⁵ ZSOLDOS 1999. 158–185.

¹⁶ Pl. 1343. szept. 13-án kelt Pál kőrösi ispán oklevele, melyben Péter, mint hivatalban lévő, valamint Máté fia; Mike és Iván fia; Demeter, mint leköszönt *comes terrestris*ek jelennek meg. CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

¹⁷ Pl. 1334. jún. 28.: CDCr X. 115.

állították ki, kettejük pecsétjével erősítették meg.¹⁸ Ha a hivatalban lévő *comes terrestris*nek támadt valamilyen peres, vagy diplomába foglalandó ügye valamely várjobbágy-társával, akkor a kőrösi ispán, illetőleg Kőrös megye hatósága folytatta le a pert, illetve állította ki a dokumentumot. Így történt ez 1370-ben is, amikor Csirke Péter és a kőrösi szolgabírók látták el pecsétjükkel azt az oklevelet, amelyben Benedek fia: János *comes terrestris* egyezett meg Wlkina fia: Andrással egy közöttük lévő vitás földdel kapcsolatban.¹⁹

A kőrösi *comes terrestris*ek által kiállított oklevelek döntő többsége földdel, birtokokkal kapcsolatos ügyletekkel (adásvételekkel, birtokoszályokkal) foglalkozik. Ezekben az esetekben a felek megjelentek a tisztségviselő színe előtt, aki valószínűleg elmondásuk alapján rögzítette a részleteket. Egyetlen olyan esetről sem tudunk, amikor az adásvétel, vagy bármilyen földügylet folyamán a *comes terrestris* kiküldöttje működött volna közre a határok megállapításánál, vagy egy vizsgálat lefolytatásánál valamely hiteles hely emberének jelenlétében. A határjárásokat a felek szóbeli bemondása²⁰ vagy írásbeli bizonyítéka alapján rögzíthették.²¹ Konkrét, a *comes terrestris* színe előtt folytatott perre mindössze Vid(us)nak Jakab kőrösi ispánnal közösen kiadott, 1317-ben kelt, tartalmi átiratban fennmaradt okleveléből,²² Iván fia: Demeter *comes terrestris* és Pál bán fia: István kőrösi ispán 1340. szept-

---

¹⁸ Egy olyan oklevelet ismerünk, amelyet a kőrösi *comes terrestris* adott ki, és a felek egyikéről sem tudjuk bizonyosan megállapítani, hogy várjobbágy volt-e. Zakalas (*dictus*) Mihály fia: Magyar (*Hungarus*) Tamás, valamint fiai: András és János eladták egy birtokukat Nagy Pál kőrösi ispánnak. Ekkor az ispán valószínűleg személyes érintettsége miatt nem adott ki oklevelet, de az is elképzelhető, hogy a Tamás és fiai a kőrösi vár jobbágyságai közül kerültek ki, csak az oklevél ezt nem említi. 1362. márc. 22.: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: DL) 35873. CDCr XIII. 145.

¹⁹ 1370. nov. 5.: Hrvatski Državni Arhiv, Documenta Mediaevalia Varia. (továbbiakban: HDA DMV) 888. DF 219397.

²⁰ Demeter *comes terrestris* 1330. máj. 21-én kelt oklevelében olvashatjuk: „*cuius vendite terre, prout nobis partes retulerunt, mete sunt hec.*” A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.

²¹ Ennek alapja lehetett egy korábbi oklevél, szóbeli információkkal kiegészítve. Pl. az 1344. márc. 20-án és 1355. nov. 28-án kelt kőrösi *comes terrestris*i oklevelek szövegében nagyfokú párhuzamosság fedezhető fel. Ennek oka az lehetett, hogy a birtokot első ízben megvásárló, majd közel 10 év múlva eladó Gregeta fia: Pál 1355-ben magával vitte a birtokjogát bizonyító, 1344-ben kelt oklevelét, majd az ímök ez alapján szövegezte meg a következőt. A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235. Szerencsés esettel állunk szemben, hiszen mind a két oklevél ránk maradt. Ugyanakkor több ízben is hivatkoznak az oklevelekben a korábbi *comes terrestris*ek által kiadott dokumentumokra, rendszeren akkor, amikor határjárást is rögzítenek. Így valószínűleg ezekben az esetekben is hasonló módszert követtek. Pl. 1380. nov. 4.: DL 100177.

²² HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 17. DF 286093. Anjou-oklt. IV. (1315–1317) 519. sz.

tember 9-i diplomájából,²³ illetve Márton fia: András *comes terrestris*nek Márton fia: János kőrösi ispánnal közösen, 1372. március 13-án kiadott dokumentumából van tudomásunk.²⁴ Az első esetben a részletek nem őrződtek meg, a második esetben viszont tudjuk, hogy a pert a kőrösi *comes* és *comes terrestris* színe előtt kezdték, majd többször is elhalasztották. Végül nem a tisztségviselők hoztak ítéletet az ügyben, hanem a felek fogott bírók segítségével egyeztek meg. Más ügyekről kiadott *comes terrestris*i oklevelek csak esetlegesen maradtak ránk. Egy ízben Demeter fia: Miklós Nagy Pál kőrösi ispánnal közösen Wlkowy fia: Salamon és felesége végrendeletét foglalta írásba, amelyben leányaik leánynegyedén kívül minden birtokukat János fia: Dénesre hagyták.²⁵ „Hiteleshelyi jellegű tevékenységgel”, vagyis oklevelek átírásával szintén csak egy esetben találkozunk, János fia: György *comes terrestris* 1369-ben átírta elődjének, Demeter fia: Istvánnak 1361-ben kelt diplomáját. Ez az oklevél semmilyen eltérést nem tartalmaz azokhoz az átíró oklevelekhez képest, amelyeket a korszak más világi oklevéladói állítottak ki, ugyanazokat a formulákat használja.²⁶ Szintén csak egyetlen nyomunk van arra, hogy a *comes terrestris* előtt ügyvédet vallottak a várjobbágyok. Azonban, mivel az említett ügyvédvalló levél említésben maradt ránk egy olyan diplomában, amit a kőrösi ispán és a *comes terrestris* közösen adtak ki, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a *litteris nostris procuratoriis* kifejezés mind a kettőjükre vagy csak egyikükre vonatkozik.²⁷

Összességében megállapítható, hogy a kőrösi *comes terrestris*ek az alájuk tartozó kőrösi várjobbágyok felett hasonló hatalommal rendelkeztek, mint a kőrösi ispán a megye többi lakosára nézve. A várjobbágyok egymás közötti pereiben ítéletet hozhattak, az ügyeket teljes joggal írásba foglalhatták. Az előtte tett bevallások éppúgy érvényesek voltak, mint egy másik közhitelű személy előtt tettek.

A kőrösi *comes terrestris*ek a kőrösi vár jobbágyai közül kerültek ki. Mivel az oklevelek *intitulatió*jában a saját – mai fogalmaink szerinti – keresztnévükön és apjuk keresztnévén kívül nem szerepel más, a megkülönböztetésre alkalmas adat, ezért nemzetséghez kötésük és az azonos nevű személyek egyként való kezelése egyaránt magában hordozza a tévedés lehetőségét. Zsoldos Attila ugyanakkor a Drávától északra fekvő várispánságok esetében kimutatta, hogy valószínűleg maximum száz, de inkább jóval kevesebb felnőtt férfi várjobbágy tartozott egy-egy egységhez a XIII. század második

²³ DL 35 864. CDCr X. 405. Anjou-oklt. XXIV. (1340) 557. sz.

²⁴ Državni Arhiv Varaždin, Arhiv Čazmanskoga Kaptola, Acta antiqua. (továbbiakban: DAV AČK AA) 24. DF 282343. CDCr XIV. 300.

²⁵ 1356. szept. 20.: HDA Drašković Archivum maius XXII-11. DF 233160.

²⁶ 1361. febr. 23. és 1369. ápr. 2.: DAV AČK AA 22. DF 282341.

²⁷ 1372. márc. 2. előtt: DAV AČK AA 24. DF 282343.

felében.²⁸ Ezt a körülbelüli értéket a XIV. századi szlavóniai várjobbágyok vonatkozásában is helytállóan lehet tartani, és így azokban az esetekben, amikor azonos nevű apától származó azonos nevű, biztosan várjobbágy illetéket emlegetnek forrásaink, valószínűleg egy személyről beszélnek.

Összesen 13 kőrösi *comes terrestris* ismerünk a XIV. századból.²⁹ Két esetben (Gergely és Simon fia: Lukács) azonban tisztségviselésük idejére csak következtetni tudunk, ugyanis tőlük teljes szövegű oklevél nem maradt ránk, csak említésből tudunk egyáltalán működésükről.

A korszak első névről ismert *comes terrestris* Vid(us) volt. Vele bizonyosan még egyszer találkozunk: 1339-ben fogott bírókét egy adásvételnél működött közre, a kérdéses föld értékét becsülte meg társaival együtt. Ekkor *comes*ként említik.³⁰ Megkockáztatható, hogy 1334-ben báni emberként szerepel.³¹ Azonosíthatóan többször nem fordul elő forrásainkban.

Demeter 1330-ban és 1340-ben töltötte be a *comes terrestris* tisztségét. Az általa kiadott első oklevél *intitulatió*jában keresztnevén kívül apja nevét sem találjuk meg, családhoz/nemzetséghez kötése így meglehetősen bizonytalan. Azonban a későbbi adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a Máté nemzetség tagja volt, apját Ivánnak hívták. 1334-ben báni kiküldöttként találkozunk egy Iván fia: Demeterrel, akinek kiküldött-társai: Vid(us) és Máté fia: Mike voltak. Feltehetjük, hogy ekkor két korábbi és egy leendő *comes terrestris* szerepel Ákos Mikcs szlavón bán embereként, bár Vid és Demeter neve mellett nem találjuk meg a *comes* címet.³² 1339-ben fiaival: Miklóssal és Istvánnal együtt Zobicha fia: Draguntól és annak fiaitól: Jánostól, Ivántól, Gergelytől és Dénestől megvásárolják öröklött birtokuk felét.³³ 1343-ban Pál kőrösi ispán parancsba kapta Hahót Miklós szlavón bántól, hogy vizsgálja meg, vajon a Szenternye mellett fekvő birtokrész valóban János fia: János birtoka-e. A kérdéses vizsgálatról készült oklevélben név szerint is felsoroltak néhányat azok közül, akiket megkérdeztek az állítás igazáról. Közöttük szerepel egy Iván fia: Demeter *comes* is. Valószínűnek tarthatjuk, hogy ebben az esetben is az általunk tárgyalt Demeterről van szó.³⁴ Hasonlóan egy Iván fia: Demeter *comes* szerepel a zágrábi káptalan 1343. december 13-án kelt oklevelében, Hahót Miklós szlavón bán embereként, a Ludbregi Péter fia: Miklós és a marócsai várjobbágyok között létrejött megegyezésben. Ez a báni ember, akit az oklevél kőrösiként (*de Crisio*) említ, valószínűleg szintén az

---

²⁸ ZSOLDOS 1999. 102–111.

²⁹ A XIV. századi *comes terrestris*ek archontológiáját lásd a tanulmány végén.

³⁰ 1339. máj. 23.: DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.

³¹ 1334. jún. 28.: CDCr X. 115. sz.

³² Uo.

³³ 1339. máj. 23.: DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.

³⁴ 1343. szept. 13.: CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

általunk keresett Demeter.³⁵ 1345-ben Ludbregi Péter fia: Miklós azt kérte Hahót Miklóstól, hogy I. Károly király 1326-ban kelt oklevele alapján a marócsai és glavnicai körzetben fekvő földeket, amelyek nem a hadakozó várjobbágyok birtokai, számára iktatassa. Ennek élvégzésére a bán Iván fia: Demetert küldte ki, aki valószínűleg – bár ekkor nem említik *comes* voltát – szintén a korábbi *comes terrestris*.³⁶

Az 1355–56-ban körösi *comes terrestris* Demeter fia: Miklós, valamint az 1361–62-ben ugyanezt a tisztséget betöltő Demeter fia: István a fenti Demeter fiai. Tudjuk, hogy a várjobbágyok tevékenyen részt vállaltak a megye közéletében, így nem lehetetlen, hogy István szerepel 1352-ben a körösi ispán, Mihály fia: Péter kiküldötteként egy birtok birtokjogának vizsgálata során.³⁷ Ugyancsak egy Demeter fia: István szerepel 1366-ban a körösi ispán speciális kiküldötteként. Mivel ebben az esetben sem tudunk meg közelebbit róla, kérdés, hogy az 1361–62-ben körösi *comes terrestris* tisztséget betöltő Istvánról van-e szó, vagy egy ugyanazon nevű apától származó másik Istvánról.³⁸ Demeter unokáiról egy 1380-ban kiadott dokumentumból értesülünk, mikor a nemzetség másik ágával tettek birtokosztályt.³⁹ A XIV. századi oklevelek alapján rendelkezésünkre álló adatok nem elégségesek ahhoz, hogy a nemzetség két ágát megnyugtatóan össze tudjuk kötni.

Máté fia: Mike 1339-ben töltötte be a *comes terrestris* tisztséget. 1343-ban a Pál körösi ispán általi, a Szenternye nevű birtok tulajdonjogával kapcsolatos, fentebb már említett vizsgálatot leíró oklevélben Iván fia: Demeterhez hasonlóan ő is felbukkan, *comes* címmel.⁴⁰ Ahogy láttuk, talán ő szerepel társaival, Vid(us)sal és Demeterrel 1334-ben szlavón báni kiküldötteként.⁴¹ I. (Nagy) Lajos király 1346-ban a velenceiek által körülzárt Zára városát ostromolta. A seregben ott volt Hahót Miklós szlavón-horvát bán is, aki a szlavóniai csapatokat vezethette. Az ostrom során, 1346 júliusának elején állította ki a bán a körösi várjobbágy Mike fia: Miklós részére nemesítő oklevelét, annak hű szolgálataiért, és mivel a velenceiek Székács nevű erősségének vívása során nyíllövésektől súlyos sérüléseket szenvedett.⁴² A szlavón báni, a

---

³⁵ „Nos igitur potestate huiusmodi accepta ad premissa exsequenda cum comite Demetrio filio Ivan de Crisio homine magnifici viri domini Nicolai bani tocius Sclavonie et per ipsum dominum banum ad hec deputato homine vestro” 1343. dec. 13.: CDCr XI. 79. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 828. sz.

³⁶ 1345. szept. 22.: CDCr XI. 179.

³⁷ 1352. márc. 24.: DF 282330.; ZSOLDOS 1999. 71.

³⁸ 1366. jún. 9.: CDCr XIII. 387.

³⁹ 1380. nov. 4.: DL 100177.

⁴⁰ 1343. szept. 13.: CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

⁴¹ 1334. jún. 28.: CDCr XI. 115. sz.

⁴² „nos attendentes et circumspicientes fidelitates et fidelium serviciorum merita ac effusiones sanguinum Nicolai fill Myke nobilis iobagonis castri Crisiensis, qui, dum excellentissimus princeps dominus Lodovicus Dei gratia inclitus rex Hungarie scitatum Venetorum capitalium

kőrösi ispáni és *comes terrestrisi* anyagban Máté fia: Mike nem bukkan fel többször azonosíthatóan, nemzetséghez sem tudjuk kötni.⁴³

Miklós fia: Péter 1343–44-ben töltötte be a *comes terrestrisi* tisztséget. 1343-ban a már többször említett Szenternye körül fekvő birtok birtokjogának vizsgálata kapcsán szerepel, méltóságának megnevezésével együtt,⁴⁴ 1344-ből pedig a nevében kiadott oklevelet ismerjük.⁴⁵ Bár a Máté nemzetség Iván ágában szerepel egy Miklós fia: Péter, azonban a két személy azonossága a nagy időbeli eltérésre való tekintettel nem valószínű.

A Hegen nemzetségből származó Benedek fia: János a források tanúsága szerint kétszer, 1367-ben és 1370-ben töltötte a *comes terrestrisi* tisztséget. Első méltóságviselésének idejéből maradt ránk nevében kiadott oklevél,⁴⁶ míg arról, hogy 1370-ben is ő töltötte volna be a széket, csak Csirke Péter kőrösi ispán egy okleveléből értesülünk.⁴⁷ A forrásokban először 1344-ben jelenik meg, akkor testvéreivel: Györggyel és Péterrel, valamint a nemzetség több tagjával együtt beleegyezését adta egy nemzetségtag, Péter fia: Scudden földjének eladásához.⁴⁸ Amikor a kérdéses földet az új tulajdonos, Gregeta fia: Pál 1355-ben ismét eladta, a birtok határosaként tűnik fel, testvérei nélkül.⁴⁹ A kőrösi várjobbágy-nemzetségek közül a Hegen nemzetség tagjai közül ismerjük a legtöbbet. Sajnos forrásaink nem teszik lehetővé – csakúgy, mint a Máté nemzetség esetében –, hogy a XIV. században meglévő ágakat kétely nélkül összeköthessük.

A következő *comes terrestris*ről, János fia: Györgyről tisztségviselésén kívül semmilyen további információval nem rendelkezünk, ahogyan utódjá-

---

inimicorum suorum ante Jadram constitutum die sabato post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum una cum sua et suorum banorum ac nostra potencia et gente expugnari fecisset, vulnera mortifera per ictus sagittarum pro exaltacione honoris regiminis sub nostro vexillo viriliter in se resumpmere non formidavit.” 1346. júl. 6.: CDCr XI. 231. A kérdéses dokumentum több átiratban maradt ránk. Anjou István herceg 1353. nov. 27-én kiadott okleveléből ismerjük Mike másik fiának, Gergelynek a nevét, akire a herceg kiterjeszti az adomány hatályát. CDCr XII. 158. Mike unokájának, Péter deáknak (*litteratus*) a nevét a zágrábi káptalan 1372. nov. 11-én kelt okleveléből tudjuk, melyben a hiteleshely átírta I. Lajos király 1355. febr. 2-án kelt oklevelét, amiben az uralkodó megerősítette a herceg 1353-as diplomáját. CDCr XIV. 352.

⁴³ A *comes terrestrisi* anyagban Máté még két ízben fordul elő. Ezekben az esetekben a Hegen nemzetségbe tartozó Salamon apjaként említik. 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. Mivel azonban adatokkal nem rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy Salamon és Mike testvérek lettek volna, ezért ez utóbbi Hegen nemzetséghez sorolása nem lehetséges.

⁴⁴ 1343. szept. 13.: CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

⁴⁵ 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.

⁴⁶ 1367: DAV AČK AA 20. DF 282339.

⁴⁷ 1370. nov. 5.: CDCr XV. 162.

⁴⁸ 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.

⁴⁹ 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.

ról, Márton fia: Andrásról sem.⁵⁰ Az 1380-ban a tisztséget betöltő Benedek fia: Hero (*dictus*) János elméletileg azonos lehet a Hegen nemzetség korábban emlegetett, azonos nevű tagjával, azonban kételyre ad okot, hogy a megkülönböztető elnevezést csak ebben az esetben használják. A század két utolsó *comes terrestrise* Gergely fia: Miklós és Gulinch (*dictus*) Péter fia: István volt, akik esetében a családhoz/nemzetséghez kötés ismét sikertelennek bizonyult, ahogyan a két, csak említésből ismert tisztségviselőnél, Gergelynél és Simon fia: Lukácsnál is.⁵¹

Megállapítható tehát, hogy a név szerint ismert XIV. századi kőrösi *comes terrestrisek* közül összesen négy főt (Demeter, Demeter fia: István, Demeter fia: Miklós és Benedek fia: János) lehet kőrösi várjobbágy-nemzetségekhez (Máté és Hegen) kötni. További három személy – Vid(us), Máté fia: Mike, Miklós fia: Péter – esetében korábbi vagy későbbi tevékenységükről is tudunk mondani pár szót. A maradék hat *comes terrestris* személye és életútja azonban (egyelőre) homályban marad.

A *comes terrestrisek* nevéhez köthető oklevelek közül tárgyalt időszakunkban a legkorábbi, teljes szövegével ránk maradt 1330-ban kelt.⁵² Ezt megelőzően a századból egy oklevelet ismerünk, mely tartalmi átiratban maradt fenn.⁵³ 1400-ig összesen 12, teljes szövegében ránk maradt és csak a kőrösi *comes terrestris* nevében kiadott oklevélről van tudomásunk, valamint öt olyan teljes szövegű diplomáról, amelyet a kőrösi ispánnal közösen adtak ki.⁵⁴ Kettő kivételével valamennyi eredetiben áll a rendelkezésünkre. A diplomatikai elemzés első részében (külső jellemzők) az eredetiben, második részében (belső jellemzők) a teljes szöveggel ránk maradt okleveleket veszem alapul. Azok a diplomák, amelyeknek *intitulatió*jában a *comes terrestris* a kőrösi ispánnal együtt szerepel, inkább ez utóbbi oklevéladásának nyomait viseli magán, ezért ezeket az elemzésben nem vettem figyelembe.

Az eredetiben ránk maradt oklevelek mindegyike pergamenre készült, minden esetben fekvő alakban. (*carta recta*). A hártya a későbbi károsodásoktól, megnyúlásoktól eltekintve szabályos négyszög, méretüket az adott ügyben leírandó szöveg mennyisége határozta meg. A *comes terrestrisek* oklevelein a sorok elhelyezése írójuk gyakorlatlanságát mutatja. Általában sem a sorokat, sem a margókat nem húzták meg előre, így azok „szabadon” lebegnek, a sor-

---

⁵⁰ Róla mindössze egy további adat maradt ránk, 1372-ben Durazzói Károly herceg küldte ki egy vizsgálat elvégzésére. DL 41868.

⁵¹ 1340-ben Pál bán fia: István kőrösi ispán és Iván fia: Demeter *comes terrestris* társaival együtt öt küldte ki egy vizsgálat elvégzésére. 1340. szept. 23.: DL 35864. CDCr X. 405. Anjou-oklt. XXIV. (1340) 557. sz.

⁵² 1330. máj. 21.: A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.

⁵³ 1317. júl. 1.: HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 17. DF 286093. Anjou-oklt. IV. (1315–1317) 519. sz.

⁵⁴ Ezen kívül ismerünk négy említésben és egy tartalmi átiratban ránk maradt oklevelet.

végek a báni és a kőrösi ispáni privilegiális okleveleknél megszokottakkal ellentétben nem esnek egy vonalba.⁵⁵ Az okleveleken a „törzsszövegen” kívül semmilyen egyéb egykorú feljegyzést nem olvashatunk. Az első sor nagyobb, hosszított betűkkel való írására (*scriptura longior*), vagy az oklevelek kezdő betűjének/szavának megnagyobbítására, díszítésére (iniciálé) egyetlen példánk sincsen. Az oklevelek írása a korszakban általánosan jellemző gótikus kurzív, a számokat az oklevél *contextus*án belül mindig kiírták betűkkel, a *datatio*ban vagy kiírták, vagy római számokat alkalmaztak. A betűk megformálása gyakorlatlan kézre vall, írójuk nem forgatta gyakran az írószerszámot. Általánosan elmondható viszont, hogy kevés hibával dolgoztak, mindössze egyetlen olyan oklevelet ismerünk, amelyet utólag javítottak: itt a hibásan írt szövegrészt a privilégiumokban megszokott módon, szaggatott vonallal aláhúzva jelezték.⁵⁶ Az okleveleket minden esetben viasz függőpecséttel látták el, olyan *comes terrestris*i oklevelet, amit rányomott pecséttel erősítettek volna meg, nem ismerünk. A pecsétet egy eset kivételével sodratra függesztették, a kivételt Márton fia: András 1377-ben kelt oklevele jelenti, amikor pergamenszalagot használtak a *sigillum* oklevélre erősítésekor.⁵⁷ Az általam eredetiben átnézett anyagban egyetlen ép *comes terrestris*i pecsétre sem bukkantam, bár a horvátországi Varasdi Állami Levéltárban (DAV) őrzött anyagot még nem volt módom eredetiben tanulmányozni, így nem lehetetlen, hogy a jövőben még előkerülnek ilyen pecsétet. Egyetlen olyan oklevelünk van, ahol a tisztségviselő *sigillum*ának nem a képe, hanem csak a nyoma tanulmányozható, mivel az oklevél anyagát az erősen megszínezte. A pecsét képét őrző, valószínűleg természetes színű viasz külső átmérőjét mintegy 3 cm-re becsülhetjük.⁵⁸ Fémről készült *comes terrestris*i pecsétet nem ismerünk.

A korszak más oklevéladóihoz hasonlóan sem *invocatio verbalis*t, sem *invocatio symbolicát* nem találunk a kőrösi *comes terrestris*i oklevelekben. Az *intitulatio* minden esetben egyforma: „*Nos X comes terrestris Crisiensis*”, ami abban tér el a szlavón báni és kőrösi ispáni anyagtól, hogy állandó részét alkotja a *Nos*. A *comes terrestris*ek okleveleikben nem tüntették fel nemzetségüket,

---

⁵⁵ Ismerjük ugyanakkor ennek ellenpéldáját is. János fia: György 1369. ápr. 4-én kelt oklevele külalakra szokványos ispáni oklevélnek tűnik. DAV AČK AA 22. DF 282341.

⁵⁶ János fia: György *comes terrestris* 1369-ben kelt oklevelének 4. sorában: „*tenore presencium quibus ex significamus*” DAV AČK AA 22. DF 282341.

⁵⁷ 1377. márc. 17.: DL 38713. A sodratok között találunk zöld (Demeter, A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-okt. VI. [1321–1322] 153. sz. és XIV. [1330] 298. sz.), kék (Miklós fia: Péter, A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91.) és vörös (Demeter fia: Miklós, A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.) színűt.

⁵⁸ Ezzel a mérettel azonban nagyon óvatosan kell bánni, mert semmi esetre sem jelenti a pecsét tényleges átmérőjét, csak annyit állapíthatunk meg belőle bizonyosan, hogy a pecsét mérete a 3 cm-t nem haladhatta meg. Az oklevelet szintén megpecsételő Nagy Pál kőrösi ispán *sigillum*ának leírását lásd HALÁSZ ÉVA: Magyar vonatkozású 13–14. századi világi pecsétet a zágrábi levéltárakban. Turul 83 (2007/3) 75.

a maguk és apjuk nevéen kívül semmilyen más azonosító elem nem szerepel. A teljes szöveggel ránk maradt diplomákban minden esetben az *intitulatio* áll elől. Ez nem különleges, hiszen egyetlen egyházi intézménynek (pl. hiteleshelynek) intézett mandátumot, vagy magasabb rangú személynek (uralkodó, szlavón bán, stb.) címzett oklevelet sem ismerünk a körösi *comes terrestris*ektől.⁵⁹ *Salutatiót* a csak a saját nevükben kiadott okleveleikben nem találunk. A *contextus* részei közül az *arenga* egyik körösi *comes terrestris* oklevélben sem szerepel. A *promulgatio*, vagyis a közzététel formulái közül a teljes szöveggel ránk maradt oklevelekben a „*memorie commendantes significamus*” formula és variációi jelennek meg. A legbővebb változata a „*memorie commendantes significamus tenore presencium, quibus expedit universis, quod*”, melynek csak szórendben különböző változatai a 12 teljes szövegű oklevél közül összesen 6 ízben jelennek meg.⁶⁰ A többi hat eset közül négyben a *tenore presencium* kimarad a formulából, közülük kettőben az *omnibus* szót viszont szerepelteti az írnok.⁶¹ A másik két esetben a formulát még tovább rövidítették. A *narratiók* meglehetősen sablonosak, pusztán leírják, hogy X és Y megjelent a *comes terrestris* előtt és az oklevélben foglalt kijelentést tették.⁶² Egyetlen olyan oklevéllel sem találkozunk, mely ennél bővebb vagy változatosabb lenne. A *corroboratio*, a báni és ispáni anyagtól eltérően, részét alkotja mindegyik oklevélnek. Ennek két formuláját használják, érdekességük, hogy a század elején inkább az „*in cuius rei testimonio litteras nostras nostri sigillo duximus munimine roboratas*”,⁶³ míg a második felében az „*in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras*

---

⁵⁹ Ez igaz nemcsak a saját nevükben, hanem a körösi ispánnal kiadott okleveleikre is. Ez utóbbi csoportból ugyanakkor egy olyan oklevelet ismerünk, ahol a *promulgatio* áll az oklevél elején, majd ezt követi az *intitulatio* (Márton fia: János körösi ispán és Márton fia: András *comes terrestris* oklevele. 1372. márc. 4.: DAV AČK AA 24. DF 282343. CDCr XIV. 300.).

⁶⁰ 1361. febr. 23.: DAV AČK AA 22. DF 282341.; 1362. márc. 22.: DL 35873. CDCr XIII. 145.; 1367: DAV AČK AA 20. DF 282339.; 1374. jan. 17.: A.HAZU D-VI/12. DF 230567. CDCr XV. 2.; 1380. nov. 4.: DL 100177.; 1385. márc. 25.: DL 100206.

⁶¹ „*Tenore presencium*” nélkül: 1330. máj. 21.: A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.; 1394. jan. 17.: DL 35271. CDCr XVII. 421. Levéltári Közlemények (továbbiakban: LK) 8 (1930) 88. Zsigmondkori Oklevéltár. I–XI. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR. Budapest, 1951–. (továbbiakban: ZsO) I. 3520. sz. „*Tenore presencium*” nélkül, de az *omnibus* szerepel: 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.

⁶² Pl. „*Thomas filius Mychaelis Hungarus dictus Zakalas tam pro se, quam pro Andrea filio suo ..... nec non Johannes filius eiusdem Thome Hungari ab una parte, magister Paulus magnus comes Crisiensis et Symiginesis parte ex altera personaliter coram nobis constituti, idem Thomas Hungarus filius Mychaelis..... est expressum.*” 1362. márc. 22.: DL 35873. CDCr XIII. 145.

⁶³ Pl. 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.

privilegiales (pendentis sigilli nostri) [XY-nak] duximus concedendas” változat lesz a gyakoribb.⁶⁴ A két formulát ugyanakkor nem szó szerint, hanem kisebb változtatásokkal olvashatjuk a dokumentumokban. A *datatió*t mindig az oklevél záró részében helyezték el. Egy eset kivételével a kelthelyet⁶⁵ és a keresztény naptár szerint megadott napi dátumot is tartalmazza,⁶⁶ sorrendjük általában kelthely, napi dátum, év.⁶⁷ Az eredetiben fennmaradt kőrösi *comes terrestrisi* oklevelek mindegyike nyílt alakú, pátens vagy privilegiális oklevél. Zárt diplomát (*litterae clausae*) nem ismerünk.

Valószínűnek lehet tartani, hogy a *comes terrestrisek* nem rendelkeztek állandó kancelláriai személyzettel, okleveleiket mellettük alkalmilag írnoki szerepet vállaló személyek írhatták, szerkeszthették. Ilyet Kőrösön többet is találhattak, a gyakorlottabb kézre mutató okleveleiket az ispáni kancelláriai személyzete készíthette, míg a többit a településen működő, írástudó papok írhatták.

---

⁶⁴ 1377. márc. 17.: DL 38713.; 1385. márc. 25. DL 100206.

⁶⁵ A szlavón báni és kőrösi ispáni anyaghoz hasonlóan a Kőrösön kelt dokumentumokban a település nevét két formában (*in Crisio* vagy *Crisii*) adják meg.

⁶⁶ Az egyetlen kivételt Benedek fia: János *comes terrestris* 1367-ben kelt oklevele jelenti, melynek *datatiója* a következő: „*anno Domini millesimo LX septimo*”. DAV AČK AA 20. DF 282339.

⁶⁷ Ettől egy eltérést tapasztalunk, Dénes 1330-ban kelt oklevelében, ahol a kelthely a napi dátumba ékelődött be: „*feria secunda proxima, in Crisio, post Ascensionem Domini, anno Domini millesimo CCC^o XXX°*”. 1330. máj. 21.: A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. IV. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.

A XIV. századi kőrösi *comes terrestrisek* archontológiája

- Vyd(us)* 1317. július 1. HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 17. DF 286093. Anjou-oklt. IV. (1315–1317) 519. sz.
- Iván fia: Demeter* 1330. május 21. A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr. IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.
- Gergely*, 1339 előtt DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.
- Máté fia: Mike* 1339. május 23. DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.
- Iván fia: Demeter* 1340. szeptember 23. DL 35864. CDCr X. 405. Anjou-oklt. XXIV. (1340) 557. sz.
- Miklós fia: Péter* 1343. szeptember 13. CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz. – 1344. március 20. A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.
- Demeter fia: Miklós* 1355. november 28. A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235. – 1356. szeptember 20. HDA Draskovics Archivum maius. XXII-11. DF 233160.
- Demeter fia: István* 1361. február 23. DAV AČK AA 22. DF 282341. – 1362. március 22. DL. 35 873. CDCr XIII. 145.
- Benedek fia: János* 1367. DAV AČK AA 20. DF 282339.
- János fia: György* 1369. április 2. DAV AČK AA 22. DF 282341.
- Benedek fia: János* 1370. november 5. HDA DMV 889. DF 219397.
- Simon fia: Lukács* 1372. március 2. előtt A.HAZU D-VI/33. DF 230588. CDCr XV. 172.
- Márton fia: András* 1372. március 2. előtt DAV AČK AA 24. DF 282343. CDCr XIV. 300. – 1377. március 17. DL 38713.
- Benedek fia: Hero (dictus) János* 1380. november 4. DL 100177.
- Gergely fia: Miklós* 1385. március 25. DL 100206.
- Gulinch (dictus) Péter fia: István* 1394. június 17. DL 35271. CDCr. XVII. 421. LK 8 (1930) 88. ZsO I. 3520. sz.

ÉVA B. HALÁSZ

The comes terrestris Crisiensis in the XIVth century

The paper analyses the work, status and life of the *comes terrestris* of county Kőrös (Križevci) in the XIVth century. The *comes terrestris* was the most important officer among the *nobiles iobagiones Crisienses*, he was the head of the *comitatus* as being *nobilis iobagio castri* of *comitatus* Kőrös. He was elected by other *iobagiones castri* and he was without doubt the most considerable member of his community. In some cases the life of a *comes terrestris* can be highlighted, but unfortunately, in most cases only the name of the *comes terrestris* is known. The *comes terrestris* had his own court of law and he judged the actions of law upon the *iobagiones castri*.

We know only 12 charters from the XIVth century that were issued by the *comes terrestris*. There are 5 other charters published by the *comes* and *comes terrestris Crisiensis*. Likely the *comes terrestris* had not a constant chancellery. His charters were partly written by the *notarius* of the *comes Crisiensis* and partly by others, e. g. priests from the city Kőrös.

Kont Miklós nádor levelesítő okiratai 1366-ból*

A középkori Magyarország nádori közgyűléseire oly jellemző levelesítés (*proscriptio*) jogi szerepével, lefolyásával, gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban a közelmúltban Tringli István és Solymosi László írt (terjedelmes forrásközléssel gazdagított) tanulmányt.¹ Jelen dolgozat is szeretne hozzájárulni a fennmaradt proskribáló oklevelek² publikálásához, jelesül azzal, hogy teljességében közli Kont Miklós nádor (1356–1367)³ 1366-ban kiadott két ilyen oklevélét, amik tudomásunk szerint nyomtatásban még kiadatlanok.

A szövegek szerint a nádor az egyik közgyűlést Gömör megyének, a másikat Sáros megyének tartotta, előbbit 1366. aug. 5-én, utóbbit 1366. aug. 31-én. De mivel ekkortájt bizonyos megyék esetén a nádori közgyűléseket már megszokott párokban tartották,⁴ biztonsággal állítható, hogy a gömöri közgyűlés együtt volt Torna megyéével,⁵ a sárosi pedig (ahogy a gyűlés helyszíne, Kassa is mutatja) Abaújvárával.⁶ A levelesítő iratokat azonban ilyen esetekben nem együtt a két megyének, hanem megyénként bocsátották ki, így alább „csak” a gömöri és sárosi vonatkozások olvashatók.

A gömöri oklevél hiányos volta miatt csak viszonylagos pontossággal tudunk számokat mondani: ha jól számoltunk, a két oklevélben (olvashatóan) összesen 51 személyt (Gömör: 34, Sáros: 17) levelesítettek, ebből (egy pappal

---

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00429/10/2) támogatásával készült.

¹ TRINGLI ISTVÁN: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. Levéltári Közlemények 69 (1998) (továbbiakban: TRINGLI 1998.) 3–31.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: Szabolcs és Bereg vármegye gonosztevőinek lajstroma 1435-ből. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 42 (2000) 139–147. (A levelesítéssel kapcsolatos korábbi szakmunkákra lásd ezen két tanulmány hivatkozásait.)

² Ezek száma, sajnos, elég csekély. Listájuk, esetleges kiadásuk adataival: TRINGLI 1998. 31.

³ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest, 1996. (továbbiakban ENGEL 1996.) 3.

⁴ KRISTÓ GYULA: Tájszervezés és térszemlélet a középkori Magyarországon. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged, 2003. 179.

⁵ Ezt támasztja alá a nádor két rövid kiadványa is, amiket „*universitatis nobilium Gumuriensis et de Torna comitatum*” aug. 5-én tartott közgyűlése 6. napján, vagyis 1366. aug. 10-én adott ki. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) 5483. és 5484. GÁBOR GYULA: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908. (továbbiakban: GÁBOR 1908.) 135. téves keltezését átvéve írja HAVASSY PÉTER: Gömör és Torna vármegyék nádori közgyűlései a 14–15. században. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39 (2000) 146., hogy a közgyűlés okt. 5-én volt. (A proskribáló oklevelet egyikük sem említi.)

⁶ Ezt igazolja a nádor „*universitatis nobilium Abawyariensis et de Sarus comitatum*” aug. 31-én tartott közgyűlése 4. napján, azaz 1366. szept. 3-án kiadott oklevele is. DL 41680.; A nádor 1366. évi közgyűléseinek listáját l. GÁBOR 1908. 134–135.

együtt) tizenegyről véljük, hogy nemes lehetett, míg a többi negyvenet (*famulusok*at és/vagy valaki birtokán lakókat) alacsonyabb jogállásúnak számítottuk: a proskribáltak 80%-át tehát ők tették ki. A kóborlók száma magas, mintegy 20, vagyis az alávetettek fele ide sorolható. A levelesítettek szinte mind férfiak, csak 1 nő szerepel.

A gonosztevők közül a legtöbb *fur* (30), vagy „*fur et latro*” (10) kitévelt kapott, vagyis a levelesítettek bő háromnegyede tolvaj és rabló volt (Sáros esetén csak ez a két kategória szerepel), döntő részük alacsonyabb jogállású volt. Emellett olvashatunk még néhány gyűjtogatóról (2) és tolvajok rejtegetőiről (2) is. Hárman hamisítóként tűnnek fel: közülük kettő dénárokkal kapcsolatban, a mondott pap pedig mint „*fabricator auri*” jelenik meg. Négyen csak mint kóborlók szerepelnek.

Rokonságok is felfedezhetők a proskribáltak között a gömöri oklevélben: egy Bata és egy Bedeu nevű személy fia is és *sponsusa* is egyaránt tolvajok voltak; szuhavölgyi János fiai közül kettőt tolvajlásért levelesítettek, harmadik fiát pedig azért, mert rejtegette ezen két fivérért; a Zoltán János nevű gyűjtogató mellett pedig ott szerepel a felesége is.⁷

Mint említettük, az alább elsőként olvasható gömöri oklevél hiányos, az igen valószínű pótlásokat (tekintve, hogy Kont Miklós fennmaradt proskribáló okleveleinek formulás részei lényegében azonosak)⁸ a sárosi oklevélből emeltük át, szögletes zárójelek közé illesztve. Ahol a pótlás nem volt lehetséges, a hiányokat pontok jelzik.⁹

1366. aug. 10. Tormalja

Nos Nicolaus Konth regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum memorie commendamus, quod cum nos regia celsitudo [multi]plicatis furibus et regni sui depredatoribus ad quoslibet comitatus regni sui ad congregationes generales celebrandas sua regia auctoritate nostrique palatinatus officii debito requirente destinasset, nosque inter ceteros Hungarie regni comitatus universitati nobilium et aliorum cuiusvis status et conditionis hominum in comitatu Gumuryensi pro compasscendis furibus et latronibus ac quibuslibet malefactoribus extirpandis cuilibetque quere[lanti] iusticia impendenda

⁷ Érdekes rokonsági adat az is, hogy a sárosi oklevélben szerepel egy „Pap fiának mondott” Imre (*Emericus dictus Popfya*) nevű levelesített személy.

⁸ 1357. júl. 29.: (Zala megye) DL 91500. NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ–NAGY GYULA: Zala vármegye története. Oklevéltár. I. Budapest, 1886. 573–577.; 1364. máj. 25.: (Baranya megye) DL 77324. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ: A gróf Zichy-család idősebbik ágának okmánytára. III. Pest, 1874. (továbbiakban: ZICHY) 236–238.; 1364. júl. 6.: (Bodrog megye) DL 77329. ZICHY I. 244–246.

⁹ Az oklevelekben szereplő települések azonosításához Gömör esetében lásd GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Budapest, 1987. 480–559., Sáros kapcsán pedig CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. 280–329.

congruenti feria quarta proxima post octavas festi beati Jacobi apostoli prope villam Tornalya congregationem celebrassemus generalem, in ipsaque congregatione nostra per universitatem nobilium dicti comitatus magistros Petrum de Chythnuk, Johannem filium Nicolai de Gumur, Johannem filium Alexandri de Skarus, Stephanum filium Beke de Janusy, Dominicum filium Oth de Balogh, Thomam filium Johannis de Tornalya, Egidium filium Etreh de Kechey, Johannem filium Petri de Lachaz, Rophaynum de Basth, Bartholomeum filium Deseu de Beye et Petrum filium Martini de Dobolcha pro iuratis assesso[ribus] nobis petivissemus assignari.¹⁰ Tandem iidem iurati assessores unacum magistro Nicolao filio [Gyu]la¹¹ de Fizele vicecomite, Michaele filio Johannis de Tornalya, Lora[ndo] filio Dominici de Kyshanua et Beke filio Nicolai de Melete et Georgio filio Mark de Beleser iudicibus nobilium eiusdem comitatus ad fidem eorum deo debitam et Sacre Corone regie observandam in eo ut cunctis iusticiam conservarent, veritatem non opprimerent, falsitatemque non rectificarent et quoslibet malefactores nobis nominatim enarrarent, tacto dominice crucis ligno prestitam habito inter se deliberativo tractatu Nicolaum dictum Soldus divagantem furem et latronem, Jacobum filium Johannis filii Rapolch de Eghazasbasth hospitem furum, Stephanum filium Symonis de Fizes furem publicum et latronem, Jacobum dictum Peech, Georgium dictum Soldus divagantes, Ladislaum sponsum Bata de Almad furem et latronem, Nicolaum filium Bata de Almad, Sebastianum et Michaelem filios Johannis filii Chamaz de Zuhaweulgh fublicos fures, Nicolaum filium Johannis filii Chamaz de dicta Zuhaweulgh hospitem furum, Nicolaum Rufum dictum Nemeth monoculum furem divagantem, Dominicum dictum Vadus in possessione Nicolai filii Michaelis Starnafolua vocata residentem, Anthonium quondam famulum Dorogh quandoque in comitatu Gumuryensi quandoque in comitatu Tornensi residentem, Nicolaum filium Galli quandoque in comitatu Gumuryensi quandoque in comitatu Tornensi residentem, Andream dictum Gudys fures divagantes, Jacobum filium Donk famulum Johannis filii Egidii de Fygey in eadem Fygey residentem furem, Bakou filium Bedeu famulum predicti Johanni filii Egidii circa Centehaza commorantem, Jacobum sponsum dicti Bedeu in possessione magistri Leustachii filii Petri Baraccha vocata residentes fures et latrones, Johannem sacerdotem in possessione domini regis Symoun vocata residentem fabricatorem et ordinatorem falsi auri, Georgium filium Stephani de Berethke furem et latronem, Jacobum dictum Nemeth iobagionem Nicolai filii ..... de Berethke in eadem Berethke residentem furem, Bench et Nicolaum Rufum ac Thomam dictum de Feyruar in possessione magistri Jacobi filii Alexandri ..... domos et res fures, Nicolaum de Belna furem

---

¹⁰ A 12 esküdt ülnök egyikének neve tollban maradt.

¹¹ A név pótlásához lásd ENGEL 1996. I. 130.

et latronem, Nicolaum filium Stephani [quon]dam famulum magistri Petri de Chestwe .....Iwch filium Petri cusorem falsorum denariorum divagantem, Stephanum fratrem Jo.....ani de Othyna fabricatorem falsorum denariorum ..... Johannem dictum Zoltan unacum uxore sua incendarium domorum divagantem, La..... Rufum divagantem, Nicolaum dictum Peech, Bo..... filium Dragan ac Donch divagantem pro [pub]licis furibus et latronibus [et] malefactoribus notoriis nominantes ad [debitum vindictam proscriptorum subportandam nobis in eorum] registro assignarunt. Qui quidem [proscripti malefactores in sue culpabilitatis indicium a facie iuris et iusticie se penitus absentantes et ad eandem congregationem nostram] venire vel mittere et iuri parere non curantes, [unde nos simulcum predictis vicecomite, iudicibus nobilium iuratisque assessoribus dicti comitatus Gumuryensis pari arbitrio eosdem proscriptos nominatos] in capitali sententia et amissione [omnium pos]sessionum propri[etatum et bonorum suorum ubilibet existentium decrevimus et commisimus convictos] extitisse. Et ne ipsorum [proscriptorum] malefactorum numerus augetur sed ipsi [de] regno penitus evellentur commisimus ut ubicumque [et apud quoscumque tam] in tenetis castrorum et civitatibus quam in villis liberis regalibus et reginalibus ac [posse]sionibus nobilium iidem proscripti malefactores aut sing[ullatim quispiam] eorum per quoscumque vel per quemcumque poterunt reperiri, extunc eosdem quilibet in[ter]ficiendi suspendendi et quolibet supplicio feriendi ac [bona et res ipsorum] quaslibet pro se habendi et reservandi habeant [facultatem], nec quispiam ex proximis et generationibus eorundem proscriptorum super interfectionibus et bonorum suorum [ablationibus contra inter]fectores eorundem proscriptorum ullounquam tempore materiam valeant suscitare questionis aliqualem. Preterea quicumque nobilium vel alterius cuiusvis [status hominum ipsis] proscriptis malefactoribus hospitalitatem prebuerint penam eorundem proscriptorum subportabunt. Nos itaque vicecomes [et] iudices nobilium dicti [comitatus Gumu]ryensis premissa congregationi ipsius domini palatini interfuimus et omnia premissa cum eodem domino palatino communi consensu ordinantes in horum [omnium] testimonium sigilla nostra iuxta sigillum ipsius domini palatini presentibus duximus apponenda. Datum sexto die congregationis nostre predictae in loco memorato, anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo sexto.

DF¹² 263394. (Slovenský Narodný Archiv. Szepesi káptalan hiteleshelyi lt. 11. 3. 16. A.) Hátlapján a nádori pecsét nyoma.
1366. szept. 5. Kassa

---

¹² Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

Nos Nicolaus Konth regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum memorie commendamus, quod cum nos regia celsitudo multiplicatis furibus et regni sui depredatoribus ad quoslibet comitatus regni sui ad congregationes generales celebrandas sua regia auctoritate nostrique palatinatus officii debito requirente destinasset, nosque inter ceteros Hungarie regni comitatus universitati nobilium et aliorum cuiusvis status hominum in comitatu de Sarus pro compesscendis furibus et latronibus ac malefactoribus extirpandis cuilibetque querelanti iusticia impendenda congruenti feria secunda proxima ante festum beati Egidii abbatis in civitate Cassa congregationem celebrassemus generalem, in ipsaque congregatione nostra per universitatem nobilium dicti comitatus de Sarus magistros Herke de Kendy, Johannem filium Johannis filii Ithe, Clementem filium Rykolphii, Dominicum fratrem Mathou, Wynche filium Nicolai de Peren, Petrum filium Georgii de Dobou, Johannem filium Wz, Johannem filium Nicolai de Segene, Petrum filium Pethech, Nicolaum filium Nicolai de Selmes, Petrum filium Lucasii dicti Kecher et Mychaelem filium Georgii pro iuratis assessoribus nobis petivissemus assignari. Tandem iidem iurati assessores unacum magistro Deseu de Kata vicecomite,¹³ Ladizlao dicto Hercheg, Mychaele dicto Merges, Phylippo filio Petri et Matheo de Delne iudicibus nobilium¹⁴ eiusdem comitatus ad fidem eorum deo debitam et Sacre Corone regie observandam in eo ut cunctis iusticiam conservarent, veritatem non opprimerent, falsitatemque non rectificarent et quoslibet malefactores nobis nominatim enarrarent, tacto dominice crucis ligno prestitam habito inter se deliberativo tractatu Mychaelem dictum Oruz famulum Nicolai filii magistri Lorandi filii Mykch quondam bani in possessione eiusdem Wyfalu vocata commorantem furem et latronem, Mathe filium Petri, Ladizlaum dictum Kotan fures divagantes, Mark filium Petri dicti Bor in possessione Nicolai et filiorum Valentini de Mochola in Bodusfalua vocate commorantem, Thomam dictum Lemech in Oztrapataka ad castrum Sarus pertinenti residentem fures, Emericum dictum Popfya in possessionaria portione filiorum Chank Roskuan vocate residentem furem, Vrguan filium Adam dicti Vok de Adamfelde in vicinitate Terney perseverantem furem, Petrum dictum Katana de Dukafalua furem et latronem, Nicolaum dictum Magyar furem divagantem, Mykou in possessione magistri Petri dicti Zudor Sasateu vocata commorantem furem, Mark in dicta Dukafalua commorantem furem, Paulum dictum de Mera in possessione Johannis filii Ladizlai Sum vocata residentem furem, Petrum filium Kylieni furem divagantem, Mychaelem dictum Kuthenyes furem

¹³ Az alispán nevét ENGEL I–II. és annak digitális kiadása (ENGEL PÁL: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Budapest, 2001.) nem tartalmazza.

¹⁴ A két oklevélben felsorolt szolgabírók nevét WERTNER MÓR gyűjtése – Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár 8 (1907) – a vonatkozó helyeken (Gömör: 9., Sáros: 51.) nem említi.

divagantem, Symonem filium Pouka in possessione nobilium Posfalua vocata commorantem furem, Johannem dictum Wotha in dicta possessione Wyfalu vocata commorantem famulum Jacobi tributarii Nicolai filii Lorandi filii Mykch condam bani furem et Georgium dictum Topya furem divagantem pro publicis furibus et malefactoribus notoriis nominantes ad debitum vindictam proscriptorum subportandam nobis in eorum registro assignarunt. Quiquidem proscripti malefactores in sue culpabilitatis indicium a facie iuris et iusticie se penitus absentantes et ad eandem congregationem nostram venire vel mittere et iuri parere non curarunt, unde nos simulcum predictis vicecomite, iudicibus nobilium iuratisque assessoribus dicti comitatus de Sarus pari arbitrio eosdem proscriptos nominatos in capitali sententia et amissione omnium possessionum proprietatum et bonorum suorum ubilibet existentium decrevimus et commisimus convictos extitisse. Et [*tollban maradt: ne*] ipsorum proscriptorum malefactorum numerus augetur sed ipsi de regno penitus evellerentur commisimus ut ubicumque et apud quoscumque tam in tenetis castrorum et civitatibus quam in villis liberis regalibus et reginalibus ac possessionibus nobilium iidem proscripti malefactores aut singullatim quispiam eorundem per quoscumque vel per quemcumque poterunt reperiri, ex tunc eosdem quilibet interficiendi suspendendi et quolibet supplicio feriendi ac bona et res ipsorum quaslibet pro se habendi et reservandi habeat facultatem, nec quispiam ex proximis et generationibus eorundem proscriptorum ulloumquam tempore super interfectionibus et bonorum suorum ablationibus contra interfectores eorundem materiam valeant suscitare questionis aliqualem. Preterea quicumque nobilium vel alterius cuiusvis status hominum ipsis proscriptis malefactoribus hospitalitatem prebuerint penam eorundem proscriptorum subportabunt. Nos itaque vicecomes et iudices nobilium dicti comitatus de Sarus premissis congregationi ipsius domini palatini interfuimus et omnia premissa cum eodem domino palatino communi consensu ordinantes in horum omnium testimonium sigilla nostra iuxta sigillum ipsius domini palatini presentibus duximus apponenda. Datum sexto die congregationis nostre predicte in loco memorato, anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo sexto.

DF 283048. (Horváth cs. palocsai lt. Y. 15.) Hátlapján a nádori pecsét nyomma.

FERENC PITI

Litterae proscriptionales of palatine Miklós Kont from 1366

The study publishes two important sources in which the palatine promulgated more than 50 persons to be criminals (thieves, robbers, etc.) in counties Gömör and Sáros, judging them by this legal procedure to the penalty of death.

C. TÓTH NORBERT

Királynőből királyné

Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében*

I. Lajos király és Erzsébet királyné idősebbik leányát, Máriát apja halála után alig egy héttel, 1382. szeptember 17-én koronázták magyar királyné. Az akkor 11 éves királynő helyett 1386 júliusi fogságba esésükig anyja és főtanácsadói gyakorolták a hatalmat. Kiszabadulása, 1387 júniusa után viszont a frissen megkoronázott házastársa, Zsigmond mellett nem nyílt lehetősége erre.¹ Kérdés persze, hogy egyáltalán felmerült-e Máriában, hogy mint király uralkodjon Magyarországon, vagy netán ő is a hagyományosnak mondható királynéi „állást” szerette volna magáénak tudni: azt a szerepet, amelyből egy ügyes feleség kétségkívül sok mindent el tudott érni királyi férjénél. Mária és Zsigmond kapcsolatát a történészek a legutóbbi időkig meglehetősen sötéten ábrázolták, az alábbiakban felvonultatjuk azokat a munkákat, amelyekben szót ejtettek a királyi pár együttéléséről. Mindez azzal az eredménnyel kecsegtet minket, hogy nyomon követhetjük a kapcsolatukról élő kép változását és talán ráakadhatunk annak forrására.

Az első szerző Horváth Mihály, akinek munkájában már feltűnik a később toposzá váló kép a királyi pár nem túl rózsás viszonyáról: Kisnikápoly „vár megvétele előtt érkezett Zsigmondhoz a gyász-hír, hogy Mária királyné kiköltözött az életből, melyben neki a kiállott szenvedések után sem nyílt sok örömvirág férje oldalán.”²

Károlyi Árpád a kettejük eljegyzéséről írt tanulmányát a következőképpen fejezte be: „Szegény Mária, jobb sorsot s boldogabb házaseletet érdemelt volna az oly hosszú nyúlt eljegyzési tárgyalások után.”³

Időrendben a következő Márki Sándor, aki Mária életének egy egész kötetet szentelt. Ő a sikertelenül zárult franciaországi férjkeresés után így írt róluk: „Máriát a nála erősebb viszonyok hatalma a réginek, a nem szeretett, sőt gyűlölt Zsigmondnak karjaiba vezette vissza.”⁴ Művének másik helyén pedig a

---

* Jelen tanulmány – aminek elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/445/11/2) támogatta – a Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. (Magyarország története 6.) [Budapest], 2009. című könyvem 31. oldalán megjelent szöveg jegyzetelt és kiegészített változata.

¹ Minderre részletesen a korábbi irodalommal lásd SÜTTŐ SZILÁRD: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. (Belvedere–monográfiák 2.) Szeged, 2003. (továbbiakban: SÜTTŐ 2003.) 17–155.; MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1984.) 10–21., 28.

² HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. II. Pest, 1871. 2. 398.

³ KÁROLYI ÁRPÁD: Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez. Századok 11 (1877) 26.

⁴ MÁRKI SÁNDOR: Mária Magyarország királynéja 1370–1395. Budapest, 1885. 60.

következőket vetette papírra: Erzsébet királyné „végeképp mellőzni kívánta Zsigmondot, nem engedte meg, hogy együtt lakják Máriával, ki könnyelműsége miatt amúgy is gyűlölte őt.”⁵

Hóman Bálint a Magyar Történet vonatkozó kötetében meglehetősen visszafogottan fogalmazva a következőket írta: „A házastársak sok viszontagság után végre egymásra találtak. Ha életük Zsigmond hibájából ezután sem lehetett zavartalanul boldog, a békés egyetértést többé komoly viszályok mégsem veszélyeztették. Mária továbbra is gyakorolta a királyi jogokat, udvart tartott, ítélkezett, adományozott, de a tényleges uralkodás és kormányzat gondjait férjének engedte át.”⁶

A középkori magyar történelemről több népszerűsítő munkát is író Dümmerth Dezső az uralkodóházról szóló munkájában Mária személyéről írván érintette a Zsigmonddal fennálló kapcsolatát: Erzsébet királyné és leánya érzelmeinek „legszilárdabb, közös alapja volt, hogy idegenkedtek Zsigmondtól.”⁷ Mária 1387 nyár eleji kiszabadulása kapcsán pedig így írt: „A tizenhat esztendő, ifjú királynőt, aki az olaszok tetszését éppúgy megnyerte, mint a magyarokét, diadallal vitték Zengg városába, ahol találkozott Zsigmonddal, kényszerű férjével. Zsigmond most a szabadulást hozta a számára, és a teljesen árván maradt Máriának nem volt más választása, mint vele együtt élni. ... A házastársak között azonban nem volt túlságosan szoros a kapcsolat. Zsigmond könnyelmű természete megmaradt, sőt fokozódott, és most anyósa nélkül, elnyerve a trónt, nem érzett túlságos kötelezettséget feleségével szemben. De Mária végzete végül is nem azzal telt be, hogy Zsigmond elhanyagolta”, hanem „1395. május 19-én ... egy magányos, erdei kirándulása közben lovával felbukott”,⁸ s a gyermekszülésbe a helyszínen belehalt.

A korszak monográfusa, Mályusz Elemér, ha lehet, még elmarasztalóbb hangon írt kettejük kapcsolatáról: Zsigmondnak „kevésbé sikerült megkedveltetnie magát leendő feleségével és anyósával. Talán nem is egészen saját hibájából. Eleve sok lett volna elvárni egy ifjútól, hogy fegyelmezze magát, még nehezebben teljesíthető követelmény, hogy alkalmazkodjék a magyar királyi család tónusához. Ezt nők szabták meg. ... Ebbe a környezetbe beleszippentve egy rakoncátlan, korán fejlett fiú, rokon játszópajtások és talán okos mentor nélkül is sok csínyt követhetett el, amelyek más környezetben csak pajkosságnak számítottak volna, a leányát féltő királyné azonban megbotránkozott rajtuk, anyja hatása alatt pedig Márián leküzdhetetlen idegenkedés uralkodott el.”⁹ Mária halála kapcsán pedig a következő meglehetősen sötét képet

---

⁵ Uo. 90.

⁶ HÓMAN BÁLINT: A magyar nagyhatalom. In: HÓMAN BÁLINT–SZEKŰ GYULA: Magyar Történet. III. Budapest, 1936. 333.

⁷ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Anjou-ház nyomában. Budapest, 1982. 502.

⁸ Uo. 505.

⁹ MÁLYUSZ 1984. 10–11.

festette Zsigmondról: „A lovagi életfelfogásra jellemző nőtisztelet idegen volt tőle. Visszatetsző, hogy Mária halála után nem adta meg hitvesének azt a vég-tisztességet, amelyet a kor kötelezőnek tartott. ... Felesége tetemét elkísérte Váradra. Nincs azonban nyoma, hogy a kor szokása szerint rendszeresen halotti miséket mondatott, megemlékezéseket tartatott volna érte. ... Nem gondolt azonban erre akkor sem, amidőn – több mint egy évtizeddel a királynő halála után (1407) – a váradi székesegyház főoltáránál elvégzésre kerülő szertartások céljára jelentős alapítványt tett. Magatartása kegyeletlen volt, egyszersmind feleségét már gyermekkorában jellemző idegenkedés viszonzása, éppen ezért annak is jele, hogy hitvese meg haláláig nem tudta leküzdeni iránta mint férj iránt érzett ellenszenvét.”¹⁰

Zsigmond és Mária viszonyát a legplasztikusabban Fügedi Erik ábrázolta a két uralkodóház közötti időszak történéseiről írt ismeretterjesztő munkájában: Zsigmondnak „Mária mint nő sohasem volt az esete, az együttélés nem érdekelte, őt is csak és kizárólag a hatalom vonzotta.”¹¹

A következő szerző ugyan saját bevallása szerint nem történész, de mivel a köztudat formálásban nagy szerepe volt munkáinak, így itt nem mellőzhetjük az általa leírtakat. Nemeskürty István a következő rövid mondattal intézte el a királyi pár kapcsolatát: „Nem éltek jól Zsigmonddal.”¹²

A millenniumon jelent meg Bertényi Iván összefoglaló kötete a vonatkozó század eseményeiről, ebben két helyen nyilatkozott meg a férj és feleség kapcsolatáról. Házasságkötésük kapcsán a következő írta: „Egyes korabeli leírások szerint nemcsak a hatalmat átadni nem kívánó anyakirályné, hanem – a szöke, nyúlánk, de szépségében hűgához, Hedvighez távolról sem mérhető – Mária is ellenszenvvel viseltetett Zsigmond iránt.”¹³ Mária halála leírásakor pedig az alábbiakat vetette papírra: „Zsigmond felesége holttestét elkísérte Váradra, s ott (Szent László sírja mellett) helyeztette örök nyugalomra. Tán kettejük egymás iránt érzett ellenszenvének tudható be, hogy Zsigmond (a korabeli szokásokkal ellentétben) nem mondatott Máriáért engesztelő miséket, s már a következő évben eljegyezte Henrik briegi herceg leányát. ... Ugyanakkor hosszú élete végén (1437-ben) Zsigmondot végakarátának megfelelően mégiscsak Váradon, Szent László és első felesége sírja mellé temették el.”¹⁴

Időrendben haladva a következő Süttő Szilárd munkája, aki monográfiában dolgozta fel a Lajos király halála és Zsigmond trónra lépése közötti zavaros időszak eseményeit. Ő két helyen jellemzi a férj és feleség viszonyát. Vé-

---

¹⁰ Uo. 46.

¹¹ FÜGEDI ERIK: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” [Budapest], 1986. 124.

¹² NEMESKÜRTY ISTVÁN: Daliás idők. Budapest, 1989. 87. (Mária halála köré egész összeesküvés-elméletet gyártott, amelyben azt sugalmazza, hogy a királynét tulajdonképpen Kani-zsai János érsek parancsára gyilkolták meg.)

¹³ BERTÉNYI IVÁN: A tizennegyedik század története. [Budapest, 2000.] 57.

¹⁴ Uo. 59.

leménye szerint Máriát „nem kedvelt férjhez”¹⁵ adták hozzá, illetve kiszabadulásakor „Mária rögtön eldöntötte, szabadulását nem utált férjének, Zsigmondnak ... köszönheti, hanem csakis, de legalábbis elsősorban a velenceieknek.”¹⁶ Kis Károly koronázása kapcsán pedig a következőket írta: Monaci Lőrinc „alighanem meg is hamisította” a valóságot, „határozottan és többször is azt állította, hogy csak Erzsébet, de nem Mária mondott le a koronáról, aki képes lett volna e lépés megtétele helyett inkább számkivetésbe menni, férje után. Valójában azonban már az is jóformán hihetetlen, hogy Mária jobban ragaszkodott volna a koronához Erzsébetnél, az pedig egyenesen kizárt, hogy az országot – és anyját! – elhagyva Zsigmond után akart volna bujdokolni: nyilván a későbbi politikai fejleményekhez igazította Monaci Mária magatartását.”¹⁷

Végül Józsa László orvosnak a magyar uralkodók betegségeiről írt kötetéből idézünk. A szerző a kórismék leírása mellett röviden jellemezte az egyes királyok uralkodását és személyiségüket. A minket érdeklő rész így hangzik: „A mende-monda szerint Mária egy udvari vadászbá volt szerelmes, talán szeretője is, s ezért nem bánta, hogy királyi férje más hölgyek után jár. Frigyük nem harmonikus, nyoma sincs benne gyengédségnek, megértésnek, közös akaratnak. A hosszú évek után viselőssé vált, magányt kedvelő Mária előre haladott terhessége ellenére egyedül lovagolt a közeli erdőben”, amikor leesett lováról és a koraszülésbe „1395. május 19-én” belehalt.¹⁸

Az idézetek elolvasása után önkéntelenül is az az érzés támad az embernek, hogy a fentebbi történészek eltitkoltak valamit előlünk, mégpedig nem mást, mint egy részletes korabeli beszámolót a királyi pár mindennapjairól, amelyre véleményünk előadásakor forrásként támaszkodtak, noha seholy hivatkoztak arra. Mivel tehát az idézett szerzők forrásokkal nem támasztották alá mondanivalójukat, így nekünk kell megkeresnünk a lehetséges előzményeket. Ennek felderítése végett érdemes felütnünk a kortárs Eberhard Windecke emlékiratát,¹⁹ illetve a XV. század második felében alkotó Thuróczy János krónikáját,²⁰ hátha megtaláljuk bennük a mondott jellemzések, állítások alapját. Az utóbbinak ráadásul megvan az az előnye, hogy Thuróczy János Zsigmond uralkodásának megírásakor Ország Mihály nádor előadására támaszko-

---

¹⁵ SÜTTŐ 2003. 28.

¹⁶ Uo. 30.

¹⁷ Uo. 108.

¹⁸ JÓZSA LÁSZLÓ: Középkori uralkodóink betegségei. Budapest, 2010. 152. (A szerző érdemi jegyzeteket nem alkalmazott állításai alátámasztására, az elbeszélő munkákra is csak a bibliográfiában utalt. Ráadásul valamilyen oknál fogva nála a középkor 1490-ben, Mátyás halálával véget ért, jóllehet betegségek szempontjából éppen II. Ulászló király az egyik legjobban adatolt uralkodó.)

¹⁹ Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta SKORKA RENÁTA. (História Könyvtár. Elbeszélő források 1.) Budapest, 2008. (továbbiakban: WINDECKE)

²⁰ THURÓCZY JÁNOS: A magyarok krónikája. Ford. BELLUS IBOLYA–KRISTÓ GYULA. Budapest, 2001.

dott. Keservesen kell azonban csalódnunk. Egyikben sem, egyetlen mondatukban sem találunk olyan részt, amelyben a fentiek szerepelnének, illetve amelyek alapján feltételezhető lenne, hogy a későbbi férj és feleség már gyermekkoruktól kezdve idegenkedtek egymástól, ellenszenvvel viseltettek egymás iránt, sőt kifejezetten utálták volna egymást.

Az egyértelműen negatív beállítással szemben azonban több olyan megfontolásra méltó adattal is rendelkezünk, amelyek a Zsigmond és Mária közti viszony újragondolására ösztönöznek minket. Az első mindjárt a temetés helyszíne kapcsán adódik. Mint láttuk, Mályusz Elemér azt írta, hogy a férj Mária halála után, eltemetése helyén nem tett semmiféle kegyes alapítványt felesége lelkének üdvözülésére, holott ez a korban általános volt. Az első kérdés mindjárt adódik: ha valóban ennyire rossz volt a házastársi viszony közöttük, akkor Zsigmond miért éppen Váradra temettette a királynét,²¹ hiszen itt nyugodott példaképe és eszménye, Szent László király, aki mellett maga is kijelölte későbbi nyughelyét.²² Ráadásul ez utóbbi kitétel éppen abban az 1406. október 19-én Váradon kelt, a káptalani birtokokat megerősítő oklevélben szerepel, amelynek felvezetőjében a következő mondatot találjuk: „*Mikor néhány nappal ezelőtt vadászatban kerestük vigasztalásunkat, megindult érzelmeikkel határoztuk el, hogy személyesen jövíünk Váradra.*”²³ Nehezen tudjuk elképzelni, hogy e mindenképpen Zsigmond személyes gondolatait tükröző részlet tollbamondásakor a király nem az előző feleségével, Máriával történt eseményre gondolt volna. Hiszen Mária éppen vadászbalesetben hunyt el és porhüvelyét a férj közreműködése révén temették el Váradon. Mindennek továbbgondolása lehetett az az egy évvel később, 1407. július 13-án tett birtokadomány, amely anyagi alapját szolgáltatta a székesegyházban tartandó két csendes és egy énekes misének.²⁴

Még egy apró, de annál figyelemre méltóbb adatot is ezek mellé helyezhetünk. Ismert Eberhard Windecke emlékiratából, hogy 1419-ben Borbálát Zsigmond király száműzte az udvarból, mivel olyan hírek jutottak el hozzá, amely szerint a királyné más férfiakat is kitüntetett figyelmével. E híren

---

²¹ A királyné halálára és temetésére legutóbb I. C. TÓTH NORBERT: Az 1395-ös lengyel betörés. (A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja). In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál emlékére. Szerk. NEUMANN TIBOR–RÁCZ GYÖRGY. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta Mediaevalia* III.) Budapest–Piliscsaba, 2009. (továbbiakban: C. TÓTH 2009.) 458.

²² BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I. Nagyvárad, 1883. 227–228. Halála után ennek megfelelően ott temették el: WINDECKE 337.

²³ „*quibusdam diebus in venationum Solatiis iocunde deductis, mentem nostram salubri et fructuosa affectione mouente, nos personaliter Varadinum accessissemus.*” *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Cura et studio GEORGII FEJÉR. I–XI. Budae, 1829–1844. (továbbiakban: FEJÉR) X/4. 519. Fordítása: Boldog Várad. Szerk. BÁLINT ISTVÁN JÁNOS. [H. n., 1992.] 54.

²⁴ FEJÉR X/4. 613–614.

az uralkodó olyannyira felbőszült, hogy látni sem kívánta jó egy évig feleségét, s csak Hohenlohe György passauai püspök közbenjárására, illetve leánya, Erzsébet kérésére fogadta vissza Borbálát. Mármost – mint azt tudjuk – a száműzetés helye nem volt más, mint Várad.²⁵ Küldhette volna Zsigmond a királynét az ország bármelyik – ráadásul távolabbi – szegletébe, de ő éppen Váradot jelölte ki számára. Érezni némi „fricskát” az elhatározásban: ott vezekeljen Borbála a király első felesége sírja közelében...

Mindezek alapján annyit már most is feltételezhetünk, hogy ha Mária és Zsigmond között olyan rossz lett volna a viszony, amint azt a fentebb idézett szerzők leírták, akkor a király biztosan nem Váradra, hanem Mária apja, Lajos király mellé, Fehérvárra temettette volna a királynét. De ezen, véleményünk szerint meglehetősen erős érvek mellett további adatokat is felsorolhatunk nézetünk alátámasztására.

Visszatérve újra a kiindulási helyzethez, ha elfogadjuk a korábbi véleményeket, amely szerint a királyi pár között gyermekkoruktól kezdve hűvös volt a viszony, akkor ebből az következik, hogy házasesetük során a lehető legkevesebbszer kívántak egymással találkozni és egymás közelében lenni. Kérdés, hogy mondhatunk-e *pro* vagy *contra* érveket egyik vagy másik mellett?

Mivel egymáshoz írott leveleiket – ha voltak egyáltalán – nem ismerjük, így egyetlen olyan segédlethez fordulhatunk, amely legalább egyfajta választ ad kérdéseinkre. Ma már mindkettőjüknek rendelkezésünkre áll az itineráriuma,²⁶ így tulajdonképpen nincsen más dolgunk, mint összevetni a kettőjük tartózkodási helyeit tartalmazó listákat és azokból leszűrni az adódó következtetéseket. (A királyi és királynéi itineráriumok e módon való felhasználásának lehetőségeire Mátyás és Beatrix kapcsán már rámutatott a szakirodalom: az uralkodó párnál tökéletesen nyomon követhető volt, hogy a királyné az eddig gondoltnál sokkal nagyobb ráhatással rendelkezhetett a király döntéseire.)²⁷

---

²⁵ WINDECKE 112–113.; MÁLYUSZ 1984. 73.; ENGEL PÁL: Szent István birodalma. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) Budapest, 2001. 185.

²⁶ ENGEL PÁL–C. TÓTH NORBERT: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438); Itinerarium Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437). Manuscriptum Pauli Engel complevit indiceque instruxit et redegit Norbertus C. Tóth. Itineraria Mariae (1382–1395) et Barbarae reginarum (1405–1438) consortium Sigismundi regis imperatorisque, nec non Elizabeth reginae (1382–1386), relictæ Ludovici I regis composuit indicibusque instruxit et redegit Norbertus C. Tóth. (Subsidia ad historiam mediæ ævi Hungariæ inquirendam I.)* Budapest, 2005. (továbbiakban: *Itineraria I.*) 35–46., 55–131.

²⁷ HORVÁTH RICHÁRD: *Itineraria regis Mathiæ Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490).* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. Subsidia ad historiam mediæ ævi Hungariæ inquirendam 2.) Budapest, 2011. (továbbiakban: *Itineraria II.*) 46. Részletesen lásd UÓ: A hadakozó király: Hunyadi Mátyás itineráriuma. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY PÉTER–SPEKNER ENIKŐ–SZENDE KATALIN–VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2008. (továbbiakban: HORVÁTH 2008.) 58–60.

A kiindulási pont Máriának és Zsigmondnak a királyné kiszabadulása utáni első találkozása, míg a végpontot Mária halálának napja jelenti. Ezek szerint az 1387. július 4. és 1395. május 17. között eltelt 94 hónapból a házastársak legalább 52 hónapot, tehát a kettejük számára megadott lehetséges időnek több mint a felét (kb. 55 %) együtt töltötték. Nézzük meg ezt évenkénti bontásban, hiszen úgy e pusztá számok többet is elárulnak. Az első, 1387. évi találkozásuktól 1388 február végéig lényegében együtt volt a királyi pár.²⁸ Majd április végén és május elején ismét, hogy aztán június közepétől az év végéig, kivéve augusztus végét és szeptember hónapot, együtt töltsék az időt.²⁹ 1389-ben Mária és Zsigmond együttlétét a tavasz eleji és kora őszi szerbiai hadjáratok szakították meg.³⁰ Lényegében ehhez az évhez hasonlóan zajlott a következő három év is: 1390-ben³¹ az őszi, 1391-ben³² az év eleji és az őszi, 1392-ben³³ a nyári szerbiai hadjárat miatt töltöttek külön pár hónapot. (Az év elején, 1392 február első hetében Kismartonban tartózkodott a királyi pár, ahol résztvettek Kanizsai István és Orsolya lakodalmán.)³⁴ A következő évben októberig szinte megszakítás nélkül (április végén, május első felében a király Budán és Nagyszombatban, míg a királyné Diósgyőrben és környékén tartózkodott, de Zsigmond május végén már Diósgyőrben volt, ahonnan közösen tértek vissza Budára) együtt voltak.³⁵ Novembertől viszont Zsigmond a következő év, 1394 februárjának végéig testvére, Vencel király ellenében intézte ügyeit Cseh- és Morvaországban.³⁶ A hazajövele utáni három hónapban, június elejéig ismét felesége mellett tartózkodott a király, azután egy boszniai hadjárat,³⁷ majd a török elleni védekezés szólította el felesége mellől.³⁸ Mivel a harcok áthúzódtak a következő évre is, így a házastársak csak április (?) végén találkoztak adataink szerint.³⁹ A kérdőjel kitételének oka az, hogy, mint azt forrásunk elárulja, Mária várandós volt halálakor, így a gyermek

²⁸ Itineraria I. 38–39., 58–59.

²⁹ Uo. I. 39–40., 59–61.

³⁰ Uo. I. 40–41., 61–62. A hadjáratra lásd ENGEL PÁL: A török-magyar háborúk első éve (1389–1392). (továbbiakban: ENGEL 2003a.) In: Uő.: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 2003. (továbbiakban: ENGEL 2003.) 557–558.

³¹ Itineraria I. 41–42., 62–64. A hadjáratra lásd ENGEL 2003a. 563–564.

³² Itineraria I. 42–43., 64–65. A hadjáratra lásd ENGEL 2003a. 565–566.

³³ Itineraria I. 43–44., 65–66. A hadjáratra lásd ENGEL 2003a. 567–568.

³⁴ Vö. Zsigmondkori Oklevéltár. I. (1387–1399) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1951. 2353. és 2376. sz.

³⁵ Itineraria I. 44–45., 67.

³⁶ MÁLYUSZ 1984. 48.

³⁷ ENGEL PÁL: A 14–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez. In: ENGEL 2003. 503.

³⁸ Itineraria I. 45., 68–69. A hadjáratra lásd JAKÓ ZSIGMOND: Három erdélyi vajda Zsigmond király korában. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS ÉVA–FÜGEDI ERIK–MAKSAY FERENC. Budapest, 1984. 202–203.

³⁹ Itineraria I. 45–46., 69–70.

forrásunk elárulja, Mária várandós volt halálakor, így a gyermek fogantatását mindenképpen az előző év őszére, telére tehetjük. Noha nem ismerjük a királyné tartózkodási helyét 1394 szeptembere és 1395 januárja között, mégis – mivel halálakor hetedik vagy nyolcadik hónapos várandós volt és így a fogantatásra legkésőbb októberben kerülhetett sor – megalapozott feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Mária 1394. szeptember 23-án még Diósgyőrben volt, így leghamarabb október elején találkozhatott férjével. E találkozásra minden bizonnyal Temesváron került sor, ahol Zsigmond 1394 őszén többször is megfordult.⁴⁰ A helyszín bizonyára jól megfeleltethető a királyi pár vendégül látására. Az előbbiekből jól látható tehát, hogy a királyi pár évente átlagban hat, de nem volt ritka, hogy nyolc hónapot is együtt töltött. Természetesen olyan év is előfordult, amikor – főleg a török hadjáratok miatt – ennél kevesebbet lehetek egymás társaságában. Jól megfigyelhető, hogy amikor a király külföldön, illetve hadjáraton volt, akkor Mária vagy Budán, vagy Diósgyőrben, illetve a Verőce megyei Verőcén várakozott párjára. Mindez viszont arra vall, hogy a Mária és Zsigmond közötti viszony az eddig feltételezettel szemben korántsem volt olyan rideg, hanem nagyon is megfelel a korban szokásos, királyi párról alkotott képnek, azaz Mária királynő valójában Zsigmond feleségévé, vérbeli királynévá vált.

A királyi pár viszonyának másik kritikus pontja, hogy kiszabadulása után Mária gyakorolt-e politikai hatalmat, avagy nem, illetve ennek megfelelően 1387 után királynőnek, avagy királynénak nevezhetjük? E kérdésre a korábbi kutatás azt a választ adta, hogy habár kezdetben a Zsigmond királytól adományt nyertek Máriával is kiállítottak maguknak ugyanarról levelet, de e kettős adománylevél-kieszközlési hullám 1388 közepétől egyre inkább ellaposodott és 1389-ben nagyjából meg is szűnt. Mindez tökéletesen egybevág az előbb, a királyi pár együtt-tartózkodásáról alkotott képünkkel: Mária, mint Zsigmond társa, királynéként élt. Természetesen 1389 után is gyakorolta igazgatási és adományozási jogkörét, csak hogy immáron nem a királyi, hanem a királynéi javak felett.⁴¹ Mária ugyanúgy létrehozta udvarát (*aula*), mint a király. Kérdés persze, hogy személyi összetételében látunk-e valami különbséget Zsigmond udvarához képest? Vessünk hát egy pillantást a királynéi udvar tisztségviselőire, jóllehet azt rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy a királynéi udvar fizikailag – legalábbis egy helyen tartózkodásuk idején – nem különült el a királytól. A tisztségek száma szempontjából azonban a két *aula* között jelentős különbségek találhatók: nem volt királynéi nádor, országbíró és természetesen nem voltak királynéi vajdák, bánok sem.

---

⁴⁰ Részletesen lásd C. TÓTH 2009. 451–452. (1. térkép)

⁴¹ MÁLYUSZ 1984. 28.

Mária királynénak 1387 és 1395 között öt bárói rangú⁴² tisztségviselője volt: tárnok-, lovász-, pohárnok-, asztalnok- és ajtónálló- vagy udvarmester.⁴³ Rangsorban ezek közül az első a tárnokmester, míg a második az udvar-, illetve más néven az ajtónállómesteri tisztség volt. E két méltóság a vizsgált időszakban a Bebek család territóriumává vált. Bebek György több mint harminc éven keresztül, 1359 óta töltötte be a tárnokmesteri funkciót (1390-ig). A fia, Imre szintén megkapta ezt a méltóságot: 1393 és 1395 között viselte a címet. Kettőjük között a másik ágból származó László töltötte be a hivatalt.⁴⁴ Hasonló helyzet alakult ki a másik tisztségnél is: itt az előbb említett László kezdett 1387-ben, majd őt követte testvére, Ferenc 1388-tól egészen Mária haláláig (helyettese Szini István volt). Közben, egy rövid ideig, Detre (1388) – a későbbi nádor –, illetve Imre tárnokmester (1395) is viselte a tisztséget.⁴⁵

A további három, tulajdonképpen egyenrangú tisztség közül kettő, az asztalnok- és a pohárnokmesterség szintén egy család kezében volt a vizsgált időszakban: az előbbi Korbáviai János, az utóbbi pedig az unokatestvére, Károly birtokában, mindketten 1387-től Mária királyné haláláig viselték méltóságukat.⁴⁶ A lovászmesterséget kezdetben Bélteki Oláh János (1389-ig), majd Tamási Henrik fia: János töltötte be.⁴⁷ A neveken végigtekintve az utolsó kettő kivételével mindegyik ismerős lehet. A Bebek hatalmi túlsúlya itt is, mint Zsigmond környezetében mindenhol, érvényesült, de a Korbáviai család tagjai is régóta viseltek különböző királyi tisztségeket. Oláh János előtt nyilván apjának, Szász moldvai vajdának a Lajos király udvarában tett szolgálatai révén nyílt meg az út a királyné udvarába: 1373-tól kimutathatóan Erzsébet királynéi udvarának ifja, akitől „megörökölte” őt leánya, Mária is.⁴⁸ 1385–1386-ban bátyjaival a szatmári,⁴⁹ majd lovászmestersége után, halála évében (1390) a székely ispáni méltóságot viselte testvéreivel együtt.⁵⁰ Az egyetlen új ember a társaságban Tamási János volt. Karrierjét e tisztsége indította el, s később királyi lovász- és asztalnokmester, végül pedig erdélyi vajda

---

⁴² Hasonlóképpen Borbála királynénak is 1419-es száműzetéséig; 1427 után azonban már csak egyszerű nemesek viselték a királynéi udvar tisztségeit. PÁLÓSFALVI TAMÁS: Borbála és a Cilleiek. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. TAKÁCS IMRE. Mainz, 2006. 296.

⁴³ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996. (továbbiakban: ENGEL 2006.) I. 54–61.

⁴⁴ Uo. I. 55.

⁴⁵ Uo. I. 60.

⁴⁶ Uo. I. 58–59.

⁴⁷ Uo. I. 57.

⁴⁸ Uo. II. 29.

⁴⁹ PITI FERENC–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524). Szerk. C. TÓTH NORBERT. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.) Nyíregyháza, 2010. 30.

⁵⁰ ENGEL 1996. I. 193.

lett.⁵¹ Nem tűnik alaptalannak az a feltételezés, hogy netán Zsigmond helyezte el őt a királynéi udvarban, mintegy felkészítendő a jövő nagy feladataira.

A bárói tisztségek mellett természetesen megtalálhatók az alacsonyabb rangú tisztségviselők is a királyné udvartartásában, ők Máriának a királynéi jogcímen kezén lévő birtokait irányították. A csepeli vagy nagyszigeti ispánja Hardi Besenyő Miklós,⁵² a királynéi (kecskeméti és alföldi) kunok bírása Serkei Dezső volt.⁵³ E kettő mellett rövid ideig, az 1389-es eladományozásig Mária rendelkezett a segesdi uradalom felett is.⁵⁴ A királynéi *honorhoz* tartozott mindezekén túl még jónéhány vár, illetve némelyikkel együtt a megye ispánsága is: Verőce megye a század folyamán végig a királyné kormányzása alatt állt, noha a korszakunkból ismert ispánjai (Kusalyi Jakcs András és Garai Miklós) nem mutathatóak ki Mária környezetében.⁵⁵ Diósgyőr vára élén 1390-től álltak a Bebek család tagjai, akik egyúttal Borsod megye ispánságát is viselték.⁵⁶ Hasonlóképpen együtt járt a munkácsi várnagysággal Bereg megye ispánsága.⁵⁷ A felsoroltakon kívül még két várat, illetve uradalmat kell megemlítenünk: az egyik, amely tulajdonképpen a királyné szempontjából a legfontosabb, Óbuda, illetve a másik a Somogy megyei Fejérvő vára, közös jellemzőjük, hogy egyiknek sem ismerjük a Mária által kinevezett várnagyát.⁵⁸ A királynéi *aula* tisztségeket nem viselő tagjait, azaz az udvari ifjakat és lovagokat Engel Pál többször idézett munkájában hiánytalanul összegyűjtötte, így itt most csak felsorolásukat adjuk: Álmosdi Csire János és László (1388), Gulácsi Kis Egyed⁵⁹ (1390), Nagyécsi Kontra Pál (1391) és Kazai Kakas János (1394) mint udvari ifjak, Alsólendvai Bánfi István, Nagymihályi János és Vezsenyi László (1391), Hardi Besenyő Miklós (1392) és Zeleméri László (1394) pedig mint királynéi udvari lovagok fordulnak elő.⁶⁰ A királyi és a királynéi *aula* közötti átjárhatóságra szolgáltató jó példát Pásztói János – a későbbi országbíró – személye, aki ugyan a királyi udvar lovagjaként szerepel 1377 és 1393 között,⁶¹ mégis 1391 és 1394 között

---

⁵¹ Uo. II. 239.

⁵² Uo. I. 123.

⁵³ Uo. I. 147.

⁵⁴ Uo. I. 174.

⁵⁵ Uo. I. 230.

⁵⁶ Uo. I. 119., 302.

⁵⁷ NEUMANN TIBOR: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299–1526. (A Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle Füzetek 3.) Nyíregyháza, 2006. 16.

⁵⁸ ENGEL 1996. I. 379., 311.

⁵⁹ Talán az ő felesége lehetett az az Egyed mester özvegye, aki 1390. okt. 25-én volt Mária oklevelének *relatora*. Itineraria I. 48.

⁶⁰ ENGEL 1996. I. 490–492. Itt most nincs módunk arra, hogy megvizsgáljuk azoknak a személyeknek a kapcsolati hálóját, akik Máriától részesültek adományban, noha minden bizonynyal eredményekkel kecsegtető vállalkozás lenne.

⁶¹ ENGEL 1996. II. 187.

a legtöbbször ő továbbította Mária oklevélkiállítási parancsait a kancellária felé.⁶² A királynéi udvar írásbeliségét, hasonlóképpen mint a királyit, Kani-zsai János esztergomi érsek felügyelte. A méltóság- és tisztségviselő személyek révén a királynéi udvarról megrajzolható kép nagy vonalaiban semmiképpen sem tér el a szokványos, így a már az Árpád-korra is jellemző helyzettől,⁶³ vagyis megállapítható, hogy a királynéi udvar tisztségviselői a király (jelen esetben inkább a Zsigmondot trónra emelő csoport) akaratából kerültek a posztjukra.⁶⁴

Következtetéseink levonása előtt még egy szempontot érdemes megvizsgálnunk a királynő/királyné kérdés kapcsán, mégpedig Mária ismert tartózkodási helyeinek térbeni és időbeni megoszlását.⁶⁵ (Jelen vizsgálatnál természetesen csak az 1387 júliusa utáni időpontokat vettem figyelembe.) A több tucat tartózkodási hely közül most csak arra a nyolc (Buda, Csepel-sziget/Szentmárton, Diósgyőr, Szikszó, Temesvár, Várad, Verőce és Visegrád) helysére figyelünk, ahol Mária huzamosabb ideig időzött. Az e nyolc településen eltöltött időt (számolásom szerinti 78 egységet) 100 százaléknak véve, a következő megoszlás látható. Mária Budán töltötte idejének felét, Diósgyőrben az ötödét, majd a csepeli uradalom következik 9 százalékkal, Temesvár 6, Verőce 4, Szikszó és Visegrád 3–3, végül Várad 2 százalékkal.⁶⁶ Másképpen kifejezve: Mária idejének háromötöd (63%) részében az ország közepén (*medium regni*), értve ez alatt Budát, északon Visegrádot, míg délen a Csepel-szigetet, míg a maradék (37%) részében „vidéken” tartózkodott. Ez utóbbi idejének felében Diósgyőrött találjuk, de jelentősnek mondható Temesvár (17%), illetve Verőce (14%) részesedése is. A diósgyőri és verőcei időzések esetében jól megfigyelhető, hogy a két település váltja egymást Mária úticéljai között. Mindezek mellett az is jól látszik, hogy amíg Mária királyné meglehetősen gyakran kereste fel a királynéi *honorjához* tartozó Budához közeli (Csepel), illetve távolabbi birtokait (Diósgyőr és környéke, Verőce), ugyanakkor feltűnően kevés alkalommal látogatta meg a többi birtokát (egyszer-egyszer járt Segesden, a Bereg megyei Várin, illetve Vizsolyon). Sőt, ami a legmeglepőbb, az egyik legfontosabb királynéi birtokon, mondhatni a birtokok központjában,

---

⁶² Itineraria I. 49.

⁶³ ZSOLDOS ATTILA: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest, 2005. (továbbiakban: ZSOLDOS 2005.) 100–106.

⁶⁴ Vö. a királyné egyes méltóságviselőinek pályájával. ENGEL PÁL: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.) Budapest, 1977. passim.

⁶⁵ A számolást úgy végeztem, hogy az egy adott hónapon belüli helységleltét, függetlenül annak számától, egynek vettem. Noha e módszerrel az adott helyen töltött hónapok vagy napok számát nem lehet pontosan kiszámolni, ellenben az adott helyen történt tartózkodások számát viszonylag pontosan megadja és statisztikai számításokra is alkalmas.

⁶⁶ Vö. Itineraria I. 50–53.

Óbudán is mindössze egyetlenegy alkalommal tudjuk kimutatni. Mindezeket túl, okleveles forrásokkal adatolhatóan egyszer sem járt a „királynék városában”, Veszprémben. Ez persze annak fényében korántsem meglepő, hogy a királynéi kancellár az esztergomi érsek, Kanizsai János volt. Az előbbieket összevetve az Árpád-kor királynéinak országon belüli mozgásával,⁶⁷ azt látjuk, hogy jelzés értékű elmozdulás történt a királyné tartózkodási helyeinek térbeli megoszlásában: kevesebbszer időzött a központban és többször utazott el. Ez másik oldalról látszik alátámasztani a dolgozatunkban már kifejtett nézetünket, mely szerint a királyi pár, ha csak tehette, együtt töltötte napjait.

Végősoron azt mondhatjuk, hogy Mária királynő „királynésága” aktivitásban valahol középen áll az Árpád-kori királynék, illetve Mátyás feleségének, Beatrixnak a gyakorlata között. Míg az előbbiekről ismereteink szerint inkább „otthon” tartózkodtak, addig az utóbbi szinte állandóan, hadjáratai idején is férje mellett volt.⁶⁸

Mindezek alapján, úgy gondolom, nem kell és nem érdemes elvitatnunk az igazságot Monaci Lőrincről. A Kis Károly budai bevonulása utáni események előadásakor a szerző Máriának a trónkövetelő szavaira adott választát így verselte meg:

„Vissza nem utasítom – mond – édes atyám koronáját,
A mely joggal enyém. Engedjete el Magyarország
Földéről, hogy számkivetetten menjek Uramhoz.”⁶⁹

---

⁶⁷ ZSOLDOS 2005. 92.

⁶⁸ HORVÁTH 2008. 59.; Itineraria II. 46.

⁶⁹ Monaci Lőrincz krónikája Kis Károlyról. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta MÁRKI SÁNDOR. In: Középkori krónikások. X. Szerk. GOMBOS FERENCZ ALBIN. Budapest, 1910. 146. (296–298. skk.) Vö. SÜTTŐ 2003. 108. oldalán leírt ezzel ellentétes állásponttal.

NORBERT C. TÓTH

From ruling queen to royal consort The relationship between Mary of Anjou and Sigismund of Luxemburg in the written sources

Despite the silence of the narrative sources, the relationship between Sigismund of Luxemburg, King of Hungary (1387–1437) and his wife, Queen Mary of Anjou (1382–1395) has hitherto been depicted by the historical literature in utterly negative terms. The present paper attempts to moderate this traditional view. Basing on the itinerary of the royal couple and on the fact that Sigismund had Queen Mary buried at Várad, the author of this study has come to the conclusion that this negative picture is probably false.

Although, due to the lack of written sources, it is impossible to prove that the king and his queen were in love with each other, but it is a fact that, with the exception of military campaigns, they spent most of their time together. During the campaigns Mary waited for her husband either at Diósgyőr or at Verőce, both belonging to the queen's *honor*. It can thus safely be stated that in the written sources it is not possible to find the traces of dislike and hatred, which has so far been supposed by scholars to have characterised the relationship between the king and the queen.

NEUMANN TIBOR

A Szapolyaiak erdélyi ága – a Mikeszászai Horvát család*

A Küüllő és Fehér megyékben a XIV. század második felétől egészen XVII. századi kihalásukig tekintélyes birtokokkal rendelkező Horvát család eredetileg azért keltette fel a figyelmet, mert a család vagyonának megalapozója, Pál, midőn az 1470-es években először tűnik fel az erdélyi forrásokban, a Szapolyai Horvát nevet viselte, ami alapján joggal gondolhatnánk, hogy rokonságban állt a későbbi királyi családdal.¹ A Szapolyaiak királyi ágának származását mindmáig sűrű homály fedi: nem tudjuk, ki volt a két nádor, Szapolyai Imre (1486–1487) és István (1492–1499) apja, illetve I. János király (1526–1540) nagyapja, a Pozsega megyei Tiszovcon kastélyt építő Szapolyai László, és azt sem, elődei miféle tisztségére tekintettel nevezték Vajdafinak.² E sorok írója emiatt határozta el, hogy úgy tesz kísérletet e homály eloszlatására, hogy belekapaszkodik minden, a Szapolyaiak származására utaló, még ha csak oly bizonytalan fogódzóba.³ Kétségtelenül ezek sorába tartozik a Pozsega megyéből az ország különböző vidékeire elszármazó Szapolyai családok felkutatása is. A Mikeszászai Horvátok történetének vizsgálata ráadásul azért is érdekesnek ígérkezett, mivel a szakirodalom szerint a mohácsi csata évében bárói tisztséget elnyerő Vingárti, továbbá az Erdélyben ugyancsak jelentős szerzeményekkel büszkélkedő Ádámosi Horvátok egyaránt e családból ágaztak ki.⁴ Dolgozatomban előbb e genealógiai

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO 00325/11/2. sz.) támogatta.

¹ Pál Szapolyai Horvátként ismereteim szerint négyszer fordul elő. 1473–1474: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (továbbiakban: DF) 292647.; 1474: MOL, Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: DL) 29838. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Hrsg. von F. ZIMMERMANN–C. WERNER–G. GÜNDISCH. Köln, 1892–1991. (továbbiakban: Urkb.) VII. 29–30.; 1478: DL 26429. Uo. VII. 168–169.; 1482: DL 14127.

² A kérdés legutóbbi összefoglalását I. KUBINYI ANDRÁS: A Szapolyaik és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. (Studia Miskolcinsensia 5.) Szerk. BESSENYEI JÓZSEF–HORVÁTH ZITA–TÓTH PÉTER. Miskolc, 2004. (továbbiakban: KUBINYI 2004.) 227–265., különösen: 228–234.

³ Vö. NEUMANN TIBOR: Péter püspök és rokonsága. (Az első Szapolyaiak) In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXVII. Szerk. MAKK FERENC–PITI FERENC. Szeged, 2007. (továbbiakban: NEUMANN 2007.) 59–69.

⁴ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Budapest, 1890–1913. (továbbiakban: CSÁNKI) V. 936. (A Mikeszászai és Adámosi Horvátok azonosítása); A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Szerk. JAKÓ ZSIGMOND. Budapest, 1990. (továbbiakban: Kolozsm.) II. 923. (a három család azonosítása); ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. In: Uő.: Középkori magyar adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. (továbbiakban: Genealógia) „Horvát (mikeszászai, szebeni, adámosi, vingárti)” című tábla.

megállapítások kritikáját végzem el, majd röviden ismertetem a Mikeszászai Horvátok középkori történetét.

A Vingárti Horvát család

A családalapító Mikeszászai Horvát Pál fiát, Jánost Vingárti Horvát Jánessal egy személynek tekintő elképzelés (mely kizárólag a család- és a keresztnév azonosságán alapul) bizonyosan téves, hiszen egy 1513. évi oklevélben mindketten szerepelnek a felsorolt királyi emberek között.⁵ Ha ezt azonban véletlen tévedésnek gondolnánk, még egy bizonyítékot is említhetünk. Horvát Pálnak két János nevű fia is volt: az első 1477–1480 között, gyermekként hunyt el,⁶ a második azonban valamikor 1480–1485 között született és még 1519-ben is életben volt.⁷ Ezzel szemben Vingárti Horvát János 1517-ben már nem volt az élők sorában,⁸ ami eleve kizárja a két személy azonosságát. De ugyanerre az eredményre jutunk, ha az utóbbinak a vingárti kastély és uradalom megszerzése előtt használt nemesi előnevét vizsgáljuk meg. Az ugyanis nem a mikeszászai, hanem a *razwai/razwyai/razwayai* volt.⁹ Ilyen nevű erdélyi, illetve magyarországi település nem ismert – a névalak „rácvajai” feloldása¹⁰ sem igazolható. Minthogy János 1503-ben, amikor Mátyás király (1458–1490) rokonsága, a Vingárti Gerébek kihaltak, az ő szolgálatukban állt mint vingárti várnagy,¹¹ egyelőre jogosnak tűnik az a feltételezés, hogy Horvát János a Délvidéken kiterjedt uradalmakkal rendelkező Geréb testvérek kíséretében érkezett Erdélybe. A családi vagyont megalapozó, 1509-ben a lippai és solymosi várnagyságot viselő János¹² fia, Gáspár az 1520-as években a királyi udvarba került palotásként, ahol II. Lajos (1516–1526) 1526-ban asztalnokmesterré, majd I. Ferdinánd (1526–1564) egy évvel később kamarásmesterré (főkamarássá) nevezte ki.¹³ A család valóban horvátországi, és nem szlavóniai vagy Pozsega megyei eredetére utalhat Gáspár 1524-ben megnevezett közeli rokonának (*frater*), *Thohowyczai* Ambrovith

---

⁵ 1513: DL 30537.

⁶ Vö. 1477: DF 245021. Urkb. VII. 136–137. Kolozsm. I. 2222. Urkb. VII. 137.; 1480: DL 27716.

⁷ Vö. 1480: DL 27716.; 1485: Kolozsm. II. 2532.; 1519: DL 29971.

⁸ 1517: DL 26535. 1516-ban még élt: DL 29385.

⁹ Pl. 1503/1519: DF 253773.; 1505: DL 26487.; 1508: DL 32569., DL 37839.; 1509: DL 26508.; 1512: DL 106083. 111–115., 126., stb.

¹⁰ A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. Szerk. BARABÁS SAMU. Budapest, 1895. (továbbiakban: Teleki) II. 313.

¹¹ 1503: DF 277676. (Az oklevél ismeretét W. Kovács Andrásnak köszönöm.); 1519: DF 253773.; 1520: DF 277757.

¹² 1509: Teleki II. 313.

¹³ FÖGEL JÓZSEF: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Budapest, 1917. 55.; FALLENBÜCHL ZOLTÁN: Magyarország főméltóságai. Budapest, 1988. 83.

Gáspárnak a neve, akinek ekkoriban igyekezett megszerezni a szatmári főesperességet.¹⁴

Az Ádámosi Horvát család

Hasonló névbeli egyezés vezetett Mikeszászai Horvát Pál legidősebb fiának, Gáspárnak Ádámosi Horvát Gáspárral való azonosításához.¹⁵ Utóbbiról először (egyelőre előnév nélkül) 1492-ben hallunk, amikor a Vingárti Geréb testvérek familiárisaként tűnik fel.¹⁶ Mikor 1495-ben uraitól Közép-Szolnok megyei birtokadományban részesült, azt olvashatjuk, hogy a horvátországi Vegliából (ma Krk) származott.¹⁷ A Gerébek kihalásáig szolgálatukban maradt: 1498-ban Geréb László erdélyi püspököt szolgálva a püspökség provizora,¹⁸ három évvel később pedig az akkor már a kalocsai érsekséget viselő László fogarasi várnagya.¹⁹ Ez alapján joggal merül fel, hogy Erdélybe költözését ő is a Geréb családnak köszönhette. Előnevét az első, Ürögdi Patócsi Margittal kötött házasságával szerzett ádámosi (Küküllő megye) birtokrészéről vehette.²⁰ Az első birtokszerzeményt számtalan további követte. Növekvő gazdagságát jól példázza második házassága is: a századfordulón az előkelő Szamosfalvi Mikolák közül választott magának feleséget, és később leányát is e család egyik sarjához adta nőül.²¹ Egy alkalommal „Horvátispánnak” nevezték, ami valamely (számunkra egyelőre ismeretlen) alispáni, de Erdélyről lévén szó, inkább ispáni tisztségére utalhat.²²

Gáspár, úgy tűnik, megélte a mohácsi csata évét.²³ Ez azonban korántsem mondható el Horvát Pál hasonló nevű fiáról, akiről utoljára 1501-ben

---

¹⁴ 1524: DL 82636.; 1525: DL 32604. Egy Ambroviht Gáspár nevű nemes (nem kizárt, hogy Vingárti Horvát Gáspár szatmári főesperesnek jelölt rokona) később valóban beházasodott a Mikeszászai Horvátok közé, I. MOL P 565. (Radák cs.) 1. csomó, Időrendi sorozat 1549. Később, mikor e Gáspár özvegyét említik, egyszerűen Horvát Gáspárnak nevezik: uo. Időrendi sorozat 1577.

¹⁵ Lásd a 4. jegyzetet.

¹⁶ 1492: DL 30053.

¹⁷ 1495: DL 27981.

¹⁸ 1498: DL 27090.

¹⁹ 1501: DL 21049.; 1502: DL 21118. Várnagysága korábbra nyúlik vissza: 1504-ben egy öt évvel korábbi hatalmaskodás kapcsán nevezik meg két fogarasi alvárnagyát, róla pedig mint egykori fogarasi várnagyról tesznek említést. DL 32558.

²⁰ CSÁNKI V. 951. Ismereteim szerint először 1495-ben viseli az ádámosi előnevet: DL 30937., DF 275379. 1497-ben említik feleségét, Patócsi Albert leányát, Margitot: DL 29888.

²¹ 1505: Kolozsm. II. 3347.; 1519: Uo. 3721.; 1521: Uo. 3826–3827.; 1522: Uo. 3841–3842.; 1524: Uo. 4025., stb.

²² 1518: Kolozsm. II. 3661–3662. Vö. CSÁNKI V. 500.

²³ Az általam ismert utolsó adat rá vonatkozóan 1525-ből való: W. KOVÁCS ANDRÁS–VALENTIN ANTAL: A Wass család cegei levéltára. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) Kolozsvár, 2006. 646. sz. Az 1540-ben szereplő Ádámosi Horvát János bizonyára Gáspár fia volt: uo. 665. sz.

hallunk: halála ez után következett be, bizonyosan 1511 előtt, amikortól nevét már nem sorolják fel a néhai Pál életben lévő fiai között.²⁴ A két Gáspár és a két János közötti különbségre az is egyértelmű bizonyítékul szolgál, hogy sem az Ádámosi, sem a Vingárti Horvát család tagjai nem tűnnek fel a Mikeszázaiak birtokügyeiben, és a három család kezén lévő birtokok még csak részben sem fedték egymást.

Szapolyai Horvát Pál élete

Pál az 1470-es évek elején tűnik fel az erdélyi forrásokban, Monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajda (1467–1472)²⁵ familiárisaként. Korábbi karrierje egyelőre ismeretlen, annak ellenére, hogy a korszakból több Horvát Pált is ismerünk. E névre hallgatott 1458–1459-ben a diósgyőri, 1461-ben a visegrádi, 1465-ben pedig a trencsényi várnagy, illetve várkapitány.²⁶ Mivel mind a három esetben királyi várak tisztségviselőiről van szó, egyáltalán nem kizárt, hogy a három személy mögött valójában ugyanazt a nemest feltételezhetjük. Az azonban, hogy Szapolyai Horvát Pál azonosítható-e vele, egyelőre bizonytalan.

Az előneve alapján Pozsega megyéből származó nemes 1473-ban Csupor Miklós Torda megyei geryeszegi kastélyának volt a várnagya.²⁷ Az uradalmat Csupor az 1467-es erdélyi lázadás után kapta adományba Mátyás királytól.²⁸ Minthogy a Szlavóniából származó vajda korábban nem rendelkezett erdélyi birtokokkal, valószínű, hogy Pál is 1467-ben, vagy az azt követő esztendőkből érkezett Erdélybe. Bizonyára nem csak a geryeszegi uradalmat, hanem ura más erdélyi birtokait is ő igazgatta.²⁹

---

²⁴ 1501: DL 30955.; 1511: DL 59993.

²⁵ 1473 januárjában Csuport már egykori vajdának írják: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk. VARJÚ ELEMÉR–IVÁNYI BÉLA. Budapest, 1908–1928. (továbbiakban: Bánffy) II. 152. Ennek ellenére Csupor saját oklevelében még 1473 júliusában is erdélyi vajdának és székelyispánnak nevezi magát: DF 233211. Úgy tűnik ez alapján, hogy haláláig viselte a címet, de a tisztséget már nem töltötte be. Vö. 1473. tavaszi oklevelének *intitulatio*jával: DF 292647.

²⁶ Az adatokra I. HORVÁTH RICHÁRD: Váradattár. Kézirat, passim. (Köszönöm a szerzőnek, hogy használhattam adattárát). Illetve: 1459: DF 213818. IVÁNYI BÉLA: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. Budapest, 1910. 1121. sz.

²⁷ 1473. okt. 4. Geryeszeg: DF 247354. Urkb. VI. 560.

²⁸ Teleki II. 93–94., 132–135. Csupor 1467. évi erdélyi szerepére és birtokszerzéseire I. NÓGRÁDY ÁRPÁD: A lázadás ára. Erdélyi Múzeum 67 (2005/3–4.) (továbbiakban: NÓGRÁDY 2005.) 135.; Uő.: Mennyit ér a kegyelemlevél? In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) Szerk. NEUMANN TIBOR–RÁCZ GYÖRGY. Budapest–Piliscsaba, 2009. 238–239.

²⁹ Fentebb idézett, 1473. okt. 4-i levelében utasítást ad egy Besztercén élő személynek, aki eladta „Csupor úr” szénáját és más dolgait: DF 247354. Urkb. VI. 560. Az adat nyilván Csupor besztercei, Mátyástól adományul kapott házára vonatkozik, erre I. TELEKI JÓZSEF: Hunyadiak kora Magyarországon. XI. Pest, 1855. 533–534.

Pál első erdélyi szerzeményeihez éppen ura jóvoltából jutott hozzá: Csupor 1473 húsvéthétfőjén Budán adománylevelet bocsátott ki familiárisa részére a Küküllő megyei szép- és oláhmezei részbirtokairól.³⁰ A báró 1474 eleji, Sziléziában bekövetkezett halála után a geryeszegi uradalom visszaszállt a királyra, aki átadta unokatestvérének, Szilágyi Jusztinának.³¹ Pál talán az átadás-átvétellel összefüggésben járt ismét Budán 1474 októberében, amikor az uralkodó megerősítette Csupor magánadományát.³²

Talán meglepőnek tűnik, hogy Horvát Pál ezt követően nem értékesítette a két birtokrészt, és úgy döntött, hogy a szülőföldjére való hazatérés helyett Erdélyben marad. Ennek oka az ekkorra már megkötött, igen előnyös házasságában rejlik: egy dúsgazdag szebeni kereskedő, Martin Remser özvegyét, Brigittát vette nőül. Pál Szebenbe költözött, ahol átvette Remser ingatlanjait, és bizonyára vállalkozásait is.³³ E házassággal egyszersmind részesült hitvesének – Enyedi vagy Szentjánoshegyi Szász János egykori ítélőmester, szebeni és szászsebesi királybíró³⁴ leányának – Fehér megyei birtokaiból (Szentjánoshegye és Újfalu).³⁵ Lakhelyét a szebeni főtéren álló házában rendezte be.³⁶ A forrásokban ezt

³⁰ 1473. ápr. 19. Buda: DF 292647. Csupor halála után, 1474. jan. 28-án Pál iktatóparancsot szerzett Kolozsváron az erdélyi vajdától, majd febr. 21-én az iktatásról oklevelet az erdélyi káptalantól: I. uo.

³¹ 1478: Teleki II. 132–135., 137–138. Jusztina Szilágyi Osvát leánya volt (1514: Teleki II. 323.), vö. Genealógia „Szilágyi (horogszegi)” tábla.

³² 1474. okt. 19. Buda: DF 292647. Az erre következő iktatás: DL 29838. Későbbi itteni birtoklására I. 1476: DL 27700. Urkb. VII. 83.; 1477: DL 27704. Urkb. VII. 131. Lásd továbbá a 42. jegyzetet.

³³ Erre utalhat talán az az 1477. nov.–1482. márc./ápr. közöttre keltezhető oklevél, amely családnév nélkül „Pál felesége” irányában fennálló, kereskedelemmel kapcsolatos adósságokat említ: Urkb. VII. 157. Remserről az 1458 és 1466 közötti időkből rendelkezünk adatokkal, 1462–63-ban és 1466-ban szebeni esküdt: Urkb. VI. 20., 114–115., 123., 140., 235. 1472-ben már néhai: uo. VI. 526.

³⁴ Enyedi vagy Szentjánoshegyi Szász János mester ifjúkorában Bécsbe járt egyetemre, 1433-ban elkísérte Zsigmondot a császárkoronázásra, legkésőbb ekkortól kancelláriai jegyző, 1439-ben *protonotarius*. Zsigmond nemesítette meg és adományozott neki Fehér megyei birtokokat. BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. (továbbiakban: BÓNIS 1971.) 150. (A szerző szerint ő a kancelláriai tisztviselő új típusának, a magyarországi polgárnak az első képviselője.) Egy 1439. évi oklevél szerint szászsebesi királybíró (Urkb. V. 44.), 1446–47-ben szebeni királybíró (uo. 175., 185.), viszont 1447-ben mint Szebenben lakó szászsebesi királybíró tűnik fel (uo. 209.). 1457-ig bizonyosan szászsebesi királybíró marad (uo. 279., 283., 285., 349–350., 363.), közben 1453-ban és 1457-ben Szebeni Szász János néven a magyar kancellária *protonotarius*a (uo. 401–402., 561.).

³⁵ Pált 1486-ban Újfalun (Neudorf) birtokosaként említik: Urkb. VII. 442–443. Vö. 1499: DL 29341. A birtok Brigitta, valamint testvére, Szász Ferenc leszármazottai között öröklődött, I. 1545: Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. (Erdélyi történelmi adatok VIII. 1.) Mutatókkal és jegyzetekkel reszesztákban közzéteszi BOGDÁNDI ZSOLT–GÁLFI EMŐKE. Kolozsvár, 2006. (továbbiakban: Erdélyi kápt.) 177. sz.; 1578: uo. 248. sz.; 1592: uo. 889. sz. Vö. 1530, 1539: MOL P 565. (Radák cs.) I. csomó, Időrendi sorozat 1530., 1539.

követően rendszerint Szebeni előnévvel jelenik meg.³⁷ Az 1473–1478 között keletkezett, első részletes szebeni adóösszeírás szerint ő volt a kormányzatban kulcsfontosságú város leggazdagabb polgára a rá kirótt három márka ezüst vagyónadóval.³⁸ Aligha kétséges, hogy egy ilyen, mondhatni a „jöttment” nemes és a szebeni gazdag polgárözvegy közötti házasságkötésre csak Csupor vajda közbenjárására, de sokkal inkább nyomására kerülhetett sor: nem tartom kizártnak azt, jóllehet bizonyítani sem lehet, hogy Pál szebeni feltűnése összefüggésben áll az 1467. évi erdélyi lázadás leverése utáni megtorlással, amely, mint közismert, nem került el Szebent: a városban végrehajtott kivégzések³⁹ alatt akár Remser is életét veszíthette, vagyont pedig Csupor lefoglalhatta, majd fizetés gyanánt familiárisa, Pál kezére adhatta. Mindenesetre a szebeni polgárjog ellenére Horvát nem vetette le jellegzetesen nemesi szemléletmódját: valószínűleg már Csupor halála után, talán szintén a gernyeszegei elszámolás idején a királytól kieszközölt egy kiváltságlevelet, amely adómentessé tette valamennyi szebeni ingatlanját (több házat, egy fürdőt és egy majorságot). A szebeniek ezt azonban igen sérelmesnek tartották, és 1475 elején egészen Morvaországig utaztak, hogy elpanaszolják az uralkodónak: Pál nem hajlandó osztozni a polgárság közterheiben.⁴⁰ Igazuk volt: az adóösszeírásokban felsorolt ingatlanjai mellett sohasem szerepel a „fizetett” (*solvit*) kitétel.⁴¹

A vagyonosság jelei abban is megmutatkoztak, hogy a helyi nemesi társadalomban tőkeerős hitelezőként léphetett fel, és így jelentős birtokvagyonra tett szert. Az 1470-es, 1480-as években kisebb zálogos és vásárolt jószágokat szerzett Fehér, Küküllő és Doboka megyék területén.⁴² Első igazán jelentős

---

³⁶ 1485. febr. 27. „*in domo habitationis meae in circulo maiori dictae civitatis Cibiniensis habita*”. Urkb. VII. 385–386. Az oklevél csak XVIII. századi másolatban található meg: DF 245062.

³⁷ Először 1476-ban: DL 27700. Urkb. VII. 83.

³⁸ GUSTAV GÜNDISCH: Die Oberschicht Hermannstadts im Mittelalter. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 4 (1981) 17. – A szerző abban azonban téved, hogy Horvát Pált „Horwath alias Remser” néven említi, illetve, hogy vagyont apjától örökölte. Mindez majd a következő évszázad elején Pál mostohafiára lesz igaz, l. alább. A forrást l. Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven. I. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. Hermannstadt, 1880. (továbbiakban: Quellen) 28–37.

³⁹ Lásd NÓGRÁDY 2005. 132–133. (A város főterén a szebeni királybíró mellett lefejezték a Bonfininél név nélkül említett szebeni bírót is. Köszönöm a szerzőnek, hogy felhívta a figyelmemet erre a szempontra.)

⁴⁰ 1475. márc. 30. Brno: Urkb. VII. 37–38.

⁴¹ Vö. 1478–1480: Quellen 50., 72., 75.; 1481–1485: uo. 102., 106., 108–109.; 1485–1486: uo. 116.; 1494: uo. 155. Örököse sem fizetett adót: 1500: uo. 259.; 1508: uo. 553.; 1500. k.: uo. 588.

⁴² Fehér megye: 1) Péterfalva birtok és a ravaszi rész. 1477-ben Veresmarti Jánostól vette zálogba 150 Ft-ért: DF 245021. Urkb. VII. 136–137. A birtoklás nem volt zavartalan: 1478: Urkb. VII. 186–187. Végül 1485-ben 190 Ft-ért megváltották tőle e jogokat. A 40 Ft többletet az ekkor szintén átadott répási rész jelenthette. Urkb. VII. 385–386. Vö. még 1485: Kolozsm. II. 2550. 2) Hortobágyfalva teljes birtok. 1478-ban vásárlás címén kívánt bekerülni

befektetése azonban családja későbbi névadó településéhez, Mikeszászához köthető. A Küküllő megyei település és négy faluból álló uradalma a Gúti Ország család egyik (a Kolozsvári családba beházasodott) ágáé volt.⁴³ Ennek utolsó tagja, Sebestyén 1477-ben 27 mikeszászai pusztá jobbágytelket és egyéb haszonvételeket bocsátott zálogba Pálnak és családjának 400, illetve a tartozékok közül Lodormány és Tótfalu egész birtokokat 300 aranyforintért.⁴⁴ Három évvel később, egy újabb zálogosítás során Mikeszászán 36 népes és pusztá jobbágytelket, továbbá a teljes Tótfalu, Lodormány, Bükkös és Keszler birtokokat kötötte le Pálnak, immáron 4000 aranyforintos értékben – kérdés persze, hogy Pál valóban kifizetett-e ekkora összeget, vagy az inkább csak papíron létezett.⁴⁵ Végül 1485-ben Sebestyén tíz népes mikeszászai jobbágytelket örökbe is Pálnak adományozott.⁴⁶ Ez utóbbi bevallásban két érdekesség is felkelti a figyelmünket: egyfelől a telkek meghatározásánál említik Pál Mikeszászán felépült kastélyát (*castelli prefati Pauli Horwath in facie dicte possessionis Mykezaz erecti seu constructi*), ami jól mutatja azt az érdekességet, hogy hamar, talán már az első zálogosítások idején eldönthette: Mikeszásza lesz a rezidenciája.⁴⁷ Másfelől Sebestyén azt is megjegyezte, hogy az adományozásra részben a nagybátyjának, Ország Mihály nádornak (†1484) Pál által tett szolgálatok miatt került sor, ami vélhetően Pál karrierjének korai, egyelőre ismeretlen szakaszára világít rá.⁴⁸

---

a Vízaknai család birtokába: DL 26429. Urkb. VII. 168–169. Halála után családja kétszer is megpróbálkozott az iktatással: 1497: DL 30942.; 1501: DL 30955. Küküllő megye: 1) 1477-ben a Csányiaktól hosszúaszói és hosszúpataki részeket vett zálogba 100 Ft-ért: Kolozsm. I. 2226. Urkb. VII. 93. 2) Szászszépmező és Oláhszépmező (ahol, mint láttuk, Csupor Miklós adományából már voltak birtokrészei). 1492-ben Illyei Dienessi Dénes 12 Ft-ért eladta az előbbi birtokban lévő részét Pálnak, Remser Pálnak és Szászsebesi Szász Ferencnek: Kolozsm. II. 2802. Utóbbi két személy Pál mostohafia (l. alább) és sógora. 1496-ban pedig a Vajdaszentiváni Székely család adja el a két birtokban lévő részeit Pálnak 28 Ft-ért: Kolozsm. II. 2983. Doboka megye: Sárvár fele. 1485-ben veszi zálogba 50 (helyesen talán 40) Ft-ért a Sárvári családtól (Kolozsm. II. 2532.), amely jószágot tulajdonosa 1488-ban a korábbi 40 után már 51 Ft-tal terhelte meg: Kolozsm. II. 2667. Még ugyanebben az évben Pál a fél falut továbbzálogosítja 51 Ft-ért: Kolozsm. II. 2672. Vö. CSANKI V. passim.

⁴³ Genealógia „Gútkeled nem 6. Farkas ága 2. tábla: Ország (gúti)” tábla.

⁴⁴ 1477. ápr. 11.: Kolozsm. I. 2221–2223. Az iktatás: DL 27707. Urkb. VII. 167.

⁴⁵ 1480. aug. 10.: DL 27715–27716. Urkb. VII. 246–247. Kolozsm. I. 2305. Az iktatás: DL 27717–27718. Urkb. VII. 247.

⁴⁶ 1485. júl. 5.: DL 67247. Urkb. VII. 393. Az iktatás, amely nem magánadományra, hanem vásárlásra hivatkozik: 1486. nov. 20. DL 29861. Urkb. VII. 464.

⁴⁷ Már egy 1482. évi oklevélben Mikeszászai Horvát Pálként jelenik meg (Kolozsm. I. 2357.), de az előnév csak 1486 után válik rendszeressé, kiszorítva a szebeni jelzőt. Ugyanerre utal az is, hogy 1482-ben Ország Sebestyén eltiltotta Horvátot, hogy a tőle zálogba vett birtokokon halastavakat létesítsen: Kolozsm. I. 2415.

⁴⁸ Nem kizárt, hogy a fent idézett diósgyőri, visegrádi és trencsényi vámagyságra vagy ezek közül egyre kell gondolnunk, de egyelőre nem tudjuk bizonyítani, hogy a három királyi vár közül bármelyik a megadott időpontokban Ország Mihály nádor kezén volt.

A szebeni polgár és mikeszászaik kastélybirtokos ugyanis ekkor már legalább hat éve a Belső-Szolnok megyei Bálványos vár élén állt várnagyként (tisztségviselésének említései 1479–1487 között ismertek), ott ugyanakkor nem Ország Mihály nádort, hanem Mátyás király diplomatáját, majd kancellárját, Filipec János váradi püspököt (1476–1490) szolgálta.⁴⁹ A tisztség az állandó igazgatási teendők mellett, (amelyben Pált két alvárnagy is segítette),⁵⁰ természetesen katonai feladatokat is rótt viselőjére. Pál és várnagytársa 1479-ben részt vett a kenyérmezei csatában, ahol állítólag mindketten meg is sérültek.⁵¹ 1486 őszén pedig, mikor az uralkodóval megerősítette Ország Sebestyén és a Losonci Dezsőfiak alább ismertetendő bevallásait, az alsó-ausztriai Eggenburgban hadakozott Mátyás király seregében.⁵²

Pál másik jelentős birtokszerzésére az 1480-as években, bálványosi várnagysága idején tett kísérletet. Itt ismerkedett össze az 1467. évi erdélyi lázadásban való részvétele miatt elszegényedett egykori bárói család, a Losonci Dezsőfiak egyik tagjával, Mihállyal,⁵³ akitől 1485-ben zálogba vette 200 aranyforintért a Belső-Szolnok megyei Szentmargitán lévő részét.⁵⁴ Alig három hónappal később ugyanez a Dezsőfi, hangsúlyozva, hogy szükségében Páltól mennyi baráti segítséget kapott, az időnként mezővárosként emlegetett birtok harmadát örökbe is neki adományozta.⁵⁵ Pál mindent megtett a teljes település megszerzésért: 1487-ben úgy tűnt, sikerrel is jár, amikor vásárlás címén bevezetését kérte a teljes Szentmargitába. Nádasi Ongor János erdélyi vajda özvegye és fiai (akik királyi adomány címén jelentették be igényüket) azonban ellentmondással éltek,⁵⁶ amivel igen hosszú per vette kezdetét. Pál a következő évben Bécsbe utazott, ahol megerősítette az adásvételt az uralko-

---

⁴⁹ Várnagyi említései: 1479. nov. 25., dec. 7.: DL 62912. (várnagytársa ekkor Vánca János) Urkb. VII. 221.; 1480. szept. 13.: DL 27716.; 1485. máj. 18.: DL 62923. (két alvárnagyát említik); 1487. szept. 10.: DL 67249. Arra, hogy a bálványosi vár ura a váradi püspök volt, l. HEGYI GÉZA: Bálványosvár és a nagypolitika (1456–1463). A Várdai és a losonci Dezsőfi család küzdelme a bálványosi uradalomért. Erdélyi Múzeum 67 (2005/3–4) 128–129. HORVÁTH RICHÁRD: Ismeretlen források Gyügye község és Bálványos vár középkori történetéhez. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 42 (2007/3) 295–303. Illetve pl. 1485: DL 62921. (Köszönöm Hegyi Géának, hogy adatait megosztotta velem.)

⁵⁰ 1485: DL 62923.

⁵¹ Legalábbis erre hivatkozva kértek perújrafelvételt: DL 62912.

⁵² Az oklevél szerint Pál az eggenburgi ostromtáborban személyesen jelent meg a király előtt: DL 67247. Urkb. VII. 462. Az iktatás: DF 244495.

⁵³ A család elszegényedésére l. NÓGRÁDY 2005. 133.

⁵⁴ 1485. jún. 22.: Kolozsm. II. 2530. A településre vonatkozó adatokat l. KÁDÁR JÓZSEF: Solnok-Doboka vármegye monographiája. VI. A vármegye községeinek részletes története (Sajgó-Tótfalu). Dés, 1901. 366–367.

⁵⁵ 1485. szept. 12.: DL 67247.

⁵⁶ 1487: DL 27952–27953. Szentmargita történetét most nem kívánom részletesen ismertetni. Igen érdekes, hogy a Dezsőfiak számos személynek zálogosították és örökítették el a birtokot. A Nádasi Ongoroknak pl. 1473-ban és 1477-ben: Kolozsm. I. 2098–2099., 2251.

dóval. Az oklevélből kiderül, hogy a vételár 1500 aranyforint volt. Az iktatás ezúttal sikeresnek bizonyult.⁵⁷ A család mégsem tudta a birtokon hosszú távon megvetni a lábát. Az Ongorok 1488-ban hasonló bevallást csikartak ki Dezsőfi Mihálytól: papíron 2000 forintot fizettek a településért.⁵⁸ A helyzetet később az is súlyosbította, hogy Mihály családja érvényteleníteni igyekezett a családfő intézkedéseit.⁵⁹ A perlekedés a birtokért még évtizedig zajlott, de már a Horvátok nélkül: egy 1499. évi oklevélből arról értesülünk, hogy Horvát Pál halálával a Nádasdi Ongorok elleni per „valamilyen módon” (*quodam modo*) Nagy István moldvai vajdára és fiaira (azaz Csicsó vár uraira, amelynek uradalmához a birtok eredendően tartozott) szállt,⁶⁰ amit jobb híján úgy lehet értelmezni, hogy Pál vagy családja a birtokot eladta a vajdának.⁶¹

Nem tudjuk, Pál meddig töltötte be a bálványosi várnagyságot. Az utolsó, róla szóló „közéleti” hír 1494-ből származik, amikor királyi megbízásra egy kúriai jegyzővel együtt az erdélyi vajdák, illetve a szászok és az erdélyi nemeselek közötti nézeteltérések elsimitásán fáradozott.⁶² 1496–1497 fordulóján hunyt el.⁶³ Bár a mikeszászai kastélyról többet nem hallunk, azaz a gazdag polgár-nemes itteni rezidenciája valójában egy erődített udvarház lehetett, mégis jelentős vagyont gyűjtött össze, miáltal az erdélyi nemesség köztisztelőben álló tagjává vált.⁶⁴ Birtokjogai azonban igen ingatag lábakon álltak. Szentmargita mellett a mikeszászai uradalom birtoklása is évtizedes pereskedéseket szült. Az uradalom felét ugyanis az Ország Sebestyénnel kötött szerződés alapján a kor híres katonája, Haraszi Ferenc is magának követelte,⁶⁵ Báncai András deák, budai udvarbíró pedig 1492-ben Sebestyén

---

⁵⁷ 1488. ápr. 2. Bécs: DL 30052. Bánffy II. 266–268. (Újkori másolatról, márc. 2-i keltezéssel.)

⁵⁸ 1488. márc. 17.: DL 27958.

⁵⁹ 1491. júl. 19.: Kolozsm. II. 2744. Vö. 1494: DL 29013.

⁶⁰ 1501: DL 28000.

⁶¹ 1497-ben és 1501-ben Szentmargita bizonyosan a moldvai vajda kezén volt, l. Kolozsm. II. 3004. és DF 275351. Szentmargita ügyére l. még: 1519: DL 28028–28029., DL 28031., stb.

⁶² A királyi számadáskönyvben a következő kiadási tétel szerepel: „*Nobili Paulo Horwath et magistro Iohanni Kamarchay pro expensis in revisione dampnorum per dominos wayvodas nobilibus et Saxonibus Transsilvaniensibus illatorum de contributione Transsilvanensi dati sunt 25.*” JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL: *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*. I. Halle, 1797. 47. Kamarcai mint kúriai jegyző: BÓNIS 1971. 299.

⁶³ 1496. febr. 9-én még élt (Kolozsm. II. 2983.), 1497. ápr. 2-án már néhai (DL 30942.).

⁶⁴ 1482-ben a Sülyeiek vallják ügyvédnek: Kolozsm. I. 2357. 1493-ban királyi embernek jelölik: DL 30484.

⁶⁵ 1486: DL 59738. (Sebestyén Arad megyei csályyai és Küküllő megyei mikeszászai uradalmi mellett Bihar és Bereg megyei részirtokait 8000 Ft-ért bocsátotta zálogba Haraszti-nak, aki mindezek felét élete tartamára visszaadta Sebestyénnek.); 1487: DL 37196. (Haraszi megadott feltételekkel részelteti a birtokokból Ország Lőrincet.); 1487: DL 67249. (Horvát eltította Ország Sebestyént attól, hogy mikeszászai részét és a hozzá tartozó négy egész birtokot, amelyek családját illetik meg, másnak adja el, illetve a vásárlásra is bejelentette igényét mint közvetlen szomszéd.)

magszakadására tekintettel a maga és Haraszi családja részére királyi adományt szerzett rá.⁶⁶ Talán összefüggésben áll Pállal az az 1493. évi birtokügylet, amely során Báncai eladta a mikeszászai uradalomban lévő részeit Filipec utódjának és unokaöccsének, Farkas Bálint váradi püspöknek.⁶⁷ Mivel a püspök, aki iktatással birtokba is került, soha többet nem szerepel helyi birtokosként, talán nem túlzás feltételezni azt, hogy rögtön átadta szerzeményét Pálnak – noha utóbbiról nem tudjuk, hogy még mindig a váradi püspökség szolgálatában állt-e. Ugyancsak kellemetlenséget okozott a Horvát családnak, hogy Ország Sebestyén özvegye, Vízaknai Magdolna végrendeletében férje birtokait, illetve ezekben lévő jogait az erdélyi káptalanra hagyta, amely szintén igyekezett érvényesíteni jogait előbb Pállal, majd halálát követően családjával szemben.⁶⁸ Haraszi Ferenc, valamint Báncai testvére még az 1510-es években is igyekeztek birtokba kerülni, sőt 1519-ben Ország Mihály nádor unokái is iktatólevelét állíttattak ki Sebestyén örökségének a birtokba vételéhez, a Horvátok azonban e kísérleteket mindvégig sikeresen elhárították.⁶⁹

A második generáció

Pál halála után özvegye, Brigitta lett a családfő, aki serényen örködhathat, életben maradt fia vagyona felett. E feladatnak – valamikor 1501 után bekövetkezett – haláláig látszólag eleget is tett, hiszen ő, majd fiai sok viszontagság árán sikeresen megőrizték, sőt talán bővítették is mikeszászai uradalmukat, és igyekeztek érvényt szerezni a néhai Pál egyéb követeléseinek is.⁷⁰ Mielőtt fiai alig megismerhető életpályájára térek rá, okvetlenül tisztáznom kell egy genealógiai „rejtélyt”. Mint láttuk, a szakirodalomban Pál fiait összekeverték két másik Horvát család azonos keresztnévű tagjával, de további problémát jelentett az is, hogy némi zavar figyelhető meg az oklevelekben Pál fiainak a felsorolásakor: elsősorban az okoz gondot, hogy olykor két Pál keresztnévű fiút említenek egyszerre. A család eddig megjelent egyedüli családfájának összeállítója úgy vélte, hogy az ifjabbik Pál a máskor Ambrus néven feltűnő fiú-

---

⁶⁶ 1492: DL 59823. (Az iktatásnak Pál ellentmondott, kivéve ez alól Mikeszásza felét és Sebestyén itteni udvarházát.)

⁶⁷ 1493: DL 26451.

⁶⁸ 1495: DL 30937., DF 275379.; 1499: DF 275380.

⁶⁹ 1511-ben Haraszi tiltja a Horvát családot a teljes Mikeszásza birtok és tartozékai elfoglalásától, amelyek most a Horvátok kezén vannak: DL 59993. Ugyanebben az évben Haraszi és Báncai öccse, János pap Sebestyén mikeszászai házába és a birtok felébe kívánnak bekerülni királyi adomány címén, de a Horvátok ellentmondanak: DL 27796.; 1519: DL 27807.

⁷⁰ 1497: DL 30942.; 1499: DL 29341., DF 245292.; 1501: DL 30955. Mikeszásza kapcsán fontos megjegyezni, hogy 1493-ban Pál ellentmondott az uradalom iktatásának, de kiemelte, hogy Mikeszásza fele és Ország Sebestyén itteni háza iktatására ez nem vonatkozik: DL 59823. 1511-ben viszont állítólag az egész Mikeszásza a család kezén van: DL 59993.

val azonosítható,⁷¹ de ez adataink fényében kizárható.⁷² Az ellentmondás más-ként oldandó fel: Brigittának ugyanis még az első házasságából született egy fia, Paul Remser, akit második férje, Horvát Pál bizonyára örökbefogadott, hiszen később a szebeni források Horvát *alias* Remser néven emlegetik.⁷³ Brigitta második házasságkötése után bő száz esztendővel okleveles forrás is igazolja az idősebbik Pál illetén származását.⁷⁴ Nevét az oklevelek időnként azért hagyják ki, mert Horvát Pálnak csupán mostohafia volt. A megszerzett birtokok zöméből azonban részesült, mivel Horvát a feleségének, Brigitta asszonynak a nevét – bizonyára azért, mert a birtokszerző tevékenységhez szükséges tőke részben a Remser-vállalkozásból származott – kedvezményezettként az oklevelek legtöbbszörében feltüntette.

Brigitta hét ismert fiából János gyermekként, Gáspár és Pál huszonévesen hunyt el, ami természetesen magyarázatul szolgál arra, miért nem ismerjük önálló tevékenységüket. A két legfiatalabb fiúval, a másik Jánossal és Ambrussal a családi ügyeken kívül kizárólag mint királyi emberekkel találkozunk.⁷⁵ Szapolyai Horvát Pál fiai közül a legtöbb ismeretet Mihályról szerezhetjük. Szapolyai János 1510. évi erdélyi vajdai kinevezését követően őt állította Küküllő megye élére ispánnak (tisztségviseléséről szóló adatunk 1513-ból származik).⁷⁶ 1515-ben Újegyház szék királybírájaként ő volt Szeben városnak a Lippán tartózkodó vajdához küldött követe, de jellemző módon János vajda is őt bízta meg azzal, hogy nevében intézkedjen a szebeniek által tudomására

---

⁷¹ Genealógia „Horvát (mikeszászai, szebeni, adámosi, vingárti)” című tábla.

⁷² Horvát Pál gyermekeit az oklevelek így sorolják fel (ahol azt külön nem jelzem, adásvételi, zálogosító vagy ezekkel kapcsolatos iktatólevélről van szó): 1477: Gáspár és János. DF 245021. Urkb. VII. 136–137. Kolozsm. I. 2222. Urkb. VII. 137.; 1480: Gáspár, Mihály, Pál. DL 27716.; 1485: Pál, Gáspár, Mihály, másik Pál, János, leányok. Kolozsm. II. 2532.; 1486: Gáspár, Mihály, Pál, János, Ambrus. DL 29861. Urkb. VII. 464.; 1487: Gáspár, Mihály, Pál, János, Ambrus. DL 67249., DL 27952.; 1488: Gáspár, Mihály, Pál, János, Ambrus. DL 30052. Bánffy II. 266–268.; 1497: Pál, Gáspár, Mihály, másik Pál, János, Ambrus. DL 30942.; 1499: Pál, Gáspár, Mihály, másik Pál. DL 29341. (Ellenük szóló panasz: János és Ambrus még nem volt perképes.); 1499: Pál, Gáspár, Mihály, másik Pál, János, Ambrus. DF 275380.; 1501: Pál, Gáspár, Mihály, másik Pál, János, Ambrus. DL 30955.; 1511: Pál, János, Mihály, Ambrus. DL 59993.; 1511: Ambrus mint ellentmondó, testvérei: Pál, Mihály és János nevében. DL 27796.

⁷³ Quellen passim. Az 1511-ben említett Pált a sorrend alapján Horvát Pál mostohafiával kell azonosítanunk, azaz az ifjabbik Pálról 1501 után nincs adat. Egy alkalommal, 1509-ben Szebenből Remserhez Mikeszászára küldtek követet: Quellen 508.

⁷⁴ 1572: MOL P 565. (Radák cs.) I. csomó, Időrendi sorozat 1572.; 1578: Erdélyi kápt. 248. sz.

⁷⁵ 1503-ban „Mikéhazi” Horvát Pállal találkozunk kijelölt királyi emberként. Ő talán az ifjabbik Pállal azonos, I. PESTY FRIGYES: A szörényi bánóság és Szörény vármegye története. III. Budapest, 1878. 149–150. 1505-ben Mihály és János királyi emberek: DL 27787. 1510-ben, 1513-ban és 1516-ban János (DL 29931., DL 30537., DL 28689.), 1518-ban Ambrus (Kolozsm. II. 3678.), 1519-ben pedig János és Ambrus királyi ember (DL 29971.).

⁷⁶ 1513: DF 261103. – Felmerülhet, hogy ő volt az a Horvát Mihály is, aki 1510-ben fogarasi várnagyként tűnik fel: DF 246022. (Az adatot W. Kovács Andrásnak köszönöm.)

hozott ügyben. Az erről szóló levél Mihályt a szebeniek „testvérenek és köve-
tének” (*fratris et nuntii vestri*) nevezi, amelyből valószínű, hogy a mikeszászai
nemes (apjához hasonlóan) Szeben város polgára volt.⁷⁷ Mihály Mohács után
viselt tisztségeiről egyelőre nem tudunk, mindenesetre 1530-ban és 1539-ben
kevésbé jelentős adományleveleket kapott korábbi urától, I. János királytól.⁷⁸
Mivel 1516 után olykor a Szebenhez közeli Olconáról (Alzen) írta magát,
amely a Gerendieké volt, feltételezhetően e gazdag családba házasodott be.⁷⁹

Annak, hogy a második generáció tagjairól oly ritkán hallunk, alapve-
tően két oka lehet. Az egyik természetesen az, hogy a családi vagyon a hat,
majd az 1510-es évekre a négy életben maradt fiú között több részre oszlott,
amivel magától értetődően együtt járt a jövedelmek csökkenése. A másik
okot talán éppen a legidősebb fiú, Paul Remser léte képezte: a Horvát Pál
által egykor birtokolt szebeni ingatlanvagyon, amelyre támaszkodva a
Szapolyáról származó nemes a város leggazdagabb polgára lehetett, ugyanis
látszólag csak Remser örökölte meg, féltestvérei nem. A XVI. század eleji
adóösszeírásokban egyedül az ő nevét találjuk meg, vagyonára támaszkodva
1506–1507-ben a város polgármesteri tisztségét is betöltötte.⁸⁰ Ahogy ő, úgy
leszármazottai is felváltva használták a Remser és a Horvát nevet.⁸¹

A Mikeszászai Horvát család XVI–XVII. századi tagjai Remser Páltól,
Horvát Mihálytól és Jánostól származtak. A családi birtokok egyre aprózódtak,
hiszen nagyrészt vásárolt jogállású fekvőségekről lévén szó, a leányok a fiúk-
kal azonos módon örököltek.⁸² Ha a második generációban nem is, a harma-
dikban már igen sok leánygyermeket ismerünk, akiknek férjei és gyermekei
már rendre feltűnnek a családi birtokokon. Számos ismert erdélyi és szász csa-
ládott találunk a leszármazottak között: példaként említhetjük a Tabiási, a
Morgondai, a Gerendi vagy a Bolyai családot. A családalapító dédunokáját,
Horvát Klárát vette nőül Radák Imre: utódaik levéltára hagyományozta az utó-
korra a Mikeszászai Horvát családra vonatkozó levéltári iratanyag legjelentő-

---

⁷⁷ 1515. nov. 16. Lippa: DF 246079.

⁷⁸ MOL P 565. (Radák cs.) 1. csomó, Időrendi sorozat, 1530. és 1539.

⁷⁹ 1516-ban Mihály Gerendi Jakab gyermekei, Péter és Katalin nevében mond ellent egy iktatásnak, ekkor mikeszászai előnévvel: Kolozsm. II. 3618. 1518-ban azonban már Olconai Horvát Mihályként tűnik fel: uo. 3678. Vö. még 1580: MOL P 565. (Radák cs.) 1. csomó, Időrendi sorozat 1580.; 1592: Erdélyi kápt. 889. sz. Ármalyja azonban megállapításomat, hogy 1549-ben Olconai Gerendi Pétert is meg kellett kínálni az egyik Mikeszászai Horvát családtag újfaluí és szentjánoshegyei birtokrészével: MOL P 565. (Radák cs.) 1. csomó, Időrendi sorozat 1549. 1523-ban Mihályt Mikeszászai Horvát néven vallják ügyvédnek: DL 63027.

⁸⁰ Quellen passim.

⁸¹ Mihály és Ferenc testvérpár egyszer Horvát, máskor Remser néven: MOL P 565. (Radák cs.) 1. csomó, Időrendi sorozat 1585. és 1592.

⁸² A családalapító illetően törekvését jól mutatja az is, hogy Csupor Miklós adományát 1474-ben úgy erősítette meg az uralkodóval, hogy a két birtokrészt mindkét nemű leszármazottai örököljék: DF 292647.

sebb részét.⁸³ A fiágon az 1613 utáni években kihalt Horvát család koraújkorai történetére természetesen nem végeztem külön kutatást, fontosabb tisztségviselőt a családból egyelőre csak egyet ismerek: Mikeszászai Horvát János 1593-ban fejedelmi udvarmester volt.⁸⁴

A család származása és kapcsolatai a királyi családdal

A tanulmányomban szereplő család bemutatása után magától értetődően vetődik fel az a kérdés, vajon a Mikeszászai Horvátok rokonságban álltak-e a későbbi királyi családdal. Források hiányában természetesen nem tudunk erre biztos feleletet adni, bár a távoli rokonság kézenfekvőnek tűnik. Az 1510-es években a sors a távoli Erdélyben ismét összehozta a Pozsega megyéből származó Szapolyaiak két ágát: vajon Szapolyai János vajdát befolyásolta-e ez a rokoni kapocs azon döntésében, hogy Küküllő megye élére Horvát Mihályt állítsa, vagy választásában inkább az játszott szerepet, hogy egy tehetős helyi nemessel kívánta betölteni a tisztséget? Egyáltalán tudatában volt-e a vajda e rokonságnak, más szavakkal: Erdélybe érkezése után megjelentek-e előtte a Mikeszászai Horvátok, felhívva a figyelmét a közös származásra? Egyáltalán nem tartom kizártnak azt, hogy ezekre a kérdésekre igennel kell felelnünk, de biztosat nem mondhatunk.

Szeben első polgárának származása kérdésében a források sajnos semmilyen fogódzót nem nyújtanak. A család címerét nem ismerjük, illetve a szerény Pozsega megyei forrásanyag sem kecsegtet sikerrel, bár 1465-ből éppenséggel ismerünk egy Szapolyai Pált, a Dénesfi-ágból származó László fiát,⁸⁵ aki akár azonos is lehet az Erdélybe költöző nemessel. A Szapolyai Dénesfiek tehetős helyi nemesek voltak: e családból származott a XIV. század második felében a boszniai, a győri, végül a veszprémi egyházmegye élén álló Péter püspök,⁸⁶ a XVI. század elején pedig Beriszló Péter bán, veszprémi püspök hűgát is egy Szapolyai Dénesfi vette el.⁸⁷ Akár ebből a családból származott Pál, akár nem, a Nyitra megyében letelepülő Szapolyai Horvát család példáját szem előtt tartva az erdélyi ág először csak zálogba bocsáthatta, vagy rokonai őrizetére bízhatta az otthoni birtokokat, majd a második generáció, amely már kevésbé kötődött a pozsegai birtokokhoz, véglegesen megszabadulhatott azoktól.⁸⁸ Arra is érdemes felfigyelni, hogy mind-

⁸³ Egyedül a Radák család XVI–XVII. századi iratanyagát néztem át 1640-ig: MOL P 565. (Radák cs.) 1–2. csomó.

⁸⁴ MOL P 565. (Radák cs.) 1. csomó, Időrendi sorozat 1593.

⁸⁵ 1465: DF 223389.

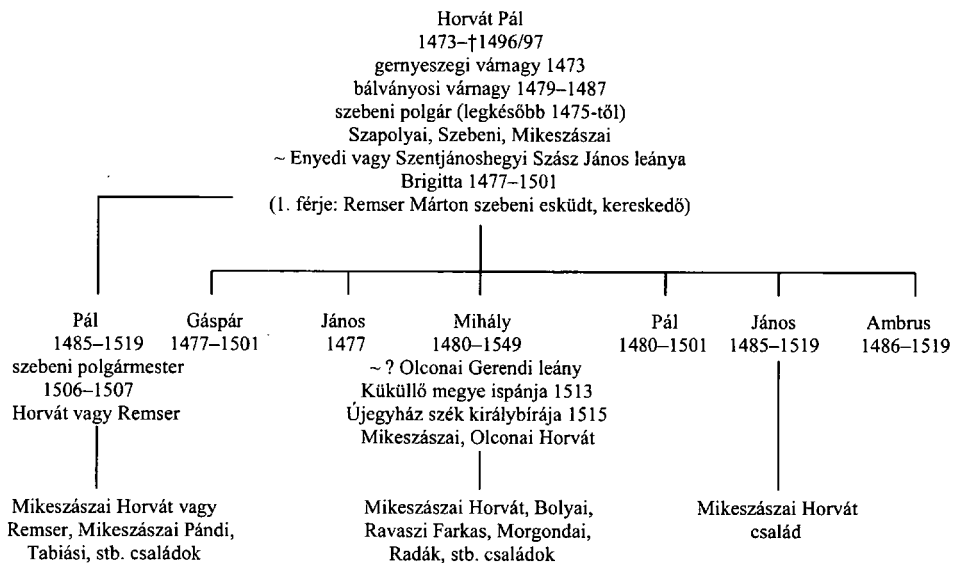
⁸⁶ NEUMANN 2007. 59–69.

⁸⁷ KUBINYI 2004. 229.

⁸⁸ Szapolyai/Ilméri (Ürményi) Horvát Bertalan hajadon leányai 1525-ben, rögtön apjuk halála után eladták Pozsega megyei atyai birtokaikat: Nyitrai Püspökség Lt. Nyitrai káptalan lt. Protocollum I. fol. 120a.

két távolba szakadt család idegen földön a Horvát családnevet kapta. Dacára nyilvánvaló kétnyelvűségüknek, környezetük e névadással talán a magyar nyelv használatában akcentusként megmutakozó, Pozsega megyében természetesnek számító horvát anyanyelvűséget hangsúlyozták.

A Mikeszászai (Szapolyai, Szebeni) Horvát család középkori leszármazása

TIBOR NEUMANN

The Transylvanian Branch of the Szapolyais – the Horvát of Mikeszásza Family

The unknown and mysterious origins of the later royal family, the Szapolyais led the author of this paper to gather every piece of information relating to the different branches of the Szapolyais. A member of them, Paul Horvát (i. e. Croatian) of Szapolya (former Pozsega County, Hungary, present day Zapolje, Croatia) settled down in Transylvania in the 1470s. In the beginning of the paper the author sets out that the Horvát families of Vingárt (Vingard, Romania) and Ádámos (Adămuș, Romania), on the contrary to the former opinion of scholar literature, were not relatives of Paul. This Paul Horvát of Szapolya – later of Szeben (Sibiu, Romania) and of Mikeszásza (Micăsasa, Romania) – at first appeared in the Transylvanian sources in 1473 as a castellan of Nicholas Csupor voevode of Transsilvania in Gernyeszeg (Gornești, Romania). He married the widow of a rich merchant of Szeben, whereupon he became the richest burgher of the important Saxon town. Between 1479 and 1487 he was the castellan in Bálványos (Unguraș, Romania) in the service of John Filipec bishop of Várad and chancellor. In the 1470s and 1480s, as a rich creditor, he acquired several pieces of land in Fehér, Küküllő and Doboka Counties. The paper demonstrates the details of the two most important acquisitions, the Mikeszásza estate (Küküllő County), where Paul built a fortified house, too, and Szentmargita (Belső-Szolnok County, Sânmărghita, Romania).

The author shortly demonstrates the history of the family after the death of Paul (1496/97). His adopted son, Paul Remser or Horvát, as a rich burgher of Szeben, became mayor of the Saxon town in 1506–1507. One of his own six sons, Michael was appointed as count (*ispán*) of Küküllő County in 1513, then in 1515 he was the royal judge of the Saxon Seat of Újegyház (Nocrich, Romania). In the lack of sources, the author has not managed to make clear the family's precise kinship with the royal branch, although a far connection seems to be likely. It is not impossible that John of Szapolya, voevode of Transylvania (1510–1526), later King John I of Hungary (1526–1540) was aware of his far connection with the Horváts of Mikeszásza. It is also a question, whether this knowledge played a role in his decision to appoint Michael Horvát as his count of Küküllő County. The paper includes the family tree of the Horváts.

A MAGYAR MEDIEVISZTIKAI KUTATÓCSOPORT KORÁBBI KIADVÁNYAI

PREVIOUS ISSUES OF RESEARCH TEAM ON MEDIEVAL HUNGARIAN HISTORY

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus CX. Szerk./Ed. Kristó Gyula. Szeged, 1999. 59 p.

Kristó Gyula: Szent István születési ideje. [The date of birth of Saint Stephen] pp. 3–10; Szabados György: Imre király életidejéről. [About King Imre's lifetime] pp. 11–19; Piti Ferenc: Árpád-kori királyi oklevelek említései 1339. évi okiratokban. [Relics of royal charters of the Árpád era in documents dating from 1339] pp. 21–27; Tóth Ildikó: A végrehajtás buktatói. (Egy országbírói ítéletlevél 1331-ből) [Difficulties of the execution. (A charter of justice from the year 1331)] pp. 29–41; Homonnai Sarolta: A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései. [Reform endeavors of the Benedictine Order in the fourteenth century] pp. 43–55.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXV. Szerk./Ed. Kristó Gyula. Szeged, 2001. 68 p.

Szabados György: Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról. [On the survival of a donation from King Emeric's age] pp. 3–11; Weisz Boglárka: Bars megye vámhelyei az Árpád-korban. [The customs duties-places of the county Bars at the age of the Árpáds] pp. 13–22; Tóth Ildikó: Adalékok a Valkó megyei oklevéladás kezdetéhez. [Contribution to the beginnings of issuing the charter of Valko county] pp. 23–31; Kristó Gyula: Tartományúri rezidenciák Magyarországon (1301–1320). [Residencies of oligarchs in Hungary 1301–1320] pp. 33–40; Piti Ferenc: „...de adventu regis Hungarie”. (Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról az 1340. évi oklevelek tükrében) [„...de adventu regis Hungarie”. (On King Charles Robert's planned campaign to Dalmatia on the evidence of the documents of the year 1340)] pp. 41–53; Homonnai Sarolta: Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365). [The career of a Benedictine prelate: abbot Sigfrid. Beginning of the 1300s–1365] pp. 55–65.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXVII. Szerk./Ed. Kristó Gyula. Szeged, 2003. 96 p.

Makk Ferenc: Turkia egész szállásterülete. [The whole dwellings of Turkia] pp. 3–15; Kristó Gyula: Románok (újra?) Pannóniában? [Romanians in Pannonia (again?)] pp. 17–25; Szabados György: Imre király történelmi em-

lékezete a XIII–XVIII. században. [King's Emeric historical memory in the XIII–XVIIIth centuries] pp. 27–42; Weisz Boglárka: II. András vámmentesség-adományai. [Relief from customs duties by King Andrew II] pp. 43–61; Homonnai Sarolta: III. András hatalmának stabilitása és politikai szándékai Bonzano Péter jelentéseinek tükrében. [La stabilité du pouvoir et les intentions politiques du roi André III à la lumière des rapports de Pierre de Bonzano] pp. 63–74; Tóth Ildikó: Egy 1331. adománylevél margójára. (Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez) [To the margin of a deed gift of 1331. (Remarks to the consequences of the Záh Felician-association)] pp. 75–83; Piti Ferenc: Szabolcs megye néhány Anjou-kori oklevelének datálásához. [On dating some charters published by Szabolcs county in the Anjou era] pp. 85–93.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXII. Szerk./Eds. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged, 2005. 64 p.

Kristó Gyula: A DAI 38. fejezetének forrásáról. [On the source of chapter 38 of „De Administrando Imperio”] pp. 3–9; Marton Szabolcs: Adalékok a Kárpát-medence kora középkori szőlőműveléséhez. [Additions to the viniculture of the Carpathian Basin in the early middle ages] pp. 11–20; Weisz Boglárka: Átkelőhelyek a Tiszán az Árpád-korban. [Crossing-places on river Tisza at the age of the Árpáds] pp. 21–30; Szabados György: Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja. [Constance of Aragon – The queen of the first Hungarian marriage contract] pp. 31–41; Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIII. kötetéhez (1339). [Additions of the volume XXIII of series „Charters of the Angevin Era” (1339)] pp. 43–53; Teiszler Éva: Magyarország külpolitikai elszigetelődése 1476-ban. [Isolation of Hungary in respects of foreign politics in 1476] pp. 55–62.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXVII. Szerk./Eds. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged, 2007. 101 p.

Makk Ferenc: Kronológiai megjegyzések a magyarok 942. évi hispániai kalandozásához [Chronological comments on the Hispanic campaign of Hungarians in 942] pp. 3–10; Tóth Ildikó: A boszniai káptalan kiadatlan oklevelei (1300–1353) [Unpublished charters of the Bosnian chapter] pp. 11–38; Teiszler Éva: A felvidéki soltészfalvokról [On the „soltész” villages of the Hungarian Uplands] pp. 39–45; Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIV. kötetéhez (1340) [Additions to the volume XXIV of series „Charters of the Angevin Era” (1340)] pp. 47–57; Neumann Tibor: Péter püspök és rokonsága (Az első Szapolyaiak) [Bishop Peter and his family (The first Szapolyais)] pp. 59–70; C. Tóth Norbert: Jakab várnagy (†1420) [Castellanus Jakob] pp. 71–84; Szabados György: Báthory István egyetem-

alapításáról [On the foundation of the University in Kolozsvár by István Báthory] pp. 85–97.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXX. Szerk./Eds. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged, 2009. 109 p.

Szabados György: Alkotói egyéniségek és közös irányultságok. Rövid áttekintés a magyar krónikaszerkesztések néhány forrásproblémájáról [Writing personalities and common directions. A short review on some source-problems of the Hungarian chronicles] pp. 3–14; Neumann Tibor: Egy morva „herceg” és egy Arpád-házi hercegnő leszármazottai. (A Gyánúr-fiak eredete és rövid története) [Offspring of a Moravian „duke” and a Hungarian princess. (The origin and short history of the Janur kindred)] pp. 15–32; Weisz Boglárka: A szerémi és pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig [The history of the chambers of Szerém and Pécs from the beginning to the second half of the 14th century] pp. 33–53; Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XX. kötetéhez (1336) [Additions to the volume XX of series „Charters of the Angevin Era” (1336)] pp. 55–68; B. Halász Éva: Szlavón hercegi és báni ítélőmesterek a XIV. században [The prothonotarii of the Sclavonian princes and bans in the XIV. century] pp. 69–83; C. Tóth Norbert: A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392). [The working of the palatinal office during the office-holding of István Lackfi (1387–1392)] pp. 85–105.

TARTALOMJEGYZÉK

Szabados György: Magyar államalapítás a IX. században. Államszervezési modellek a „De Administrando Imperio” szövegében	3
Halmágyi Miklós: Beleknegini-Sarolt és társnői. Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában	21
B. Halász Éva: Adalékok a körösi comes terrestrisek tevékenységéhez a XIV. században	37
Piti Ferenc: Kont Miklós nádor levelesítő okiratai 1366-ból	51
C. Tóth Norbert: Királynőből királyné. Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében	59
Neumann Tibor: A Szapolyaiak erdélyi ága – a Mikeszázai Horvát család	73
A Magyar Medievisztikai Kutatócsoport korábbi kiadványai	89

Felelős kiadó: Dr. Blazovich László kutatócsoport-vezető
Technikai szerkesztés: Révész Éva
Nyomdai kivitelezés: E-Press Nyomda Kft., Szeged